ТАРАС ШЕВЧЕНКО

Т. Шевченко

Бібліотека поета

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

Поезії

В ДВОХ ТОМАХ

I

торрент-трекер
оцифровано
для
Hurtom
viter07
www.hurtom.com

Радянський письменник
Київ-1955

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

М. П. Бажан. О. Є. Засенко. С. А. Крижанівський. А С. Малишко. М. Л. Нагнибіда. Л М. Новиченко. Л С. Первомайський. М. Т. Рильський. П. Г. Тичина.

ВСТУПНА СТАТТЯ

дійсного члена АН УРСР

М. Т. РИЛЬСЬКОГО.

Портрет роботи народного художника СРСР

В. І. КАСІЯНА.

Текст друкується за виданням: Тарас Шевченко, Повне зібрання творів в десяти томах, том І. Видавництво Академії наук УРСР. 1951.

ПОЕЗІЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Великий поет — поет народний. Це зовсім не рівнозначне тому, що звали колись «простонародністю» і що пов'язували з доконечним переспівуванням фольклорних мотивів, з обмежуванням себе тільки вузьким колом національних фарб і тонів, місцевих пейзажів, застиглих характерів. Разом з тим, звичайно, поезія, що не виростає з національного грунту, не відбиває кращих рис народу, з якого вийшов поет, завжди — пустоцвіт. Народний поет — це людина, що з найбільшою силою, повнотою та яскравістю висловлює найзаповітніші думи, прагнення й надії свого народу, це — плоть від плоті і кість від кості його.

Великий поет — це голос доби, це той віковий дзвін на башті, до якого уподібнював його Лермонтов. Він може оплакувати славне й сумне минуле, але очі його завжди дивляться вперед, у славне й радісне майбутнє. У класовому суспільстві, побудованому на соціальній та національній нерівності, на гнобленні людини людиною, великий поет завжди стоїть на боці гноблених, проти гнобителів. Гете великий, коли в «Фаусті» ставить і глибоко розв'язує світові проблеми, показуючи моральну загибель людини-індивідуаліста і пророкуючи світле майбутнє людства в боротьбі і творчій праці, коли разом з Прометеєм підносить голос про-

ти тирана Зевса — проти тиранії. А коли він з жахом одвертається від грізної постаті революції, замикаючись в олімпійській своїй художницькій майстерні,— він стає дрібним філістером, обмеженим міщанином. Маркс і Енгельс милуються геніальним даром Гейне, коли він тне бичем сатири сучасну йому буржуазію, вельможне панство, королів і попів, коли він разом із своїми «Сілезькими ткачами» тче саван старій Німеччині, коли він своєю лірикою щиро й гранично просто виявляє найтонші й найніжніші людські почуття, — і різко осуджують його, коли він збочує з дороги демократизму і виявляє не гідні справжнього поета й передового громадського діяча хитання в політичних справах.

Байрон і Пушкін могутнім помахом крил злітають над своїм класом і своєю добою, стають речниками передових ідей людства,— і тому вони, а не тільки завдяки геніальному дарові слова, справді великі, народні, національні поети.

Про великого поета польського народу Міцкевича сучасник наш Юліан Пшибось каже справедливо: «Жодне з людських почуттів не чуже його поезії, сповідається поет і в найглибших особистих переживаннях, — але слово Міцкевича — це передовсім голос мільйонів, це героїчний заклик до боротьби за волю. Міцкевич — той, що повсякчасно живе в пам'яті народу,— це передовсім поет боротьби».

Тарас Шевченко — поет дійсно народний, дійсно національний. І саме тому він — великий світовий поет.

Про Шевченка багато написано і сказано. Такі сучасники його, як Чернишевський і Добролюбов, у духовному спілкуванні з якими загартувався і вигострився революційний світогляд поета, добре розуміли все його значення, всю глибочінь його й своєрідність. «Доня» Шевченкова, як він ласкаво й з лю-

бов'ю називав її,— Марко Вовчок у своїх «народних оповіданнях» перегукувалася з грізним і ніжним голосом свого «батька». Некрасов обізвався на смерть Тараса Григоровича проникливим, гарячим віршем. Івану Франкові належать чи не найглибші розвідки про творчість Шевченка, про окремі його твори. Федькович, Старицький, Грабовський, Леся Українка, Мирний, Коцюбинський, Стефаник, Васильченко з незмірною пошаною схиляли чоло перед пам'яттю Кобзаря. Максим Горький залічив його до найбільших поетів світу, поставивши поруч з Пушкіним і Міцкевичем.

Нема українського радянського поета, на якому б тою чи іншою мірою не відбилась печать Тарасового духа. Радянське літературознавство ще в чималому боргу перед Шевченком, проте не можна не визнати, що маємо вже цілий ряд дослідів, статей, етюдів, які освітлюють велетенську постать геніального сина України з різних боків, стоячи на грунті марксистсько-ленінської методології і підносячи науку про Шевченка, про його життя, творчість і світогляд на новий, високий рівень. З безмежною любов'ю перекладають Шевченкові твори поети російські та інших національностей Радянського Союзу. Слава Шевченка перекотилась далеко за межі нашої Вітчизни, ім'я його відоме й шановане на всій земній кулі.

Але скільки ж нестерпно фальшивого, наклепницького, ворожого сказано було про поета нечистими й нечесними устами! Доходило до того, що полум'яного борця проти всякого насильства й гніту, співця народного гніву називали «апостолом всепрощення»! Українські буржуазні націоналісти препарували його твори, штучно висмикуючи звідти місця, які, як їм здавалось чи як намагались вони довести, підпирали їх людоненависницькі гасла. Його, провісника того часу,

коли «врага не буде, супостата, а буде син, і буде мати, і будуть люди на землі»,— його, що закликав до того, «щоб усі слов'яни стали добрими братами»,— його, що любовно схиляв чоло перед Пушкіним, Гоголем, Лермонтовим, Щедріним,— його, друга Чернишевського і польських революціонерів Броніслава Залєського та Сигізмунда Сєраковського, трагіка негра Олдріджа і російського актора Щепкіна,— його, що з обуренням протестував проти антисемітських вихваток одного брудного друкованого органа,— його, автора «Кавказу», де поет з огненним гнівом таврував царський уряд, що провадив політику гноблення «інородців»,— його намагались показати проповідником національної обмеженості, звірячого шовінізму, ворогом російського та інших народів! Того, хто всім єством своїм ненавидів сучасний йому громадський та політичний лад, непримиренного ворога самодержавства, кріпацтва, «візантійства», автора таких антимонархічних речей, як «Сон» («У всякого своя доля»), як «Царі» й «Неофіти», мислителя, який передбачав, що «молоде... дитя Уатта і Фултона незабаром пожре батоги, престоли і корони, а дипломатами і поміщиками тільки закусить, поласує, як школяр цукерком», революціонера-демократа, який разом з Чернишевським та його однодумцями закликав народ «до сокири»,— «громадою обух сталить», — тобто закликав до збройного повстання, — його виряджали в одіж мирного співця предківських «устоїв», наївного аматора старовини й вишневих садків, сентиментального й безвольного плакальника...

І так бувало не тільки з ворогами.

Однобічно, невірно й солодко-фальшиво малювали іноді постать поетову і люди, що від щирого серця любили по-своєму і його, і оспівану ним землю та народ її, а не бачили одначе нічого далі за огорожею

вишневого садочка. Нема чого й казати, що до невірних вузьких поглядів на Шевченкову поезію спричинялось за дожовгневого часу і те калічення безсмертних творів, якому піддавала їх царська цензура...

Багато було різнобою, помилок, а інколи й нісенітниць і в естетичних оцінках Шевченкової спадщини. Довгий час навіть деякі освічені й тонкі читачі, визнаючи геніальність Шевченка, ладні були дивитись на нього як на самоука, дилетанта, що незграбно й невміло володів пером. Легенда про технічну слабкість віршів Шевченка тільки недавно остаточно розвіяна. Довго існувала й гадка про виключну «простонародність» (під якою мислились примітивність і вузький етнографізм) автора «Неофітів», «Марії», дивовижної лірики періоду заслання і повернення. Недалекосяглі й малообізнані люди твердили про «невисоку культуру» поета, про незначність, вузькість його філософського кругозору.

Міркування про «невисоку культуру» та «вузький кругозір» з лютою радістю підхоплене було українськими фашистами. Це міркування не треба навіть спростовувати. Досить прочитати славетний «Щоденник» Шевченка, який охоплює, на жаль, невеликий період з життя поетового (1857—1858), щоб побачити, як упевнено поводиться його автор з думками художників, поетів, мислителів, яка у нього строга й струнка система естетичних поглядів і політичних переконань, які в нього широкі історичні концепції, які точні і влучні оцінки, які чудові передбачення, що їх тільки наївна людина могла б пояснювати самою лише геніальною інтуїцією.

Щодо визначення віршувальної техніки Тараса Григоровича як «слабкої», то пояснюється воно або злобмисністю його авторів, або обмеженим їх смаком, що

був вихований на певних канонах і далі цих канонів не йшов. Можна сміливо стверджувати, що силою думки і силою її висловлення Шевченко стоїть поряд з такими поетами, як Пушкін, Лермонтов, Некрасов, Гете, Байрон, Гюго, Гейне, Міцкевич, Руставелі, Бернс, Петефі, стоїть в ряду світових поетів.

Творчість Шевченка поділяється на три основні періоди: до арешту і заслання, час ув'язнення і заслання, після заслання. Це не механічний поділ, хоча, звичайно, всяка періодизація завжди і скрізь — прокрустове ложе, якщо йдеться про такий живий і трепетний організм, як поезія. Проте дуже повчально поглянути, як могутній потік поезії Шевченка, що ніс на своїх хвилях і романтичні балади типу балад Бюргера, Жуковського, Міцкевича, але все більш і більш земні, тутешні, і потрясаючу в своїй простоті та щирому реалізмі «Катерину», і палких, освітлених пожежами народного повстання, зігрітих любов'ю поета «Гайдамаків», і чудесні картини козацьких походів («Гамалія»),— як цей потік, загримівши залізними прокльонами царсько-поміщицькій Росії в «облитих гіркотою та злістю» «Сні», «Кавказі» й «Посланії», вдаряється об кам'яний мур миколаївської неволі і розсипається сотнями бризок в цілому ряді ліричних шедеврів, де майже вперше, по суті, Шевченко говорить на весь голос про себе, про суб'єктивні переживання, але де сяє непереможне сонце Шевченкового волелюбства й ненависті до тиранів — «своїх» та чужих.

Повчально спостерігати, як потік цей, випущений на примариу, ілюзорну волю після десяти років гірких поневірянь, не йде по уготованому йому руслу покори та смирення, а ще гнівніше вирує й піниться, все ширше й ширше виходячи з берегів і захоплюючи світові теми у «Неофітах», «Марії», ставлячи питання про

повалення тогочасного громадського й політичного ладу, про революцію, про майбутнє царство волі й справедливості і розв'язуючи ці питання з нечуваною прямотою й суворою різкістю.

Розкриваємо «Кобзар». Він розпочинається першим, що дійшов до нас, віршем Шевченка «Причинна». Ніч, буря, Дніпро, закохана дівчина, на котру наслала причину ворожка, русалки, які замучують дівчину лоскотанням, коханий дівчини, що розбиває собі голову об дуба, побачивши труп своєї милої... Щонайтиповіша балада, побудована на мотивах народних переказів і забарвлена тонами Бюргера й Жуковського, фантастичним сяйвом блідого місяця з «Леоноры» та «Светланы».

Можливо, до речі, що коханий, який розбиває собі голову об дуба, викликав згодом на устах зрілого Шевченка таку ж посмішку, яка світиться в одному з висловлювань Пушкіна про романтичні перебільшення в «Бахчисарайском фонтане».

Читаємо наступний твір:

Вітре буйний, вітре буйний!
Ти з морем говориш.—
Збуди його, заграй ти з ним,
Спитай синє море.
Воно знає, де мій милий,
Бо його носило;
Воно скаже, синє море,
Де його поділо.
Може, милого втопило —
Розбий синє море;
Піду шукать миленького,
Втоплю своє горе,
Втоплю свою недоленьку,

Русалкою стану,
Пошукаю в чорних хвилях,
На дно моря кану.
Найду його,— пригорнуся,
На серці зомлію.
Тоді, хвиле, неси з милим,
Куди вітер віє!

Що це таке? Це пісня, романс, скоріше саме романс, далекий від тих пізніших пісень Шевченка, про які іноді навіть знавці народної творчості могли запитувати: чи це не запис справжньої народної пісні?

Так поверхово подорожуючи сторінками книги, ми з усіма і всілякими застереженнями можемо сказати, що шлях розвитку Шевченкової творчості — од пісні-романса до суто-народної пісні і до самобутньої лірики, од романтичної балади до реалістичної поеми, до гнівної політичної сатири, де речі названо не умовно-літературними, а своїми прямими і жорстокими іменами. Це — схема. Але ось що цікаво. У тому ж 1838 р., яким позначена «Причинна», написана Шевченком і поема «Катерина» — поема цілком реалістична, де йдеться про дуже в ті часи звичайні, на жаль, речі, змальовується трагічна доля спокушеної офіцером селянської дівчини. Поема насичена такими конкретними деталями і образами, як опис пліток сільських кумась, прощальне напутнє слово Катерині її суворого, по-своєму чесного батька. А ось маємо пейзаж:

Кричать сови, спить діброва,
Зіроньки сіяють;
Понад шляхом, щирицею,
Ховрашки гуляють.

Або таке:

Мале дитя коло його
На сонці куняє,
А тимчасом старий кобзар
Ісуса співає.
Хто йде, їде — не минає:
Хто бублик, хто гроші;
Хто старому, а дівчата
Шажок міхоноші.

Ми бачимо, що реалізмом позначені вже перші літературні кроки Тараса Шевченка. Реалізм цей зростав і розвивався в міру зростання і розвитку поетичного обдарування Шевченка.

Так само, як пушкінський реалізм освітив шлях російській літературі, реалізм Шевченка освітив шлях літературі українській. Я не кажу про дрібних епігонів Шевченка, що підхопили і опошлили його романсові мотиви,— я кажу про велику літературу — про Степана Руданського, Лесю Українку, Михайла Коцюбинського, Карпенка-Карого, Івана Франка, Павла Тичину.

Шевченко не належить до поетів з такою різноманітністю тем і мотивів, як Пушкін або Гете. У цьому відношенні він схожий скоріше на поетів-однолюбів, на поетів-однодумів — Лермонтова, Байрона, Блока.

Основні мотиви і теми найзначніших творів «Кобзаря»: любов, найчастіше обдурена і розбита «злими людьми», часто зневажена, втоптана в грязь (слід зауважити, до речі, що в більшості своїх пісень і пісень-романсів Шевченко говорить від імені дівчини або жінки, дуже рідко від імені мужчини), знеславлена дівчина — «покритка», причому кривдником завжди є представник вищого класу — офіцер, панич,— і цей соціальний мотив з роками все посилюється, робиться

все яскравішим і більш виразним; мати, як найсвітліше, найсвятіше явище на землі; позашлюбна дитина — «байстрюк» (від сина Катерини до цілком земного сина земної Марії), і його гірка сирітська доля; любов до батьківщини («Чернець») і боротьба за її свободу та щастя, ненависть до всякого гніту, до всіх земних деспотів і тиранів; боротьба за свободу духу («Єретик»); героїчне минуле України («Гамалія», «Іван Підкова», «Тарасова ніч»); грізний розлив народного повстання («Гайдамаки»); гаряча ненависть до всіх форм національного і соціального пригноблення, з такою силою висловлена в «Кавказі», «Сні» і в цілому ряді невеликих розміром, але титанічних своєю силою віршів, написаних після заслання; шалене руйнування церковних оград, монастирських мурів, попівських вівтарів.

Але ці теми і мотиви — назвав я, звичайно, не всі,— як вони з роками зміцнюються, зростають, поглиблюються! Яка велика відстань між натхненною піснею про морський козацький похід («Гамалія») і цими пророчими рядками:

Бували войни й військовії свари:
Галагани, і Киселі, і Кочубеї-Нагаї;
Було добра того чимало.
Минуло все, та не пропало,
Остались пашелі: гризуть,
Жеруть і тлять старого дуба...
А од коріння тихо, любо
Зелені парості ростуть.
І виростуть. І без сокири
Аж зареве та загуде,
Козак безверхий упаде,
Розтрощить трон, порве порфіру,

Роздавить вашого кумира,
Людськії шашелі. Няньки,
Дядьки отечества чужого!
Не стане ідола святого,
І вас не стане,— будяки
Та кропива — а більш нічого
Не виросте над вашим трупом.
І стане купою на купі
Смердячий гній — і все те, все
Потроху вітер рознесе,
А ми помолимося богу
І небагатії, невбогі.

Яка велика різниця між зойком сумніву — «Чи бог бачить із-за хмари наші сльози й горе?» — зойком, в якому, правда, криється вже заперечення,— і цими гнівними антицерковними, атеїстичними словами:

Світе ясний! Світе тихий!
Світе вольний, несповитий!
За що ж тебе, світе-брате,
В своїй добрій, теплій хаті
Оковано, омурано
(Премудрого одурено),
Багряницями закрито
І розп'ятієм добито?
Не добито! Стрепенися
Та над нами просвітися,
Просвітися!.. Будем, брате,
З багряниць онучі драти,
Люльки з кадил закуряти,
Явленими піч топити,
А кропилом будем, брате,
Нову хату вимітати!

Треба зауважити, що, говорячи про Шевченка як про послідовного матеріаліста і атеїста, деякі наші дослідники впадають у спрощенство. У муках мислі, у ненастанному борінні, у спраглому шуканні правди, вчитуючись у кров'ю писані сторінки Герцена, Чернишевського, Добролюбова, виковував Тарас Григорович свій політичний, соціальний, філософський світогляд. Звичайно, біблійний стиль геніальних його переспівів Давидових псалмів, звертання до тем і мотивів, узятих із «святого письма»,— це тільки оболона, якою огортав поет найсміливіші, найдерзновенніші свої думки про сучасність. Знамените «подражаніє» «Осія. Глава XIV» починається словами, що нічого спільного не мають із древнім пророком, крім провіщання загибелі країни (у Осії мова йде про Самарію):

Погибнеш, згинеш, Україно...

Це провіщання у Шевченка переходить у гнів, у страшні прокльони «лукавим чадам», царським рабам і підніжкам, і кінчається оптимістичним акордом:

...правда оживе,
Натхне, накличе, нажене
Не ветхеє, не древлє слово,
Розтлєнноє, а слово нове
Між людьми криком пронесе
І люд окрадений спасе
Од ласки царської...

«Молитви» Шевченка — це далекий од усякої релігійності, тим паче містики, ще більше — церковності — заклик до покари «царям, всесвітнім шинкарям», це високий гімн на славу «роботящим умам, роботящим рукам».

І все-таки твердити, що Шевченко ніби вродився готовим матеріалістом, готовим атеїстом — щонайменше неісторично. Не вродився, а с т а в.

У цьому розумінні варто порівняти писаний року 1845-го «Кавказ», де поруч із покірним, «лояльним» зверненням до бога — «не нам на прю з тобою стати, не нам діла твої судить» — бачимо вже й гірку «богоборську» іронію — «коли одпочити ляжеш, боже утомлений? І нам даси жити!» — варто, кажу, порівняти «Кавказ» з писаним після заслання «Юродивим», де громово лунає гірке знущання з «всевидящого ока» («Око, око! Не дуже бачиш ти глибоко...»), з писаним за рік до кончини уже цитованим «Світе ясний»,— щоб погодитись, що Шевченків атеїзм — наслідок гарячої й невтомної розумової праці, а не щось «наперед дане» І саме тому він став незламно-міцним.

Тема знеславленої дівчини багато разів повторюється і варіюється у Шевченка. Але якщо Катерина кінчає життя самогубством, якщо деякі печальні його героїні стають дітовбивцями,— в чому Шевченко розвиває мотив цілого циклу народних пісень про матір-дітовбивцю,— якщо Наймичка покірливо до самої смерті несе хрест самопожертви, а героїня одноіменної та односюжетної прозаїчної повісті навіть знову ледве не піддається спокусам офіцера, що вже раз обдурив її,— то в руках нещасної Марини ми бачимо вже закривавлений ніж помсти, ніж відплати за зневажену людську гідність. І як втішно зустріти в героїні «Сотника» дівчину, що вирвалася з полону домостроївських традицій і будує своє особисте життя по-новому, сміливо, просто і рішуче!

Тема матері, що пронизує світлим променем усю творчість Шевченка, найвищої своєї межі досягає в «Марії», одному з останніх великих творів поета,

Яка ж вона земна, тепла, проста, людяна, далека від усякої містики, від усякої релігійної лузги, яка вона наша, ця свята мати, цей «пресвітлий рай», цей найулюбленіший і найніжніший образ Шевченка!

Шевченко був безмежним, був жахливим у своєму гніві.

Воскресни, мамо! І вернися
В світлицю — хату: опочий,
Бо ти аж надто вже втомилась,
Гріхи синовні несучи.
Спочивши, скорбная, скажи,
Пророци своїм лукавим чадам,
Що пропадуть вони, лихі,
Що їх безчестіє і зрада,
І криводушіє огнем,
Кривавим, пламенним мечем
Нарізані на людських душах,
Що крикне кара невсипуща,
Що не спасе їх добрий цар,
Їх кроткий, п'яний господар,
Не дасть їм пить, не дасть їм їсти,
Не дасть коня вам охляп сісти
Та утікать: не втечете
І не сховаєтеся: всюди
Вас найде правда-мста, а люди
Підстережуть вас натотеж,
Уловлять і судить не будуть,
В кайдани туго окують,
В село на зрище приведуть,
І на хресті отім без ката
І без царя вас, біснуватих,
Розпнуть, розірвуть, рознесуть,
І вашей кровію, собаки,
Собак напоять...

Але розкриваємо «Кобзар» в іншому місці:

І досі сниться: під горою,
Між вербами та над водою,
Біленька хаточка. Сидить
Неначе й досі сивий дід
Коло хатиночки і бавить
Хорошеє та кучеряве
Своє малесеньке внуча.
І досі сниться: вийшла з хати
Веселая, сміючись, мати,
Цілує діда, і дитя
Аж тричі весело цілує,
Прийме на руки, і годує,
І спать несе. А дід сидить,
І усміхається, і стиха
Промовить нишком: — Де ж те лихо?
Печалі тії, вороги? —
І нищечком старий читає,
Перехрестившись, «отче наш».
Крізь верби сонечко сіяє
І тихо гасне. День погас,
І все почило. Сивий в хату
Й собі пішов опочивати.

Шевченко був безмежним у своїй любові до людей, до простих і чистих людей. Звідси йдуть у автора гнівного «Якби ви знали, паничі» світлі картини мирного людського життя на тихому лоні природи, ідилії.

І характерно: саме ряд таких безхмарних ідилій написано в найскорботнішу і найтяжчу пору життя поета — в казематі, у засланні, де пильне начальство, пам'ятаючи резолюцію Миколи І про заборону писати й малювати, стежило за підневільним співцем,

Готовясь выстрелить по первому стиху
И в крепости поднять военную тревогу,—

як прекрасно сказав Майков.

У казематі створено знаменитий «Садок вишневий коло хати», в Орській фортеці продзвеніла граціозна дівоча пісенька «Ой, стрічечка до стрічечки», Кос-Аралом позначене одчайдушно-веселе «Утоптала стежечку через яр, через гору, серденько, на базар».

Але в казематі ж написаний і «Косар».

Понад полем іде,
Не покоси кладе,
Не покоси кладе — гори.
Стогне земля, стогне море,
Стогне та гуде!
Косаря уночі
Зустрічають сичі.
Тне косар, не спочиває,
Й ні на кого не вважає,
Хоч і не проси,
Не благай, не проси,
Не клепає коси;
Чи то пригород, чи город,
Мов бритвою, старий голить
Усе, що даси.
Мужика, й шинкаря,
Й сироту кобзаря.
Приспівує старий, косить,
Кладе горами покоси,
Не мина й царя.
І мене не мине,
На чужині зотне,
За решоткою задавить,

Хреста ніхто не поставить.
І не пом'яне.

Ви ніби чуєте чавунну ходу цього безжалісного, невідкличного косаря-смерті, але ці страшні кроки заглушаються живим і сміливим голосом поета, що нагадує про смерть своєму мучителеві-царю.

І найполум'яніші свої антицарські, антипоміщицькі, антипопівські вірші великий Тарас пише саме в неволі, в шинелі рядового, ховаючи їх «за халяву», з дивовижною вірою в те, що вони дійдуть до людей і скажуть їм найпотрібніше, насущне: «борітесь».

Шевченко — складний, він не завжди так легко доступний до розуміння, як це здається деякнм читачам. Я, принаймні, не берусь ясно й точно визначити, що саме хотів сказати поет своєю байкою «На ниву в жито уночі». Знамените «Посланіє» («І мертвим, і живим...») (1845) не позбавлене протиріч. У цілком зрілому своєму віці Шевченко, мабуть, не звернувся б до тих, кого сам спочатку називає «недолюдами, дітьми юродивими», кому пророкує він: «дознаються небожата, чия на вас шкура, та й засудять,— і премудрих немудрі одурять»,— не звернувся б до тих «земляків» із благанням: «обніміте ж, брати мої, найменшого брата!..» Ні, інший заклик пролунав із уст поетових у дозрілі роки: «громадою обух сталить»...

Милування романтичною минувшиною України («Було колись на Вкраїні, ревіли гармати ..»), плач над її високими могилами не зразу перейшли у Шевченка в ясне розуміння того, що не тільки не можна, але й не треба мріяти про повернеиня минувшинн, що козацька доба позначена була не лише високими патріотичними подвигами, не лише «червоними жупанами», а й гострою соціальною боротьбою. «Іван Підкова»

датований 1839-м роком, «Гамалія» — роком 1842-м. У цих невеличких малюнках-поемах козацтво виступає, як одна, єдина маса, як люди, що «вміли панувати», що «панували, добували і славу, і волю»... А вже в поемі «Сліпий» («Невольник»), писаній у році 1845-м, чуєш із уст «невольника» Степана такі слова про козацьку старшину:

...Кирило (Розумовський.— *М. Р.*) з старшинами
Пудром осипались
І в цариці, мов собаки,
Патинки лизали...

Далі й далі — і дійде поет до гнівного осуду, до злісно-гіркого насміху з «Галаганів і Киселів і Кочубеїв-Нагаїв»...

Отже — складний шлях, а не проста лінія.

Але основне в Шевченковій творчості, в Шевченковому світогляді — любов до пригноблених, ненависть до гнобителів,— ніколи й ніде не зраджувало поета, ідучи вгору й розростаючись протягом усього його життя.

Воля Шевченка незламна — воля до правди, до справедливості, до помсти, до свободи. Вираз цієї волі —

Караюсь, мучуся... але не каюсь,—

воістину вражає.

Якщо говорити про основний характер творчості поета, то слід визнати, що мали рацію ті, хто бачив у ньому передовсім лірика. Ліризм, особисте ставлення автора до змальованого світу, освітлює то теплим, ніжним сяйвом любові, то загравою гніву і ненависті майже всі сторінки «Кобзаря». Він пише про сердешну

Катерину — і звертається до неї так, ніби вона стоїть тут, поряд з ним, у кімнаті, вигнана батьками, з дитиною на руках:

Катерино, серце моє,
Лишенько з тобою.
Де ти в світі подінешся
З малим сиротою?

Він описує гайдамацьке повстання — і от уже суворі гайдамаки оточили його щільним колом, питають у нього поради, і він звертається до них, до цих ожилих своїх героїв:

Сини мої, гайдамаки...

І так скрізь. В цьому розумінні Шевченко — прямий продовжувач безіменних авторів українських історичних дум та їх виконавців— сліпих кобзарів-бандуристів. Характерна риса дум, що відрізняє їх від російських билин, позначених суворо епічним складом, це саме ліричні відступи серед епічного змалювання подій, те, що славетний Остап Вересай називав «жалощами». Іноді хвилювання виконавця думи було таке, що йому недосить було слова: виникала так звана «заплачка», вигук, що виливався у мелодійну фігуру.

Зазначу однак побіжно, що, може, і не слід вважати ліризм ознакою виключно українських дум, хоч у них він і виступає з особливою виразністю.

Шевченко був закоханий у думи, яким у захопленні ладен був навіть оддати перевагу перед гомерівським епосом. Як у Гоголя в «Тарасі Бульбі» є цілі уступи, де майже дослівно цитуються думи, так і Шевченко показав неперевершений зразок творчого використання думового стилю в Степановій «Думі» (поема «Сліпий»).

Давно вже відзначено, що першу збірку своїх віршів молодий поет зовсім не випадково назвав іменем народних виконавців дум і пісень — «Кобзар». За традицією і всю віршову спадщину Шевченка звичайно титулують «Кобзарем».

Як у кожного справжнього поета, були в Шевченка свої улюблені, центральні образи, які проходили через усю творчість. Таким є образ «зорі», «вечірньої зорі».

Зоре моя вечірняя,
Зійди над горою,
Поговорим тихесенько
В неволі з тобою,—

так починається знаменитий вступ до «Княжни», що своєю побудовою і змістом нагадує пролог до «Руслана и Людмилы», але зовсім інший характером. І цій зорі вечірній поет вірний завжди і всюди. Звертаючись — це було вже після заслання — до музи, поет говорить:

І я живу, і надо мною
З своєю божою красою
Гориш ти, зоренько моя...

І в останньому своєму передсмертному вірші «Чи не покинуть нам, небого», написаному в значній мірі травестійними, жартівливими фарбами, поет з серйозною задушевністю звертається до тієї ж музи:

Моя зоре!

І ще улюблені образи: степова могила, курган, як символ славного і печального минулого України; Дніпро, як символ невичерпних сил народу; вітер, буйний

вітер, як символ волі; тополя, як символ самотньої дівчини; хрещатий барвінок, як символ дівочої чистоти й ясності. Таких наскрізних образів у поета — багато...

«Ораторами робляться, поетами народжуються», каже латинська приказка. Але, звичайно, поетами також в значній мірі робляться. Чим більший поет, тим глибші корені його творчості. Перше, що впадає кожному в око при читанні поезій Шевченка,— це найтісніший зв'язок його з народною піснею.

Трьома великими хистами володів Шевченко: хистом художника, хистом поета, хистом співака. До речі, найулюбленіша його пісня була теж про вечірню зорю: «Ой зійди, зійди ти, зіронько та вечірняя». Народна пісня поклала відповідну печать на всю творчість поета. Шевченко широко користується традиційними сталими епітетами: буйний вітер, синє море, карі очі, біле тіло, бистрий Дунай, чорні хмари, чорнобривий козак, сизий орел, біле личко. Можна сказати, що весь перший період творчості Шевченка (до заслання) стоїть саме під знаком постійного народного епітета.

Та от Шевченко говорить про своє глибоке, особисте, і він знаходить дивовижні, неповторні, свої епітети:

І небо невмите... і заспані хвилі,
І понад берегом геть-геть,
Неначе п'яний, очерет
Без вітру гнеться...

Круглий місяць, широколисті тополі, червоне поле, рожева зоря, нікчемне море, очі голубі аж чорні,— це вже свої, особисті епітети.

Користувався Шевченко оригінальними епітетами скупо, вони не були для нього такою незмінною зброєю, як, скажемо, для Тютчева, але вони завжди були необхідні, внутрішньо виправдані, завжди точно влучали в ціль.

Широко застосовував Шевченко в своїй поезії порівняння, причому вони завжди дуже конкретні, дуже ясні, реалістичні, прості.

Попід горою, яром, долом,
Мов ті діди високочолі,
Дуби з гетьманщини стоять.
(«Катерина»).

Мов покотьоло червоніє,
Крізь хмару сонце зайнялось.
(Там же).

[У словнику Грінченка слово покотьоло пояснюється так: деревянный кружок (детская игрушка)].

Червоною гадюкою
Несе Альта вісті.
(«Тарасова ніч»).

А той тихий та тверезий,
Богобоязливий,
Як кішечка підкрадеться,
Вижде нещасливий
У тебе час та й запустить
Пазури в печінки...
(«Сон»).

Мов кедр серед поля
Ливанського,— у кайданах
Став Гус перед ними!
(«Єретик»)

А сивий гетьман, мов сова,
Ченцеві зазирає в вічі.
(«Чернець»).

Повертаюся до зв'язку творчості поета з фольклором. Іноді складав він пісні цілковито, од слова до слова, в народній манері:

Утоптала стежечку
Через яр,
Через гору, серденько,
На базар.
Продавала бублики
Козакам,
Вторгувала, серденько,
П'ятака.
Я два шаги, два шаги
Пропила,
За копійку дудника
Найняла.
Заграй мені, дуднику,
На дуду,
Нехай своє лишенько
Забуду.
Отака я дівчина,
Така я!
Сватай мене, серденько,
Вийду я.

На запитання: чи це не запис народної пісні? — Шевченко скромно відповів:

«Заграй мені, дуднику,
На дуду,

Нехай своє лишенько
Забуду —

тільки це не моє, а вся пісня моя».

Але найчастіше Шевченко застосовує в своїй творчості окремі елементи народної поезії, з якої він органічно виріс, мова якої була його мовою.

Підспівачем народної поезії, тим паче — стилізатором та імітатором Шевченко ніколи не був... Не міг бути.

Візьмемо уривок з чисто ліричного вірша останнього періоду:

І я живу, і надо мною
З своєю божою красою
Гориш ти, зоренько моя.
Моя порадонько святая!
Моя ти доле молодая!
Не покидай мене. Вночі,
І вдень, і ввечері, і рано
Витай зо мною і учи,
Учи неложними устами
Сказати правду. Поможи
Молитву діяти до краю,
А як умру, моя святая!
Моя ти мамо! — положи
Свого ти сина в домовину
І хоть єдиную сльозину
В очах безсмертних покажи.

Тут ми виразно чуємо пушкінський чотиристопний ямб, пушкінські інтонації, високу пушкінську простоту — при повній своєрідності і самобутності поета.

Пушкіна Шевченко любив благоговійною любов'ю,

і сліди впливу автора «Евгения Онегина» у творчості автора «Гайдамаків» безсумнівні.

Сонце заходить, гори чорніють,
Пташечка тихне, поле німіє,
Радіють люди, що одпочинуть,
А я дивлюся... і серцем лину
В темний садочок на Україну.
Лину я, лину, думу гадаю,
І ніби серце відпочиває.

Чорніє поле, і гай, і гори,
На синє небо виходить зоря.
Ой зоре! зоре! — і сльози кануть.
Чи ти зійшла вже і на Украйні?
Чи очі карі тебе шукають
На небі синім? Чи забувають?
Коли забули, бодай заснули,
Про мою доленьку щоб і не чули.

Це той самий настрій, який породив елегію «Редеет облаков летучая гряда».

З глибокою любов'ю ставився Шевченко і до поезії Лермонтова. Для підтвердження цього є ряд прямих свідчень, в тому числі і висловлювання самого автора.

Можливо, в усіх слов'янських літературах не було більших співців гніву, співців обурення, співців зневаги, як Лермонтов і Шевченко.

Незважаючи на велику відмінність світоглядів і поетичних темпераментів, ми бачимо у Шевченка і сліди впливу травестійної манери Івана Котляревського; саме під знаком цього впливу стоїть передсмертний вірш Шевченка «Старенька сестро Аполлона».

Увібравши в себе кращі традиції російської і української літератури, використавши творчий досвід таких поетів, як Міцкевич, як Барб'є, як Бернс і Беранже, Шевченко скрізь залишався самим собою — і приніс в українську літературу цілком нові теми й образи.

Шевченко — природжений новатор. Досить відзначити хоч би жанрову новизну таких творів, як «Гайдамаки», «Сон», «Кавказ». Вимагає глибокого наукового аналізу і віршувальна техніка Шевченка. Одним з перших звернув увагу на його версифікаційну майстерність покійний білоруський поет і літературознавець Максим Богданович. Не можна не визнати в цьому відношенні також і заслуг К. І. Чуковського та М. С. Шагіняи.

У метричному відношенні віршова спадщина Шевченка поділяється на дві основні групи. Перша група — умовно звана силабічною — це так звані «коломийкові» вірші за схемою: 8 складів, 6 складів, 8, 6 з загальною хореїчною тенденцією, але з дуже вільним розміщенням наголосів:

В таку добу під горою
Біля того гаю,
Що чорніє над водою,
Щось біле блукає,—

і 11—12-складові вірші з загальною амфібрахічною тенденцією, але також з дуже вільним розміщенням наголосів по обидва боки обов'язкової цезури:

Все йде, все минає /і краю немає...
Куди ж воно ділось? /Відкіля взялось?
І дурень і мудрий /нічого не знає,
Живе... умирає... /Одно зацвіло,

А друге зав'яло, /навіки зав'яло...
І листя пожовкле /вітри рознесли...

Давнішні російські перекладачі зовсім знебарвлювали ритміку Шевченка, перекладаючи вірші першого типу чистими хореями, другого типу — амфібрахіями. Перекладачі нинішні зробили значний крок вперед, але й вони вважають чомусь потрібним навіть російський рядок у «Катерині»

Возьмите прочь /безумную —

рядок дуже виразний і енергійний — хореїзувати:

Прочь безумную возьмите.

Мені здається, що ключ до розуміння ритмічного секрету Шевченка в цілому ряді віршів треба шукати в пісні. Шевченко був з тих поетів, які, складаючи вірші, внутрішньо співають їх. Це, може, найважчі поети для перекладу.

Друга віршова група — це чотиристопний ямб пушкінського типу. Приклад я вже наводив. Не раз указувалось на надзвичайну ритмічну і метричну різноманітність Шевченкової поезії, на дуже сміливі переходи з одного розміру на інший, глибоко внутрішньо обгрунтовані. Це факт незаперечний. Шевченко дуже вільно розставляє наголоси не тільки в «силабічних», але й силабо-тонічних своїх поезіях. Це зокрема стосується його російських поем.

Про вміле користування римою — причому часто дуже свіжою (особливо для того періоду розвитку українського слова) і глибокою, про асонанси та дисонанси, про те, що буквально немає сторінки «Коб-

заря», де б не було чудової гри внутрішніми римами, про майстерність звукопису:

Неначе ляля в льолі білій

або

Гармидер, галас, гам у гаї,—

про все це говорилося вже неодноразово.

Широкі перспективи відкрито і для вивчення багатої лексики та гнучкого синтаксису Шевченка.

Якщо нудні епігони Шевченка до невпізнання змінили характер його вірша — їм здавалось, що їхні шарманочні хореї і є «шевченківський розмір» — і цілком витравили в своїх творах ідейний дух «Кобзаря» — то такі творці, як Леся Українка, як Іван Франко, йдучи зовсім самостійними шляхами, органічно засвоїли і розвинули славні шевченківські традиції.

Думаю — в цьому погодяться зі мною і українські поети, і поети, що перекладали «Кобзар» на мови народів Радянського Союзу,— що вірші автора «Катерини» і «Кавказу» є і довго ще будуть — разом з віршами Пушкіна, Лермонтова, Некрасова, Івана Франка, Лесі Українки, Хачатура Абовяна, Давида Гурамішвілі, Янки Купали — оплодотворяючим началом нашої поезії.

Я не кажу про пряме наслідування. Кращий спосіб наслідувати великого поета — це бути оригінальним.

Багато рік тече в нашій країні: сині, голубі, зелені, срібні. Та всі вони осяяні одним сонцем — сонцем дружби вільних народів, що побудували на своїй землі соціалізм і що йдуть, ведені мудрою Комуністичною партією, до променистих берегів комунізму, до того

«світу ясного, невечернього», який геніальним оком своїм провидів великий поет українського народу.

І портрет Шевченка в кабінеті грузинського письменника — поруч із портретом Руставелі,— у квартирі білоруського інженера — поруч із портретом Янки Купали,— в кімнаті російського робітника — поруч із портретом Максима Горького,— в приміщенні вірменського виноградаря — поруч із портретом Ованеса Туманяна,— в хаті українського колгоспника — поруч із портретом Пушкіна,— не тільки славна традиція, але й прекрасний символ.

М РИЛЬСЬКИЙ.

1837-1847

ПРИЧИННА

Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
Додолу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.
І блідний місяць на ту пору
Із хмари де-де виглядав,
Неначе човен в синім морі,
То виринав, то потопав.
Ще треті півні не співали,
Ніхто нігде не гомонів,
Сичі в гаю перекликались,
Та ясен раз у раз скрипів.

В таку добу під горою,
Біля того гаю,
Що чорніє над водою,
Щось біле блукає.
Може, вийшла русалонька
Матері шукати,
А може, жде козаченька,
Щоб залоскотати.
Не русалонька блукає —
То дівчина ходить:
Й сама не зна (бо причинна),

Що такеє робить.
Так ворожка поробила,
Щоб менше скучала,
Щоб, бач, ходя опівночі,
Спала й виглядала
Козаченька молодого,
Що торік покинув.
Обіщався вернутися,
Та, мабуть, і згинув!
Не китайкою покрились
Козацькії очі,
Не вимили біле личко
Слізоньки дівочі:
Орел вийняв карі очі
На чужому полі,
Біле тіло вовки з'їли,—
Така його доля.
Дарма щоніч дівчинонька
Його виглядає...
Не вернеться чорнобривий
Та й не привітає,
Не розплете довгу косу,
Хустку не зав'яже;
Не на ліжко — в домовину
Сиротою ляже!

Така її доля... О боже мій милий!
За що ж ти караєш її, молоду?
За те, що так щиро вона полюбила
Козацькії очі?.. Прости сироту!
Кого ж їй любити? Ні батька, ні неньки:
Одна, як та пташка в далекім краю!
Пошли ж ти їй долю — вона молоденька;
Бо люди чужії її засміють.

Чи винна ж голубка, що голуба любить?
Чи винен той голуб, що сокіл убив?
Сумує, воркує, білим світом нудить,
Літає, шукає, дума — заблудив.
Щаслива голубка: високо літає,
Полине до бога — милого питать.
Кого ж, сиротина, кого запитає?
І хто їй розкаже, і хто теє знає,
Де милий ночує: чи в темному гаю?
Чи в бистрім Дунаю коня напува?
Чи, може, з другою, другую кохає,
Її, чорнобриву, уже забува?
Якби-то далися орлинії крила —
За синім би морем милого знайшла;
Живого б любила, другу б задушила,
А до неживого у яму б лягла.
Не так серце любить, щоб з ким поділиться,
Не так воно хоче, як бог нам дає:
Воно жить не хоче, не хоче журиться.
— Журись! — каже думка, жалю завдає.
О боже мій милий, така твоя воля,
Таке її щастя, така її доля!

Вона все ходить, з уст ні пари.
Широкий Дніпр не гомонить;
Розбивши вітер чорні хмари,
Ліг біля моря одпочить.
А з неба місяць так і сяє;
І над водою і над гаєм —
Кругом, як в усі, все мовчить.
Аж гульк!.. З Дніпра повиринали
Малії діти, сміючись.
— Ходімо гріться! — закричали. —

Зійшло вже сонце! — (Голі скрізь,
З осоки коси, бо дівчата)

— Чи всі ви тута? — кличе мати. —
Ходім шукати вечерять.
Пограємось, погуляймо
Та пісеньку заспіваймо:
Ух! ух!
Солом'яний дух, дух!
Мене мати породила,
Нехрещену положила.
Місяченьку!
Наш голубоньку!
Ходи до нас вечеряти:
У нас козак в очереті,
В очереті, в осоці,
Срібний перстень на руці;
Молоденький, чорнобровий,—
Знайшли вчора у діброві.
Світи довше в чистім полі,
Щоб нагулятись доволі.
Поки відьми ще літають,
Поки півні не співають,
Посвіти нам... Он щось ходить!
Он під дубом щось там робить!
Ух! ух!
Солом'яний дух, дух!
Мене мати породила,
Нехрещену положила.—

Зареготались нехрещені...
Гай обізвався; галас, зик,—
Орда мов ріже. Мов скажені,

Летять до дуба... нічичирк!..
Схаменулись нехрещені,
Дивляться — мелькає,
Щось лізе вверх по стовбуру
До самого краю.
Ото ж тая дівчинонька,
Що сонна блудила:
Отаку-то їй причину
Ворожка зробила!
На самий верх на гіллячці
Стала... В серце коле!
Подивилась на всі боки
Та й лізе додолу.
Кругом дуба русалоньки
Мовчки дожидали;
Взяли її, сердешную,
Та й залоскотали.
Довго, довго дивувались
На її уроду...
Треті півні: кукуріку! —
Шелеснули в воду.
Защебетав жайворонок,
Угору летючи;
Закувала зозуленька,
На дубу сидячи;
Защебетав соловейко —
Пішла луна гаєм;
Червоніє за горою;
Плугатир співає.
Чорніє гай над водою,
Де ляхи ходили;
Засиніли понад Дніпром
Високі могили;
Пішов шелест по діброві,

Шепчуть густі лози;
А дівчина спить під дубом
При битій дорозі.
Знать, добре спить, що не чує,
Як кує зозуля,
Що не лічить, чи довго жить...
Знать, добре заснула.

А тимчасом із діброви
Козак виїжджає;
Під ним коник вороненький
Насилу ступає.
— Ізнемігся, товаришу!
Сьогодні спочинем:
Близько хата, де дівчина
Ворота одчинить.
А може, вже одчинила
Не мені, другому...
Швидше, коню, швидше, коню,
Поспішай додому! —
Утомився вороненький,
Іде, спотикнеться,—
Коло серця козацького
Як гадина в'ється.
— Ось і дуб той кучерявий...
Вона! Боже милий!
Бач, заснула, виглядавши,
Моя сизокрила! —
Кинув коня та до неї:
— Боже ти мій, боже! —
Кличе її та цілує...
Ні, вже не поможе!
— За що ж вони розлучили
Мене із тобою? —

Зареготавсь, розігнався —
Та в дуб головою!

Ідуть дівчата в поле жати
Та, знай, співають ідучи:
Як проводжала сина мати,
Як бивсь татарин уночі.
Ідуть — під дубом зелененьким
Кінь замордований стоїть,
А біля його молоденький
Козак та дівчина лежить.
Цікаві (нігде правди діти)
Підкралися, щоб ізлякать;
Коли подивляться, що вбитий,—
З переполоху ну втікать!

Збиралися подруженьки,
Слізоньки втирають;
Збиралися товариші
Та ями копають;
Прийшли попи з корогвами,
Задзвонили дзвони;
Поховали громадою,
Як слід, по закону.
Насипали край дороги
Дві могили в житі.
Нема кому запитати,
За що їх убито?
Посадили над козаком
Явір та ялину,
А в головах у дівчини
Червону калину.
Прилітає зозуленька
Над ними кувати;

Прилітає соловейко
Щоніч щебетати;
Виспівує та щебече,
Поки місяць зійде,
Поки тії русалоньки
З Дніпра грітись вийдуть.

[С.-Петербург
1837(?)]

* *
*

Вітре буйний, вітре буйний!
Ти з морем говориш,
Збуди його, заграй ти з ним,
Спитай синє море.
Воно знає, де мій милий,
Бо його носило;
Воно скаже, синє море,
Де його поділо.
Може, милого втопило —
Розбий синє море;
Піду шукать миленького,
Втоплю своє горе,
Втоплю свою недоленьку,
Русалкою стану,
Пошукаю в чорних хвилях,
На дно моря кану.
Найду його — пригорнуся,
На серці зомлію.
Тоді, хвиле, неси з милим,
Куди вітер віє!
Коли ж милий на тім боці —
Буйнесенький, знаєш,
Де він ходить, що він робить,—
Ти з ним розмовляєш.

Коли плаче, то й я плачу,
Коли ні — співаю;
Коли згинув чорнобривий,
То й я погибаю.
Тоді неси мою душу
Туди, де мій милий;
Червоною калиною
Постав на могилі.
Буде легше в чужім полі
Сироті лежати;
Буде над ним його мила
Квіткою стояти.
І квіткою й калиною
Цвісти над ним буду,
Щоб не пекло чуже сонце,
Не топтали люди.
Увечері посумую,
А вранці заплачу.
Зійде сонце — утру сльози,
Ніхто не побачить.

Вітре буйний, вітре буйний!
Ти з морем говориш,
Збуди його, заграй ти з ним,
Спитай синє море...

[С.-Петербург
1838]

НА ВІЧНУ ПАМ'ЯТЬ КОТЛЯРЕВСЬКОМУ[1]

Сонце гріє, вітер віє
З поля на долину;
Над водою гне з вербою
Червону калину;
На калині одиноке
Гніздечко гойдає.
А де ж дівся соловейко?
Не питай, не знає.
Згадай лихо — та й байдуже:
Минулось, пропало;
Згадай добре — серце в'яне:
Чому не осталось?
Отож гляну та згадаю:
Було як смеркає,
Защебече на калині,—
Ніхто не минає.
Чи багатий, кого доля,
Як мати дитину,
Убирає, доглядає,—
Не мине калину.
Чи сирота, що до світа
Встає працювати,—
Опиниться, послухає,
Мов батько та мати

Розпитують, розмовляють,—
Серце б'ється, любо...
І світ божий, як великдень,
І люди, як люди.
Чи дівчина, що милого
Щодень виглядає,
В'яне, сохне сиротою,
Де дітись, не знає.
Піде на шлях подивитись,
Поплакати в лози, —
Защебече соловейко, —
Сохнуть дрібні сльози.
Послухає, усміхнеться,
Піде темним гаєм...
Ніби з милим розмовляла...
А він, знай, співає,
Та дрібно, та рівно, як бога благає,
Поки вийде злодій на шлях погулять
З ножем у халяві,— піде луна гаєм,
Піде та замовкне — нащо щебетать?
Запеклую душу злодія не спинить,
Тільки стратить голос, добру не навчить.
Нехай же лютує, поки сам загине,
Поки безголов'я ворон прокричить.

Засне долина. На калині
І соловейко задріма.
Повіє вітер по долині —
Пішла дібровою луна;
Луна гуляє — божа мова,
Встануть сердеги працювать,
Корови підуть по діброві,
Дівчата вийдуть воду брать,
І сонце гляне — рай та й годі!

Верба сміється,— свято скрізь!
Заплаче злодій, лютий злодій.
Було так перш — тепер дивись;
Сонце гріє, вітер віє
З поля на долину;
Над водою гне з вербою
Червону калину;
На калині одиноке
Гніздечко гойдає.
А де ж дівся соловейко?
Не питай, не знає.
Недавно, недавно у нас в Україні
Старий Котляревський отак щебетав;
Замовк, неборака, сиротами кинув
І гори і море, де перше витав,
Де ватагу пройдисвіта
Водив за собою,—
Все осталось, все сумує,
Як руїни Трої[2].
Все сумує,— тільки слава
Сонцем засіяла;
Не вмре кобзар, бо навіки
Його привітала.
Будеш, батьку, панувати,
Поки живуть люди;
Поки сонце з неба сяє,
Тебе не забудуть!
Праведная душе! Прийми мою мову,
Не мудру, та щиру.— Прийми, привітай!
Не кинь сиротою, як кинув діброви,
Прилини до мене хоть на одно слово
Та про Україну мені заспівай!
Нехай усміхнеться серце на чужині,
Хоть раз усміхнеться, дивлячись, як ти

Всю славу козацьку, за словом єдиним,
Переніс в убогу хату сироти.
Прилинь, сизий орле, бо я одинокий
Сирота на світі, в чужому краю.
Дивлюся на море широке, глибоке,
Поплив би на той бік — човна не дають.
Згадаю Енея, згадаю родину,
Згадаю, заплачу, як тая дитина.
А хвилі на той бік ідуть та ревуть.
А може, я й темний, нічого не бачу,
Злая доля, може, по тім боці плаче,—
Сироту усюди люди осміють.
Нехай би сміялись, та там море грає,
Там сонце, там місяць ясніше сія,
Там з вітром могила в степу розмовляє,
Там не одинокий був би з нею й я.

Праведная душе! Прийми мою мову,
Не мудру, та щиру. Прийми, привітай!
Не кинь сиротою, як кинув діброви.
Прилини до мене хоч на одно слово
Та про Україну мені заспівай!

[С.-Петербург
1838]

* *
*

Тече вода в синє море,
Та не витікає;
Шука козак свою долю,
А долі немає.
Пішов козак світ за очі;
Грає синє море,
Грає серце козацькеє,
А дума говорить:
— Куди ти йдеш, не спитавшись?
На кого покинув
Батька, неньку старенькую,
Молоду дівчину?
На чужині не ті люди,
Тяжко з ними жити:
Ні з ким буде поплакати,
Ні поговорити.—
Сидить козак на тім боці,—
Грає синє море,
Думав, доля зустрінеться,—
Спіткалося горе.
А журавлі летять собі
На той бік ключами.
Плаче козак — шляхи биті
Заросли тернами...

[С.-Петербург 1838]

ДУМКА

Тяжко, важко в світі жити
Сироті без роду:
Нема куди прихилиться,—
Хоч з гори та в воду!
Утопився б молоденький,
Щоб не нудить світом;
Утопився б,— тяжко жити,
А нема де дітись.
В того доля ходить полем,
Колоски збирає;
А моя десь, ледащиця,
За морем блукає.
Добре тому багатому:
Його люди знають;
А зо мною зустрінуться —
Мов недобачають.
Багатого губатого
Дівчина шанує;
Надо мною, сиротою,
Сміється, кепкує.
— Чи я ж тобі не вродливий,
Чи не в тебе вдався,
Чи не люблю тебе щиро,
Чи з тебе сміявся?

Люби ж собі, моє серце,
Люби, кого знаєш,
Та не смійся надо мною,
Як коли згадаєш.
А я піду на край світа...
На чужій сторонці
Найду кращу або згину,
Як той лист на сонці.—
Пішов козак, сумуючи,
Нікого не кинув;
Шукав долі в чужім полі
Та там і загинув.
Умираючи, дивився,
Де сонечко сяє...
Тяжко, важко умирати
У чужому краю!

Гатчина
2 Ноября 1838 року

* *
*

Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами!
Нащо стали на папері
Сумними рядами?..
Чом вас вітер не розвіяв
В степу, як пилину?
Чом вас лихо не приспало,
Як свою дитину?..

Бо вас лихо на світ на сміх породило,
Поливали сльози... Чом не затопили,
Не винесли в море, не розмили в полі?..
Не питали б люди, що в мене болить?
Не питали б, за що проклинаю долю,
Чого нужу світом? — Нічого робить! —
Не сказали б на сміх...

Квіти мої, діти!
Нащо вас кохав я, нащо доглядав?
Чи заплаче серце одно на всім світі,
Як я з вами плакав?.. Може, і вгадав...
Може, найдеться дівоче
Серце, карі очі,
Що заплачуть на сі думи —

Я більше не хочу...
Одну сльозу з очей карих —
І... пан над панами!..
Думи мої, думи мої!
Лихо мені з вами!..

За карії оченята,
За чорнії брови
Серце рвалося, сміялось,
Виливало мову,
Виливало, як уміло,
За темнії ночі,
За вишневий сад зелений,
За ласки дівочі...
За степи та за могили,
Що на Україні,
Серце мліло, не хотіло
Співать на чужині...
Не хотілось в снігу, в лісі
Козацьку громаду
З булавами, з бунчуками
Збирать на пораду...
Нехай душі козацькії
В Украйні витають —
Там широко, там весело
Од краю до краю...
Як та воля, що минулась,
Дніпр широкий — море,
Степ і степ, ревуть пороги,
І могили — гори.
Там родилась, гарцювала
Козацькая воля;
Там шляхтою, татарами
Засівала поле,

Засівала трупом поле,
Поки не остило...
Лягла спочить... А тимчасом
Виросла могила,
А над нею орел чорний
Сторожем літає,
І про неї добрим людям
Кобзарі співають,
Все співають, як діялось,
Сліпі небораки,—
Бо дотепні... А я... а я
Тільки вмію плакать,
Тільки сльози за Украйну...
А слова — немає...
А за лихо... Та цур йому!
Хто його не знає!..
А надто той, що дивиться
На людей душою —
Пекло йому на сім світі,
А на тім...

Журбою

Не накличу собі долі,
Коли так не маю.
Нехай злидні живуть три дні —
Я їх заховаю,
Заховаю змію люту
Коло свого серця,
Щоб вороги не бачили,
Як лихо сміється...
Нехай думка, як той ворон,
Літає та кряче,
А серденько соловейком
Щебече та плаче

Нишком — люди не побачать,
То й не засміються...
Не втирайте ж мої сльози,
Нехай собі ллються,
Чуже поле поливають
Щодня і щоночі,
Поки попи не засиплють
Чужим піском очі...
Отаке-то... А що робить?
Журба не поможе.
Хто ж сироті завидує —
Карай того, боже!

Думи мої, думи мої,
Квіти мої, діти!
Виростав вас, доглядав вас —
Де ж мені вас діти?..
В Україну ідіть, діти!
В нашу Україну,
Попідтинню, сиротами,
А я — тут загину.
Там найдете щире серце
І слово ласкаве,
Там найдете щиру правду,
А ще, може, й славу...

Поивітай же, моя ненько!
Моя Україно!
Моїх діток нерозумних,
Як свою дитину!

[С.-Петеобург
1839]

ПЕРЕБЕНДЯ [1]

Перебендя старий, сліпий —
Хто його не знає?
Він усюди вештається
Та на кобзі грає.
А хто грає, того знають
І дякують люди:
Він їм тугу розганяє,
Хоть сам світом нудить.
Попідтинню сіромаха,
І днює й ночує,
Нема йому в світі хати;
Недоля жартує
Над старою головою,
А йому байдуже;
Сяде собі, заспіває:
«Ой, не шуми, луже!»
Заспіває, та й згадає,
Що він сиротина,
Пожуриться, посумує,
Сидячи під тином.

Отакий-то Перебендя,
Старий та химерний:
Заспіває про Чалого,

На Горлицю зверне;
З дівчатами на вигоні —
Гриця та веснянку,
А у шинку з парубками —
Сербина, Шинкарку;
З жонатими на бенкеті
(Де свекруха злая) —
Про тополю, лиху долю,
А потім — У гаю;
На базарі — про Лазаря,
Або, щоб те знали,
Тяжко, важко заспіває,
Як Січ руйнували.
Отакий-то Перебендя,
Старий та химерний:
Заспіває, засміється,
А на сльози зверне.

Вітер віє, повіває,
По полю гуляє.
На могилі кобзар сидить
Та на кобзі грає.
Кругом його степ, як море
Широке, синіє;
За могилою могила,
А там — тільки мріє.
Сивий ус, стару чуприну
Вітер розвіває,
То приляже та послуха,
Як кобзар співає,
Як серце сміється, сліпі очі плачуть...
Послуха... повіє...
Старий заховавсь
В степу на могилі, щоб ніхто не бачив,

Щоб вітер по полю слова розмахав,
Щоб люди не чули,— бо то боже слово,
То серце по волі з богом розмовля,
То серце щебече господнюю славу,
А думка край світа на хмарі гуля,
Орлом сизокрилим літає, ширяє,
Аж небо блакитне широкими б'є;
Спочине на сонці, його запитає,
Де воно ночує, як воно встає;
Послухає моря, що воно говорить,
Спита чорну гору: — Чого ти німа? —
І знову на небо, бо на землі горе,
Бо на їй, широкій, куточка нема
Тому, хто все знає, тому, хто все чує:
Що море говорить, де сонце ночує,—
Його на сім світі ніхто не прийма.
Один він між ними, як сонце високе.
Його знають люди, бо носить земля...
А якби почули, що він, одинокий,
Співа на могилі, з морем розмовля,—
На божеє слово вони б насміялись,
Дурним би назвали, од себе б прогнали.
— Нехай понад морем,— сказали б,— гуля! —

Добре єси, мій кобзарю,
Добре, батьку, робиш,
Що співати, розмовляти
На могилу ходиш!
Ходи собі, мій голубе,
Поки не заснуло
Твоє серце, та виспівуй,
Щоб люди не чули.
А щоб тебе не цурались —
Потурай їм, брате!..

Скачи, враже, як пан каже:
На те він багатий.

Отакий-то Перебендя,
Старий та химерний:
Заспіває весільної,
А на журбу зверне.

[С.-Петербург
1839]

КАТЕРИНА

Василию Андреевичу Жуковскому на память 22 Апреля 1838 года[1]

I

Кохайтеся, чорнобриві,
Та не з москалями[2],
Бо москалі — чужі люди,
Роблять лихо з вами.
Москаль любить жартуючи,
Жартуючи кине;
Піде в свою Московщину,
А дівчина гине...
Якби сама, ще б нічого,
А то й стара мати,
Що привела на світ божий,
Мусить погибати.
Серце в'яне, співаючи,
Коли знає за що;
Люди серця не побачать,
А скажуть — ледащо!
Кохайтеся ж, чорнобриві,
Та не з москалями,
Бо москалі — чужі люди,
Знущаються вами.

Не слухала Катерина
Ні батька, ні неньки,
Полюбила москалика,
Як знало серденько.
Полюбила молодого,
В садочок ходила,
Поки себе, свою долю
Там занапастила.
Кличе мати вечеряти,
А донька не чує;
Де жартує з москаликом,
Там і заночує.
Не дві ночі карі очі
Любо цілувала,
Поки слава на все село
Недобрая стала.
Нехай собі тії люди
Що хотять говорять:
Вона любить, то й не чує,
Що вкралося горе.
Прийшли вісті недобрії —
В поход затрубили.
Пішов москаль в Туреччину;
Катрусю накрили.
Незчулася, та й байдуже,
Що коса покрита:
За милого, як співати,
Любо й потужити.
Обіцявся чорнобривий,
Коли не загине,
Обіцявся вернутися,—
Тоді Катерина
Буде собі московкою,
Забудеться горе,

А поки що, нехай люди
Що хотять говорять.
Не журиться Катерина —
Слізоньки втирає,
Бо дівчата на улиці
Без неї співають.
Не журиться Катерина —
Вмиється сльозою,
Возьме відра, опівночі
Піде за водою,
Щоб вороги не бачили;
Прийде до криниці,
Стане собі під калину,
Заспіває Гриця.
Виспівує, вимовляє,
Аж калина плаче.
Вернулася — і раденька,
Що ніхто не бачив.
Не журиться Катерина
І гадки не має —
У новенькій хустиночці
В вікно виглядає.
Виглядає Катерина...
Минуло півроку;
Занудило коло серця,
Закололо в боку.
Нездужає Катерина,
Ледве, ледве дише...
Вичуняла — та в запічку
Дитину колише.
А жіночки лихо дзвонять,
Матері глузують,
Що москалі вертаються
Та в неї ночують.

— В тебе дочка чорнобрива,
Та ще й не єдина,
А муштрує у запічку
Московського сина.
Чорнобривого придбала...
Мабуть, сама вчила...—
Бодай же вас, цокотухи,
Та злидні побили,
Як ту матір, що вам на сміх
Сина породила!

Катерино, серце моє!
Лишенько з тобою!
Де ти в світі подінешся
З малим сиротою?
Хто спитає, привітає
Без милого в світі?
Батько, мати — чужі люди,
Тяжко з ними жити!

Вичуняла Катерина;
Одсуне кватирку,
Поглядає на улицю,
Колише дитинку;
Поглядає — нема, нема...
Чи то ж і не буде?
Пішла б в садок поплакати,
Так дивляться люди.
Зайде сонце — Катерина
По садочку ходить,
На рученьках носить сина,
Очиці поводить.
— Отут з муштри виглядала,
Отут розмовляла,

А там... а там... сину, сину! —
Та й не доказала...

Зеленіють по садочку
Черешні та вишні;
Як і перше виходила,
Катерина вийшла.
Вийшла, та вже не співає,
Як перше співала,
Як москаля молодого
В вишник дожидала.
Не співає чорнобрива,
Клене свою долю.
А тимчасом вороженьки
Чинять свою волю —
Кують речі недобрії.
Що має робити?
Якби милий чорнобривий,
Умів би спинити...
Так далеко чорнобривий,
Не чує, не бачить,
Як вороги сміються їй,
Як Катруся плаче.
Може, вбитий чорнобривий
За тихим Дунаєм;
А може — вже в Московщині
Другую кохає!
Ні, чорнявий не убитий,
Він живий, здоровий...
А де ж найде такі очі,
Такі чорні брови?
На край світа, в Московщині,
По тім боці моря —
Нема нігде Катерини;

Та здалась на горе!..
Вміла мати брови дати,
Карі оченята,
Та не вміла на сім світі
Щастя-долі дати.
А без долі біле личко —
Як квітка на полі:
Пече сонце, гойда вітер,
Рве всякий по волі.
Умивай же біле личко
Дрібними сльозами,
Бо вернулись москалики
Іншими шляхами.

II

Сидить батько кінець стола,
На руки схилився;
Не дивиться на світ божий;
Тяжко зажурився.
Коло його стара мати
Сидить на ослоні,
За сльозами ледве, ледве
Вимовляє доні:
— Що весілля, доню моя?
А де ж твоя пара?
Де світилки з друженьками,
Старости, бояра?
В Московщині, доню моя!
Іди ж їх шукати,
Та не кажи добрим людям,
Що є в тебе мати.
Проклятий час-годинонька,
Що ти народилась!
Якби знала, до схід сонця

Була б утопила...
Здалась тоді б ти гадині,
Тепер — москалеві...
Доню моя, доню моя,
Цвіте мій рожевий!
Як ягідку, як пташечку,
Кохала, ростила
На лишенько... Доню моя,
Що ти наробила?..
Оддячила!.. Іди ж, шукай
У Москві свекрухи.
Не слухала моїх речей,
То її послухай.
Іди, доню, найди її,
Найди, привітайся,
Будь щаслива в чужих людях,
До нас не вертайся!
Не вертайся, дитя моє,
З далекого краю...
А хто ж мою головоньку
Без тебе сховає?
Хто заплаче надо мною,
Як рідна дитина?
Хто посадить на могилі
Червону калину?
Хто без тебе грішну душу
Поминати буде?
Доню моя, доню моя,
Дитя моє любе!
Іди од нас...—
Ледве, ледве
Поблагословила:
— Бог з тобою! — та як мертва
На діл повалилась...

Обізвався старий батько:
— Чого ждеш, небого? —
Заридала Катерина,
Та бух йому в ноги:
— Прости мені, мій батечку,
Що я наробила!
Прости мені, мій голубе,
Мій соколе милий!
— Нехай тебе бог прощає
Та добрії люди;
Молись богу та йди собі —
Мені легше буде.—

Ледве встала, поклонилась,
Вийшла мовчки з хати;
Осталися сиротами
Старий батько й мати.
Пішла в садок у вишневий,
Богу помолилась,
Взяла землі під вишнею,
На хрест почепила;
Промовила: — Не вернуся!
В далекому краю,
В чужу землю, чужі люди
Мене заховають;
А своєї ся крихотка
Надо мною ляже
Та про долю, моє горе,
Чужим людям скаже...
Не розказуй, голубонько,
Де б не заховали,
Щоб грішної на сім світі
Люди не займали.

Ти не скажеш... Ось хто скаже,
Що я його мати!
Боже ти мій!.. лихо моє!
Де мені сховатись?
Заховаюсь, дитя моє,
Сама під водою,
А ти гріх мій спокутуєш
В людях сиротою,
Безбатченком!..—

Пішла селом,
Плаче Катерина;
На голові хустиночка,
На руках дитина.
Вийшла з села — серце мліє;
Назад подивилась,
Покивала головою
Та й заголосила.
Як тополя, стала в полі
При битій дорозі;
Як роса та до схід сонця,
Покапали сльози.
За сльозами за гіркими
І світа не бачить,
Тільки сина пригортає,
Цілує та плаче.
А воно, як ангелятко,
Нічого не знає,
Маленькими ручицями
Пазухи шукає.
Сіло сонце, з-за діброви
Небо червоніє;
Утерлася, повернулась,
Пішла... тільки мріє.

В селі довго говорили
Дечого багато,
Та не чули вже тих речей
Ні батько, ні мати...

Отаке-то на сім світі
Роблять людям люди!
Того в'яжуть, того ріжуть,
Той сам себе губить...
А за віщо? Святий знає.
Світ, бачся, широкий,
Та нема де прихилитись
В світі одиноким.
Тому доля запродала
Од краю до краю,
А другому оставила
Те, де заховають.
Де ж ті люди, де ж ті добрі,
Що серце збиралось
З ними жити, їх любити?
Пропали, пропали!

Єсть на світі доля,
А хто її знає?
Єсть на світі воля,
А хто її має?
Єсть люди на світі —
Сріблом-злотом сяють,
Здається, панують,
А долі не знають,—
Ні долі, ні волі!
З нудьгою та з горем
Жупан надівають.
А плакати — сором.
Возьміть срібло-злото

Та будьте багаті,
А я візьму сльози —
Лихо виливати;
Затоплю недолю
Дрібними сльозами,
Затопчу неволю
Босими ногами!
Тоді я веселий,
Тоді я багатий,
Як буде серденько
По волі гуляти!

III

Кричать сови, спить діброва,
Зіроньки сіяють;
Понад шляхом, щирицею,
Ховрашки гуляють.
Спочивають добрі люди;
Що кого втомило:
Кого — щастя, кого — сльози,
Все нічка покрила.
Всіх покрила темнісінька,
Як діточок мати;
Де ж Катрусю пригорнула:
Чи в лісі, чи в хаті?
Чи на полі під копою
Сина забавляє,
Чи в діброві з-під колоди
Вовка виглядає?
Бодай же вас, чорні брови,
Нікому не мати,
Коли за вас таке лихо
Треба одбувати!
А що дальше спіткається?

Буде лихо, буде!
Зустрінуться жовті піски
І чужії люди;
Зустрінеться зима люта...
А той — чи зустріне,
Що пізнає Катерину,
Привітає сина?
З ним забула б чорнобрива
Шляхи, піски, горе:
Він, як мати, привітає,
Як брат, заговорить...

Побачимо, почуємо...
А поки — спочину
Та тимчасом розпитаю
Шлях на Московщину.
Далекий шлях, пани-брати,
Знаю його, знаю!
Аж на серці похолоне,
Як його згадаю.
Попоміряв і я колись —
Щоб його не мірять!..
Розказав би про те лихо,
Та чи то ж повірять?
— Бреше, скажуть, сякий-такий!
(Звичайно, не в очі),
А так тільки псує мову
Та людей морочить.—
Правда ваша, правда, люди!
Та й нащо те знати,
Що сльозами перед вами
Буду виливати?
Нащо воно? У всякого
І свого чимало...

Цур же йому!.. А тимчасом
Кете лиш кресало
Та тютюну, щоб, знаєте,
Дома не журились.
А то лихо розказувать,
Щоб бридке приснилось!
Нехай його лихий візьме!
Лучче ж поміркую,
Де то моя Катерина
З Івасем мандрує.

За Києвом та за Дніпром,
Попід темним гаєм,
Ідуть шляхом чумаченьки,
П у́ г а ч а співають.
Іде шляхом молодиця,
Мусить бути, з прощі.
Чого ж смутна, невесела,
Заплакані очі?
У латаній свитиночці,
На плечах торбина,
В руці ціпок, а на другій —
Заснула дитина.
Зустрілася з чумаками,
Закрила дитину,
Питається: — Люди добрі,
Де шлях в Московщину?
— В Московщину? Оцей самий.
Далеко, небого?
— В саму Москву. Христа ради,
Дайте на дорогу! —
Бере шага, аж труситься:
Тяжко його брати!..
Та й навіщо?.. А дитина?

Вона ж його мати!..
Заплакала, пішла шляхом,
В Броварях спочила
Та синові за гіркого
Медяник купила.
Довго, довго, сердешная,
Все йшла та питала;
Було й таке, що під тином
З сином ночувала...

Бач, на що здалися карі оченята:
Щоб під чужим тином сльози виливать!
Отож-то дивіться та кайтесь, дівчата,
Щоб не довелося москаля шукать,
Щоб не довелося, як Катря шукає...
Тоді не питайте, за що люди лають,
За що не пускають в хату ночувать.
Не питайте, чорнобриві,
Бо люди не знають;
Кого бог кара на світі,
То й вони карають...
Люди гнуться, як ті лози,
Куди вітер віє.
Сиротині сонце світить
(Світить, та не гріє)—
Люди б сонце заступили,
Якби мали силу,
Щоб сироті не світило,
Сльози не сушило.
А за віщо, боже милий!
За що світом нудить?
Що зробила вона людям,
Чого хотять люди?
Щоб плакала!.. Серце моє!

Не плач, Катерино,
Не показуй людям сльози,
Терпи до загину!
А щоб личко не марніло
З чорними бровами,—
До схід сонця в темнім лісі
Умийся сльозами.
Умиєшся — не побачать,
То й не засміються;
А серденько одпочине,
Поки сльози ллються.

Отаке-то лихо, бачите, дівчата.
Жартуючи кинув Катрусю москаль.
Недоля не бачить, з ким їй жартувати,
А люди хоч бачать, та людям не жаль:
— Нехай, кажуть, гине ледача дитина,
Коли не зуміла себе шанувать! —
Шануйтеся ж, любі, в недобру годину,
Щоб не довелося москаля шукать.

Де ж Катруся блудить?
Попідтинню ночувала,
Раненько вставала,
Поспішала в Московщину;
Аж гульк!.. Зима впала.
Свище полем завірюха;
Іде Катерина
У личаках — лихо тяжке! —
І в одній свитині.
Іде Катря, шкандибає;
Дивиться — щось мріє...
Либонь, ідуть москалики...
Лихо!.. Серце мліє...

Полетіла, зустрілася,
Пита: — Чи немає
Мого Йвана чорнявого? —
А ті: — Мы не знаем.—
І, звичайно, як москалі,
Сміються, жартують:
— Ай да баба! Ай да наши!
Кого не надуют! —
Подивилась Катерина:
— І ви, бачу, люди!
Не плач, сину, моє лихо!
Що буде, то й буде.
Піду дальше — більш ходила...
А може й зустріну;
Оддам тебе, мій голубе,
А сама загину.

Реве, стогне хуртовина,
Котить, верне полем;
Стоїть Катря серед поля,
Дала сльозам волю.
Утомилась завірюха,
Де-де позіхає;
Ще б плакала Катерина,
Та сліз більш немає.
Подивилась на дитину:
Умите сльозою,
Червоніє, як квіточка
Вранці під росою.
Усміхнулась Катерина,
Тяжко усміхнулась:
Коло серця — як гадина
Чорна повернулась.
Кругом мовчки подивилась;

Бачить — ліс чорніє,
А під лісом, край дороги,
Либонь, курінь мріє.
— Ходім, сину, смеркається,
Коли пустять в хату;
А не пустять, то й надворі
Будем ночувати.
Під хатою заночуєм,
Сину мій Іване!
Де ж ти будеш ночувати,
Як мене не стане?
З собаками, мій синочку,
Кохайся надворі!
Собаки злі, покусають,
Та не заговорять,
Не розкажуть, сміючися...
З псами їсти й пити...
Бідна моя головонько!
Що мені робити? —

Сирота-собака має свою долю,
Має добре слово в світі сирота;
Його б'ють і лають, закують в неволю,
Та ніхто про матір на сміх не спита.
А Йвася спитають, заранне спитають,
Не дадуть до мови дитині дожить.
На кого собаки на улиці лають?
Хто голий, голодний під тином сидить?
Хто лобуря водить? Чорняві байстрята...
Одна його доля — чорні бровенята,
Та й тих люди заздрі не дають носить.

IV

Попід горою, яром, долом,
Мов ті діди високочолі,
Дуби з гетьманщини стоять.
У яру гребля, верби вряд.
Ставок під кригою в неволі
І ополонка — воду брать...
Мов покотьоло червоніє,
Крізь хмару — сонце зайнялось,
Надувся вітер; як повіє —
Нема нічого: скрізь біліє...
Та тільки лісом загуло.

Реве, свище завірюха.
По лісу завило;
Як те море, біле поле
Снігом покотилось.
Вийшов з хати карбівничий,
Щоб ліс оглядіти,
Та де тобі! Таке лихо,
Що не видно й світа.
— Еге, бачу, яка фуга!
Цур же йому з лісом!
Піти в хату... Що там таке?
От їх достобіса!
Недобра їх розносила,
Мов справді за ділом.
Ничипоре! Дивись лишень,
Які побілілі!
— Що, москалі?.. Де москалі?
— Що ти? Схаменися!..
— Де москалі, лебедики?
— Та он, подивися! —

Полетіла Катерина
І не одяглася.
— Мабуть, добре Московщина
В тямку їй далася!
Бо уночі тільки й знає,
Що москаля кличе.—
Через пеньки, заметами
Летить, ледве дише.
Боса стала серед шляху,
Втерлась рукавами.
А москалі їй назустріч,
Як один, верхами.
— Лихо моє! доле моя! —
До їх... Коли гляне —
Попереду старший їде.
— Любий мій Іване!
Серце моє коханеє!
Де ти так барився? —
Та до його... за стремена...
А він подивився —
Та шпорами коня в боки.
— Чого ж утікаєш?
Хіба забув Катерину?
Хіба не пізнаєш?
Подивися, мій голубе,
Подивись на мене:
Я — Катруся твоя люба.
Нащо рвеш стремена? —
А він коня поганяє,
Нібито й не бачить.
— Постривай же, мій голубе!
Дивись — я не плачу.
Ти не пізнав мене, Йване?
Серце, подивися,

Їй же богу, я — Катруся!
— Дура, отвяжися!
Возьмите прочь безумную!
— Боже мій! Іване!
І ти мене покидаєш?
А ти ж присягався!
— Возьмите прочь! Что ж вы стали?
— Кого? мене взяти?
За що ж, скажи, мій голубе?
Кому хоч оддати
Свою Катрю, що до тебе
В садочок ходила,
Свою Катрю, що для тебе
Сина породила?
Мій батечку, мій братіку!
Хоч ти не цурайся!
Наймичкою тобі стану...
З другою кохайся...
З цілим світом... Я забуду,
Що колись кохалась,
Що од тебе сина мала,
Покриткою стала...
Покриткою... Який сором!
І за що я гину!
Покинь мене, забудь мене,
Та не кидай сина.
Не покинеш?.. Серце моє,
Не втікай од мене...
Я винесу тобі сина.—
Кинула стремена
Та в хатину. Вертається,
Несе йому сина.
Несповита, заплакана
Сердешна дитина.

— Осьде воно, подивися!
Де ж ти? заховався?
Утік!.. нема!.. Сина, сина
Батько одцурався!
Боже ти мій!.. Дитя моє!
Де дінусь з тобою?
Москалики! голубчики!
Возьміть за собою;
Не цурайтесь, лебедики:
Воно сиротина;
Возьміть його та оддайте
Старшому за сина.
Возьміть його... Бо покину,
Як батько покинув,—
Бодай його не кидала
Лихая година!
Гріхом тебе на світ божий
Мати породила;
Виростай же на сміх людям! —
На шлях положила.
— Оставайся шукать батька,
А я вже шукала...—
Та в ліс з шляху, як навісна!
А дитя осталось,
Плаче, бідне... А москалям
Байдуже: минули.
Воно й добре; та на лихо
Лісничі почули.

Біга Катря боса лісом,
Біга та голосить;
То проклина свого Йвана,
То плаче, то просить.
Вибігає на возлісся;

Кругом подивилась —
Та в яр... біжить... серед ставу
Мовчки опинилась.
— Прийми, боже, мою душу,
А ти — моє тіло! —
Шубовсть в воду!.. Попід льодом
Геть загуркотіло.

Чорнобрива Катерина
Найшла, що шукала!
Дунув вітер понад ставом —
І сліду не стало.

То не вітер, то не буйний,
Що дуба ламає;
То не лихо, то не тяжке,
Що мати вмирає;
Не сироти малі діти,
Що неньку сховали:
Їм зосталась добра слава,
Могила зосталась.
Засміються злії люди
Малій сиротині,—
Виллє сльози на могилу —
Серденько спочине.
А тому, тому на світі,
Що йому зосталось,
Кого батько і не бачив,
Мати одцуралась?
Що зосталось байстрюкові?
Хто з ним заговорить?..
Ні родини, ні хатини;
Шляхи, піски, горе...
Панське личко, чорні брови...

Нащо? Щоб пізнали!
Змалювала, не сховала...
Бодай полиняли!

V

Ішов кобзар до Києва
Та сів спочивати.
Торбинками обвішаний
Його повожатий.
Мале дитя коло його
На сонці куняє,
А тимчасом старий кобзар
Ісуса співає.
Хто йде, їде — не минає:
Хто бублик, хто гроші;
Хто старому, а дівчата
Шажок міхоноші.
Задивляться чорноброві —
І босе і голе.
— Дала, кажуть, бровенята,
Та не дала долі! —

Їде шляхом до Києва
Берлин[3] шестернею,
А в берлині господиня
З паном і сім'єю.
Опинився против старців —
Курява лягає.
Побіг Івась, бо з віконця
Рукою махає.
Дає гроші Івасеві,
Дивується пані.
А пан глянув... одвернувся...

Пізнав, препоганий,
Пізнав тії карі очі,
Чорні бровенята...
Пізнав батько свого сина,
Та не хоче взяти.
Пита пані, як зоветься?
— Івась.— Какой милый! —
Берлин рушив, а Івася
Курява покрила...
Полічили, що достали,
Встали сіромахи,
Помолились на схід сонця,
Пішли понад шляхом.

[С.-Петербург
1838]

ТОПОЛЯ

По діброві вітер виє,
Гуляє по полю,
Край дороги гне тополю
До самого долу.
Стан високий, лист широкий
Марне зеленіє;
Кругом поле, як те море
Широке, синіє.
Чумак іде, подивиться
Та й голову схилить;
Чабан вранці з сопілкою
Сяде на могилі,
Подивиться — серце ниє:
Кругом ні билини!
Одна, одна, як сирота
На чужині, гине!

Хто ж викохав тонку, гнучку
В степу погибати?
Постривайте — все розкажу.
Слухайте ж, дівчата!

Полюбила чорнобрива
Козака дівчина.
Полюбила — не спинила:

Пішов — та й загинув...
Якби знала, що покине,
Була б не любила;
Якби знала, що загине,
Була б не пустила;
Якби знала — не ходила б
Пізно за водою,
Не стояла б до півночі
З милим під вербою;
Якби знала!..

І то лихо —
Попереду знати,
Що нам в світі зустрінеться...
Не знайте, дівчата!
Не питайте свою долю!..
Само серце знає,
Кого любить. Нехай в'яне,
Поки закопають.
Бо не довго, чорнобриві,
Карі оченята,
Біле личко червоніє —
Не довго, дівчата!
До полудня — та й зав'яне,
Брови полиняють...
Кохайтеся ж, любітеся,
Як серденько знає.

Защебече соловейко
В лузі на калині,
Заспіває козаченько,
Ходя по долині,
Виспівує, поки вийде
Чорнобрива з хати,

А він її запитає:
— Чи не била мати? —
Стануть собі, обіймуться;
Співа соловейко;
Послухають, розійдуться,
Обоє раденькі...
Ніхто того не побачить,
Ніхто не спитає:
— Де ти була, що робила? —
Сама собі знає...
Любилася, кохалася,
А серденько мліло:
Чуло серце недоленьку,
Сказати не вміло.
Не сказало — осталася,
День і ніч воркує,
Як голубка без голуба,
А ніхто не чує...

Не щебече соловейко
В лузі над водою,
Не співає чорнобрива,
Стоя під вербою;
Не співає,— сиротою
Білим світом нудить.
Без милого батько, мати —
Як чужії люди,
Без милого сонце світить —
Як ворог сміється;
Без милого скрізь могила...
А серденько б'ється.

Минув і рік, минув другий,—
Козака немає;
Сохне вона, як квіточка,

Мати не питає:
— Чого в'янеш, моя доню? —
Стара не спитала,
За сивого, багатого
Тихенько єднала.
— Іди, доню,— каже мати,—
Не вік дівувати!
Він багатий, одинокий —
Будеш панувати.
— Не хочу я панувати,
Не піду я, мамо!
Рушниками, що придбала,
Спусти мене в яму.
Нехай попи заспівають,
А дружки заплачуть;
Легше, мамо, в труні лежать,
Ніж його побачить.—

Не слухала стара мати,
Робила, що знала,—
Дивилася чорнобрива,
Сохла і мовчала.
Пішла вночі до ворожки,
Щоб поворожити —
Чи довго їй одинокій
На сім світі жити?..
— Бабусенько, голубонько,
Серце моє, ненько!
Скажи мені щиру правду:
Де милий-серденько?
Чи жив-здоров? Чи він любить?
Чи забув-покинув?
Скажи ж мені, де мій милий?
Край світа полину!

Бабусенько, голубонько!
Скажи, бо ти знаєш...
Мене мати хоче дати
За старого заміж.
Любить його, моя сиза,
Серце не навчити.
Пішла б же я утопилась —
Жаль душу згубити...
Коли не жив чорнобривий,—
Зроби, моя пташко,
Щоб додому не вернулась...
Тяжко мені, тяжко!
Там старий жде з старостами...
Скажи ж мою долю.
— Добре, доню! Спочинь трошки...
Чини ж мою волю.
Сама колись дівувала —
Теє лихо знаю;
Минулося — навчилася:
Людям помагаю.
Твою долю, моя доню,
Позаторік знала,
Позаторік і зіллячка
Для того придбала.—
Пішла стара, мов каламар
Достала з полиці.
— Ось на тобі сього дива.
Піди до криниці,
Поки півні не співали,
Умийся водою,
Випий трошки сього зілля —
Все лихо загоїть.
Вип'єш — біжи якомога;
Що б там не кричало,

Не оглянься, поки станеш
Аж там, де прощалась.
Одпочинеш; а як стане
Місяць серед неба,
Випий ще раз; не приїде —
Втретє випить треба.
За перший раз, як за той рік,
Будеш ти такою;
А за другий — серед степу
Тупне кінь ногою:
Коли живий козаченько,
То зараз прибуде...
А за третій, моя доню!
Не питай, що буде...
Та ще, чуєш, не хрестися,
Бо все піде в воду...
Тепер же йди, подивися
На торішню вроду.—

Взяла зілля, поклонилась:
— Спасибі, бабусю! —
Вийшла з хати: — Чи йти, чи ні?
Ні! вже не вернуся! —
Прийшла... Вмилась, напилася,
Тихо усміхнулась,
Вдруге, втретє напилася
І не оглянулась.
Полетіла, мов на крилах,
Серед степу пала...
Пала, стала, заплакала
І... і заспівала:

«Плавай, плавай, лебедонько,
По синьому морю!

Рости, рости, тополенько,
Все вгору та вгору!
Рости гнучка та висока,
До самої хмари,—
Спитай бога, чи діжду я,
Чи не діжду пари?
Рости, рости, подивися
За синеє море!
По тім боці — моя доля,
По сім боці — горе.
Там десь милий, чорнобривий
Співає, гуляє,
А я плачу, літа трачу,
Його виглядаю.
Скажи йому, моє серце,
Що сміються люди;
Скажи йому, що загину,
Коли не прибуде!
Сама хоче мене мати
В землю заховати...
А хто ж її головоньку
Буде доглядати?
Хто догляне, розпитає,
На старість поможе?
Мамо моя!.. доле моя!..
Боже милий, боже!..

Подивися, тополенько!
Як нема — заплачеш
До схід сонця, ранісінько,
Щоб ніхто не бачив...
Рости ж, серце-тополенько,
Все вгору та вгору!
Плавай, плавай, лебедонько,

По синьому морю!»
Отак тая чорнобрива
Плакала, співала...
І на диво серед поля
Тополею стала.
Не вернулася додому,
Не діждала пари —
Тонка, тонка та висока,
До самої хмари.

По діброві вітер виє,
Гуляє по полю,
Край дороги гне тополю
До самого долу.

[С.-Петербург
1839]

ДУМКА

Нащо мені чорні брови,
Нащо карі очі,
Нащо літа молодії
Веселі, дівочі?
Літа мої молодії
Марно пропадають,
Очі плачуть, чорні брови
Од вітру линяють.
Серце в'яне, нудить світом,
Як пташка без волі...
Нащо ж мені краса моя,
Коли нема долі?
Тяжко мені сиротою
На сім світі жити;
Свої люди — як чужії,
Ні з ким говорити.
Нема кому розпитати,
Чого плачуть очі;
Нема кому розказати,
Чого серце хоче,
Чого серце, як голубка,
День і ніч воркує:
Ніхто його не питає,
Не знає, не чує.

Чужі люди не спитають —
Та й нащо питати?
Нехай плаче сиротина,
Нехай літа тратить...
Плач же, серце, плачте, очі,
Поки не заснули,
Голосніше, жалібніше,
Щоб вітри почули,
Щоб понесли буйнесенькі
За синеє море
Чорнявому зрадливому
На лютеє горе.

[С.-Петербург
1839]

ДО ОСНОВ'ЯНЕНКА[1]

Б'ють пороги; місяць сходить,
Як і перше сходив...
Нема Січі, пропав і той,
Хто всім верховодив.
Нема Січі! Очерети
У Дніпра питають:
— Де то наші діти ділись?
Де вони гуляють? —
Чайка скиглить літаючи,
Мов за дітьми плаче;
Сонце гріє, вітер віє
На степу козачім.
На тім степу скрізь могили
Стоять та сумують;
Питаються у буйного:
— Де наші панують?
Де панують, бенкетують?
Де ви забарились?..
Вернітеся! Дивітеся:
Жита похилились,
Де паслися ваші коні,
Де тирса шуміла,
Де кров ляха, татарина
Морем червоніла...

Вернітеся!..
— Не вернуться! —
Заграло, сказало
Синє море. — Не вернуться,
Навіки пропали! —
Правда, море, правда, синє:
Такая їх доля!
Не вернуться сподівані,
Не вернеться воля,
Не вернуться запорожці,
Не встануть гетьмани,
Не покриють Україну
Червоні жупани.
Обідрана, сиротою
Понад Дніпром плаче;
Тяжко, важко сиротині,
А ніхто не бачить,
Тільки ворог, що сміється...
Смійся, лютий враже!
Та не дуже, бо все гине,—
Слава не поляже;
Не поляже, а розкаже,
Що діялось в світі,
Чия правда, чия кривда
І чиї ми діти.
Наша дума, наша пісня
Не вмре, не загине:
От де, люди, наша слава,
Слава України!
Без золота, без каменю,
Без хитрої мови,
А голосна та правдива,
Як господа слово...
Чи так, батьку-отамане?

Чи правду співаю?
Ех! Якби-то... Та що й казать! —
Кебети не маю.
А до того — Московщина.
Кругом чужі люди.
— Не потурай! — може, скажеш;
Та що з того буде?
Насміються на псалом той,
Що виллю сльозами;
Насміються!.. Тяжко, батьку,
Жити з ворогами!
Поборовся б і я, може,
Якби малось сили;
Заспівав би,— був голосок,
Та позички з'їли...
Отаке-то лихо тяжке,
Батьку ти мій, друже!
Блуджу в снігах, та сам собі:
«Ой не шуми, луже!»
Не втну більше. А ти, батьку,
Як сам здоров, знаєш,
Тебе люди поважають,
Добрий голос маєш.
Співай же їм, мій голубе!
Про Січ, про могили —
Коли яку насипали,
Кого положили;
Про старину, про те диво,
Що було, минуло...
Утни, батьку! Щоб нехотя
На ввесь світ почули,
Що діялось в Україні,
За що погибала,
За що слава козацькая

На всім світі стала!
Утни, батьку, орле сивий!
Нехай я заплачу,
Нехай свою Україну
Я ще раз побачу;
Нехай ще раз послухаю,
Як те море грає,
Як дівчина під вербою
Г р и ц я заспіває;
Нехай ще раз усміхнеться
Серце на чужині,
Поки ляже в чужу землю,
В чужій домовині.

[С.-Петербург
1839]

ІВАН ПІДКОВА[1]

В. И. Штернбергу[2]

I

Було колись в Україні —
Ревіли гармати;
Було колись — запорожці
Вміли панувати.
Панували, добували
І славу і волю,—
Минулося: осталися
Могили по полю.
Високії ті могили,
Де лягло спочити
Козацькеє біле тіло,
В китайку повите.
Високії ті могили,—
Чорніють, як гори,
Та про волю нишком в полі
З вітрами говорять.
Свідок слави, дідівщини
З вітром розмовляє,
А внук косу несе в росу,
За ними співає.

Було колись в Україні —
Лихо танцювало,
Журба в шинку мед, горілку
Поставцем кружала,
Було добре колись жити
На тій Україні...
А згадаймо, може, серце
Хоть трошки спочине.

II

Чорна хмара з-за Лиману
Небо, сонце криє.
Синє море звірюкою
То стогне, то виє,
Дніпра гирло затопило...
— А нуте, хлоп'ята,
На байдаки! Море грає —
Ходім погуляти! —

Висипали запорожці,
Лиман човни вкрили.
«Грай же, море!» заспівали.
Запінились хвилі.
Кругом хвилі, як ті гори —
Ні землі, ні неба.
Серце мліє — а козакам
Того тільки й треба,—
Пливуть собі та співають;
Рибалка літає...
А попереду отаман
Веде, куди знає;
Походжає вздовж байдака,
Гасне люлька в роті;

Поглядає сюди-туди —
Де то буть роботі?
Закрутивши чорні уси,
За ухо чуприну,
Підняв шапку — човни стали.
— Нехай ворог гине!
Не в Сінопу, отамани,
Панове-молодці!
А у Царград[3] до султана
Поїдемо в гості.
— Добре, батьку-отамане! —
Кругом заревіло.
— Спасибі вам! — Надів шапку.
Знову закипіло
Синє море. Вздовж байдака
Знову походжає
Пан отаман та на хвилю
Мовчки поглядає.

[С.-Петербург
1839]

ТАРАСОВА НІЧ[1]

На розпутті кобзар сидить
Та на кобзі грає;
Кругом хлопці та дівчата —
Як мак процвітає.
Грає кобзар, виспівує,
Вимовля словами,
Як москалі, орда, ляхи
Бились з козаками;
Як збиралась громадонька
В неділеньку вранці;
Як ховали козаченька
В зеленім байраці.
Грає кобзар, виспівує —
Аж лихо сміється...
«Була колись гетьманщина,
Та вже не вернеться;
Було колись — панували,
Та більше не будем...
Тії слави козацької
Повік не забудем!
Встає хмара з-за Лиману,
А другая з поля:
Зажурилась Україна —
Така її доля!

Зажурилась, заплакала,
Як мала дитина.
Ніхто її не рятує...
Козачество гине;
Гине слава, батьківщина;
Немає де дітись;
Виростають нехрещені
Козацькії діти;
Кохаються невінчані;
Без попа ховають;
Запродана жидам віра,
В церкву не пускають!..
Як та галич поле криє,
Ляхи, уніати [2]
Налітають,— нема кому
Порадоньки дати.
Обізвався Наливайко [3] —
Не стало Кравчини!
Обізвавсь козак Павлюга [4] —
За нею полинув!
Обізвавсь Тарас Трясило
Гіркими сльозами:
— Бідна моя Україно,
Стоптана ляхами! —
Україно, Україно!
Серце моє, ненько!
Як згадаю твою долю,
Заплаче серденько!
Де поділось козачество,
Червоні жупани?
Де поділась доля-воля,
Бунчуки, гетьмани?
Де поділося? Згоріло?
А чи затопило

Синє море твої гори,
Високі могили?
Мовчать гори, грає море,
Могили сумують,
А над дітьми козацькими
Поганці панують!
Грай же, море! Мовчіть, гори!
Гуляй, буйний, полем!
Плачте, діти козацькії,—
Така ваша доля!
Обізвавсь Тарас Трясило
Віру рятувати,
Обізвався, орел сизий,
Та й дав ляхам знати!
Обізвався пан Трясило:
— А годі журиться!
А ходім лиш, пани-брати,
З поляками биться! —
Вже не три дні, не три ночі
Б'ється пан Трясило.
Од Лимана до Трубайла
Трупом поле крилось.
Ізнемігся козаченько,
Тяжко зажурився,
А поганий Конецьпольський
Дуже звеселився;
Зібрав шляхту всю докупи,
Та й ну частувати.
Зібрав Тарас козаченьків —
Поради прохати:
— Отамани-товариші,
Брати мої, діти!
Дайте мені порадоньку,
Що будем робити?

Бенкетують вражі ляхи
Наше безголов'я.—
Нехай собі бенкетують,
Нехай на здоров'я!
Нехай, кляті, бенкетують,
Поки сонце зайде,
А ніч-мати дасть пораду,—
Козак ляха знайде.—
Лягло сонце за горою,
Зірки засіяли,
А козаки, як та хмара,
Ляхів обступали.
Як став місяць серед неба,
Ревнула гармата;
Прокинулись ляшки-панки —
Нікуди втікати!
Прокинулись ляшки-панки,
Та й не повставали:
Зійшло сонце — ляшки-панки
Покотом лежали.

Червоною гадюкою
Несе Альта вісти,
Щоб летіли крюки з поля
Ляшків-панків їсти.
Налетіли чорні крюки
Вельможних будити;
Зібралося козачество
Богу помолитись.
Закрякали чорні крюки,
Виймаючи очі;
Заспівали козаченьки
Пісню тії ночі,—
Тії ночі кривавої,

Що славною стала
Тарасові, козачеству,
Ляхів що приспала.

Над річкою, в чистім полі,
Могила чорніє;
Де кров текла козацькая,
Трава зеленіє.
Сидить ворон на могилі
Та з голоду кряче...
Згада козак гетьманщину,
Згада та й заплаче!
Умовк кобзар, сумуючи:
Щось руки не грають.
Кругом хлопці та дівчата
Слізоньки втирають.

Пішов кобзар по улиці —
З журби як заграє!
Кругом хлопці навприсідки,
А він вимовляє:
«Нехай буде отакечки!
Сидіть, діти, у запічку,
А я з журби та до шинку,
А там найду свою жінку,
Найду жінку, почастую,
З вороженьків покепкую».

[С.-Петербург
1839]

Н. МАРКЕВИЧУ [1]

Бандуристе, орле сизий!
Добре тобі, брате:
Маєш крила, маєш силу,
Є коли літати.
Тепер лети ж в Україну —
Тебе виглядають.
Полетів би за тобою,
Та хто привітає?
Я й тут чужий, одинокий,
І на Україні
Я сирота, мій голубе,
Як і на чужині.
Чого ж серце б'ється, рветься?
Я там — одинокий.
Одинокий... А Украйна!
А степи широкі!
Там повіє, буйнесенький,
Як брат, заговорить;
Там в широкім полі воля;
Там синеє море
Вигравае, хвалить бога,
Тугу розганяє;
Там могили з буйним вітром
В степу розмовляють.

Розмовляють, сумуючи —
Отака їх мова:
— Було колись — минулося,
Не вернеться знову...—
Полетів би, послухав би,
Заплакав би з ними...
Та ба! Доля приборкала
Між людьми чужими.

С.-Петербург
9 Мая 1840 року

НА НЕЗАБУДЬ ШТЕРНБЕРГОВІ[1]

Поїдеш далеко,
Побачиш багато;
Задивишся, зажуришся,—
Згадай мене, брате!

С.-Петербург
1840]

ГАЙДАМАКИ[1]

ПОЕМА

Василию Ивановичу Григоровичу
на память 22 Апреля 1838 года[2]

Все йде, все минає,— і краю немає...
Куди ж воно ділось? Відкіля взялось?
І дурень і мудрий нічого не знає.
Живе... умирає... Одно зацвіло,
А друге зав'яло, навіки зав'яло...
І листя пожовкле вітри рознесли.
А сонечко встане, як перше вставало,
І зорі червоні, як перше плили,
Попливуть і потім, і ти, білолиций,
По синьому небу вийдеш погулять,
Вийдеш подивиться в жолобок, криницю
І в море безкрає і будеш сіять,
Як над Вавілоном, над його садами
І над тим, що буде з нашими синами.
Ти вічний без краю!.. Люблю розмовлять,
Як з братом, з сестрою, розмовлять з тобою,
Співать тобі думу, що ти ж нашептав.
Порай мені ще раз, де дітись з журбою?
Я не одинокий, я не сирота:
Єсть у мене діти, та де їх подіти?

Заховать з собою? — Гріх: душа жива.
А може, їй легше буде на тім світі,
Як хто прочитає ті сльози-слова,
Що так вона щиро колись виливала,
Що так вона нишком над ними ридала.
Ні, не заховаю, бо душа жива.
Як небо блакитне — нема йому краю,—
Так душі почину і краю немає.
А де вона буде? Химерні слова!!
Згадай же хто-небудь її на сім світі,—
Безславному тяжко сей світ покидать.
Згадайте, дівчата, вам треба згадать!
Вона вас любила, рожевії квіти,
І про вашу долю любила співать.
Поки сонце встане, спочивайте, діти,
А я поміркую, ватажка де взять.

Сини мої, гайдамаки!
Світ широкий, воля!
Ідіть, сини, погуляйте,
Пошукайте долі.
Сини мої невеликі,
Нерозумні діти!
Хто вас щиро без матері
Привітає в світі?
Сини мої! орли мої!
Летіть в Україну,—
Хоч і лихо зустрінеться,
Так не на чужині.
Там найдеться душа щира,
Не дасть погибати;
А тут... а тут... тяжко, діти!
Коли пустять в хату,
То, зустрівши, насміються,—

Такі, бачте, люди:
Все письменні, друковані,
Сонце навіть гудять:
— Не відтіля, каже, сходить,
Та не так і світить;
Отак, каже, було б треба...—
Що маєш робити?
Треба слухать, може й справді
Не так сонце сходить,
Як письменні начитали...
Розумні та й годі!
А що ж на вас вони скажуть?
Знаю вашу славу!
Поглузують, покепкують
Та й кинуть під лаву.
— Нехай, скажуть, спочивають,
Поки батько встане
Та розкаже по-нашому
Про свої гетьмани.
А то, дурень, розказує
Мертвими словами
Та якогось-то Ярему
Веде перед нами
У постолах. Дурень! дурень!
Били, а не вчили.
Од козацтва, од гетьманства
Високі могили —
Більш нічого не осталось,
Та й ті розривають.
А він хоче, щоб слухали,
Як старці співають.
Дарма праця, пане-брате:
Коли хочеш грошей
Та ще й слави, того дива,

Співай про Матрьошу,
Про Парашу, радость нашу,
Султан, паркет, шпори.
От де слава!!! А то співа:
«Грає синє море»,
А сам плаче; за тобою
І твоя громада
У сіряках!..— Правда, мудрі!
Спасибі за раду!
Теплий кожух, тільки шкода —
Не на мене шитий,
А розумне ваше слово
Брехнею підбите.
Вибачайте!.. Кричіть собі,
Я слухать не буду
Та й до себе не покличу:
Ви розумні люди,
А я дурень; один собі
У моїй хатині
Заспіваю, заридаю,
Як мала дитина.
Заспіваю — море грає,
Вітер повіває,
Степ чорніє, і могила
З вітром розмовляє.
Заспіваю — розвернулась
Висока могила;
Аж до моря запорожці
Степ широкий крили;
Отамани на вороних
Перед бунчуками
Вигравають... А пороги
Між очеретами
Ревуть, стогнуть, розсердились,

Щось страшне співають.
Послухаю, пожурюся,
У старих спитаю:
— Чого, батьки, сумуєте?
— Невесело, сину!
Дніпро на нас розсердився,
Плаче Україна...—
І я плачу; а тимчасом
Пишними рядами
Виступають отамани,
Сотники з панами
І гетьмани; всі в золоті
У мою хатину
Прийшли, сіли коло мене
І про Україну
Розмовляють, розказують,
Як Січ будували,
Як козаки на байдаках
Пороги минали,
Як гуляли по синьому,
Грілися в Скутарі[3]
Та як, люльки закуривши
В Польщі на пожарі,
В Україну верталися,
Як бенкетували.
— Грай, кобзарю, лий, шинкарю! —
Козаки гукали.
Шинкар знає, наливає
І не схаменеться;
Кобзар вшкварив, а козаки —
Аж Хортиця гнеться —
Метелиці та гопака
Гуртом оддирають;
Кухоль ходить, переходить,

Так і висихає.
— Гуляй, пане, без жупана,
Гуляй, вітре, полем,
Грай, кобзарю, лий, шинкарю,
Поки встане доля! —
Взявшись в боки, навприсідки
Парубки з дідами.
— Отак, діти! Добре, діти!
Будете панами! —
Отамани на бенкеті,
Неначе на раді,
Походжають, розмовляють...
Вельможна громада
Не втерпіла, ударила
Старими ногами.
А я дивлюсь, поглядаю,
Сміюся сльозами.

Дивлюся, сміюся, дрібні утираю...
Я не одинокий, є з ким в світі жить;
У моїй хатині, як в степу безкраїм,
Козацтво гуляє, байрак гомонить;
У моїй хатині синє море грає,
Могила сумує, тополя шумить,
Тихесенько Гриця дівчина співає,—
Я не одинокий, є з ким вік дожить.
От де моє добро, гроші,
От де моя слава!
А за раду — спасибі вам,
За раду лукаву.
Буде з мене, поки живу,
І мертвого слова,
Щоб виливать журбу, сльози.
Бувайте здорові!

Піду синів випроводжать
В далеку дорогу.
Нехай ідуть,— може, найдуть
Козака старого,
Що привіта моїх діток
Старими сльозами.
Буде з мене. Скажу ще раз:
Пан я над панами!

Отак, сидя в кінці стола,
Міркую, гадаю:
Кого просить? Хто поведе?
Надворі світає;
Погас місяць, горить сонце.
Гайдамаки встали,
Помолились, одяглися,
Кругом мене стали.
Сумно, сумно, як сироти,
Мовчки похилились:
— Благослови, кажуть, батьку,
Поки маєм силу,
Благослови шукать долю
На широкім світі.
— Постривайте... Світ — не хата,
А ви малі діти,
Нерозумні. Хто ватажком
Піде перед вами?
Хто проведе? Лихо, діти,
Лихо мені з вами!
Викохав вас, вигодував,
Виросли чималі,
Йдете в люди, а там тепер
Все письменне стало.

Вибачайте, що не вивчив,
Бо й мене, хоч били,
Добре били, а багато
Дечому навчили!
Тма, мна[4] знаю, а оксію[5]
Не втну-таки й досі.
Що ж вам скажуть? Ходім, сини,
Ходімо, попросим!
Єсть у мене щирий батько[6]
(Рідного немає)—
Дасть він мені раду з вами,
Бо сам здоров знає,
Як то тяжко блукать в світі
Сироті без роду;
А до того — душа щира,
Козацького роду!..
Не одцуравсь того слова,
Що мати співала,
Як малого повивала,
З малим розмовляла.
Не одцуравсь того слова,
Що про Україну
Сліпий старець, сумуючи,
Співає під тином.
Любить її, думу правди,
Козацькую славу,
Любить її! Ходім, сини,
На раду ласкаву.
Якби не він спіткав мене
При лихій годині,
Давно б досі заховали
В снігу на чужині;
Заховали б та й сказали:
— Так... якесь ледащо...—

Тяжко, важко нудить світом,
Не знаючи за що.
Минулося, щоб не снилось!..
Ходімо, хлоп'ята!
Коли мені на чужині
Не дав погибати,
То й вас прийме, привітає,
Як свою дитину.
А од його, помолившись,
Гайда в Україну!

Добридень же, тату, в хату,
На твоїм порогу,
Благослови моїх діток
В далеку дорогу!

С.-Петербург
1841 Апреля 7

ІНТРОДУКЦІЯ [7]

Була колись шляхетчина,
Вельможная пані;
Мірялася з москалями,
З ордою, з султаном,
З німотою... Було колись...
Та що не минає?
Було, шляхта, знай, чваниться,
День і ніч гуляє
Та королем коверзує...
Не кажу — Степаном [8]
Або Яном Собієським [9]:
Ті два незвичайні,—
А іншими. Небораки

Мовчки панували.
Сейми, сеймики ревіли,
Сусіди мовчали,
Дивилися, як королі
Із Польщі втікають,
Та слухали, як шляхетство
Навісне гукає.
— Nie pozwalam! nie pozwalam! [10] —
Шляхта репетує,
А магнати палять хати,
Шабельки гартують.
Довго таке творилося,
Поки не в Варшаві
Запанував над ляхами
Понятовський жвавий [11].
Запанував та й думав шляхту
Приборкать трошки... Не зумів!
Добра хотів, як дітям мати,
А може й ще чого хотів.
Єдине слово «nie pozwalam»
У шляхти думав одібрать,
А потім... Польща запалала,
Панки сказилися... Кричать:
— Гонору слово, дарма праця!
Поганець, наймит москаля! —
На гвалт Пулавського і Паца [12]
Встає шляхетськая земля.
І — разом сто конфедерацій [13].
Розбрелись конфедерати
По Польщі, Волині,
По Литві, по Молдаванах
І по Україні;
Розбрелися та й забули
Волю рятувати,

Полигалися з жидами,
Та й ну руйнувати.
Руйнували, мордували,
Церквами топили...
А тимчасом гайдамаки
Ножі освятили.

ГАЛАЙДА

— Яремо! герш-ту [14], хамів сину?
Піди кобилу приведи,
Подай патинки господині
Та принеси мені води.
Вимети хату, внеси дрова,
Посип індикам, гусям дай,
Піди до льоху, до корови,
Та швидше, хаме!.. Постривай!
Упоравшись, біжи в Вільшану [15],
Імості [16] треба. Не барись! —
Пішов Ярема, похиливсь.

Отак уранці жид поганий
Над козаком коверзував.
Ярема гнувся, бо не знав,
Не знав, сіромаха, що виросли крила,
Що неба достане, коли полетить,
Не знав, нагинався...

О боже мій милий!
Тяжко жить на світі, а хочеться жить:
Хочеться дивитись, як сонечко сяє,
Хочеться послухать, як море заграє,
Як пташка щебече, байрак гомонить,

Або чорнобрива в гаю заспіває...
О боже мій милий, як весело жить!

Сирота Ярема, сирота убогий:
Ні сестри, ні брата, нікого нема!
Попихач жидівський, виріс у порогу;
А не клене долі, людей не займа.
Та й за що їх лаять? Хіба вони знають,
Кого треба гладить, кого катувать?
Нехай бенкетують... У їх доля дбає,
А сироті треба самому придбать.
Трапляється, часом тихенько заплаче,
Та й то не од того, що серце болить:
Що-небудь згадає або що побачить...
Та й знову за працю. Отак треба жить!
Нащо батько, мати, високі палати,
Коли нема серця з серцем розмовлять?
Сирота Ярема — сирота багатий,
Бо є з ким заплакать, є з ким заспівать:
Єсть карії очі — як зіроньки сяють,
Білі рученята — мліють-обнімають,
Єсть серце єдине, серденько дівоче,
Що плаче, сміється, і мре, й оживає,
Святим духом серед ночі
Понад ним витає.
Отакий-то мій Ярема,
Сирота багатий.
Таким і я колись-то був,
Минуло, дівчата...
Минулося, розійшлося,
І сліду не стало.
Серце мліє, як згадаю...
Чому не осталось?

Чому не осталось? Чому не витало?
Легше було б сльози, журбу виливать.
Люди одібрали, бо їм було мало.
— Нащо йому доля? Треба закопать:
Він і так багатий...—
Багатий на лати
Та на дрібні сльози — бодай не втирать!
Доле моя, доле! Де тебе шукать?
Вернися до мене, до моєї хати,
Або хоч приснися... Не хочеться спать.

Вибачайте, люди добрі!
Може, не до ладу,
Та прокляте лихо-злидні
Кому не завадить?
Може, ще раз зустрінемось,
Поки шкандибаю
За Яремою по світу?
А може... й не знаю.
Лихо, люди, всюди лихо,
Нігде пригорнуться:
Куди, каже, хилить доля,
Туди й треба гнуться.
Гнуться мовчки, усміхаться,
Щоб люди не знали,
Що на серці заховано,
Щоб не привітали.
Бо їх ласка... нехай сниться
Тому, в кого доля,
А сироті щоб не снилась,
Не снилась ніколи!
Тяжко, нудно розказувать,
А мовчать не вмію.
Виливайся ж, слово-сльози:

Сонечко не гріє,
Не висушить. Поділюся
Моїми сльозами...
Та не з братом, не з сестрою —
З німими стінами
На чужині... А поки що —
До корчми вернуся,
Що там робиться.
Жидюга
Дрижить, ізігнувшись
Над каганцем. Лічить гроші
Коло ліжка, клятий.
А на ліжку... Ох, аж душно!..
Білі рученята
Розкидала, розкрилася...
Як квіточка в гаю,
Червоніє; а пазуха...
Пазухи немає —
Розірвана... Мабуть, душно
На перині спати
Одинокій, молоденькій;
Ні з ким розмовляти —
Одна шепче. Несказанно
Гарна нехрещена!
Ото дочка, а то батько —
Чортова кишеня.
Стара Хайка лежить долі,
В перинах поганих.
Де ж Ярема? Взявши торбу,
Потяг у Вільшану.

КОНФЕДЕРАТИ

— Одчиняй, проклятий жиде!
Бо будеш битий... Одчиняй!
Ламайте двері, поки вийде
Старий паскуда!
— Постривай!
Стривайте, зараз!
— Нагаями
Свиняче ухо! Жартувать,
Чи що, ти хочеш?
— Я? З панами?
Крий боже! Зараз, дайте встать,
Ясновельможні! (нишком — свині).
— Пане полковнику, ламай! —
Упали двері... а нагай
Малює вздовж жидівську спину.
— Здоров, свине! здоров, жиде!
Здоров, чортів сину! —
Та нагаєм, та нагаєм.
А жид зогнув спину:
— Не жартуйте, мості-пане!
— Добривечір в хату!
Ще раз шельму! ще раз!.. годі!
Вибачай, проклятий!
Добривечір! А де дочка?
— Умерла, панове.
— Лжеш, Іудо! Нагаями! —
Посипались знову.
— Ой паночки-голубчики,
Її-богу, немає!
— Брешеш, шельмо!
— Коли брешу,
Нехай бог карає!

— Не бог, а ми. Признавайся!
— Нащо б мав ховати,
Якби жива? Нехай, боже,
Щоб я був проклятий!..
— Ха, ха, ха, ха!.. Чорт, панове,
Літаню[17] співає.
Перехрестись!
— Як же воно?
Далебі, не знаю.
— Отак, дивись...—
Лях хреститься,
А за ним Іуда.
— Браво! браво! охрестили!
Ну, за таке чудо
Могоричу, мості-пане!
Чуєш, охрещений?
Могоричу!
— Зараз, зараз! —
Ревуть, мов скажені,
Ревуть ляхи, а поставець
По столу гуляє.
«Єще Польща не згінела!»
Хто куди гукає.
— Давай, жиде! —
Охрещений
Із льоху та в хату,
Знай, шмигляє, наливає;
А конфедерати,
Знай, гукають: — Жиде! меду! —
Жид не схаменеться.
— Де цимбали? Грай, псявіро! —
Аж корчма трясеться —
Краков'яка оддирають,
Вальса та мазура.

А жид гляне, та нищечком:
— Шляхетська натура!
— Добре, годі! тепер співай!
— Не вмію, їй-богу!
— Не божись, собача шкуро!
— Яку ж вам? Небогу?

«Була собі Гандзя,
Каліка небога,
Божилася,
Молилася,
Що боліли ноги;
На панщину не ходила,
А за парубками
Тихесенько,
Гарнесенько,
Поміж бур'янами».

— Годі, годі! Це погана:
Схизмати[18] співають.
— Якої ж вам! Хіба оцю?
Стривайте, згадаю...
«Перед паном Хведором
Ходить жид ходором,
І задком
І передком
Перед паном Хведірком».

— Добре, годі! Тепер плати!
— Жартуєте, пане:
За що платить?
— Що слухали.
Не кривись, поганий!
Не жартуєм. Давай гроші!

— Де мені їх взяти?
Ні шеляга; я панською
Ласкою багатий.
— Лжеш, собако! Признавайся!
А нуте, панове,
Батогами! —
Засвистіли,
Хрестять Лейбу знову,
Періщили, періщили,
Аж пір'я летіло...
— Їй же богу, ні шеляга!
Їжте моє тіло!
Ні шеляга! Гвалт! Рятуйте!
— Ось ми порятуєм.
— Постривайте, я щось скажу.
— Почуєм, почуєм,
Та не бреши, бо, хоч здохни,
Брехня не поможе.
— Ні, в Вільшаній...
— Твої гроші?
— Мої!.. Ховай боже!
Ні, я кажу, що в Вільшаній...
Вільшанські схизмати
По три сім'ї, по чотири
Живуть в одній хаті.
— Ми це знаєм, бо ми самі
Їх так очухрали.
— Та ні, не те... вибачайте...
Щоб лиха не знали,
Щоб вам гроші приснилися...
Бачте, у Вільшаній
У костьолі... у титаря...
А дочка Оксана!
Ховай боже! Як панночка!

Що то за хороше!
А червінців! Хоч не його,
Так що? Аби гроші.
— Аби гроші, однаково!
Правду Лейба каже;
А щоб певна була правда,
Нехай шлях покаже.
Одягайся! —
Поїхали
Ляхи у Вільшану.
Один тільки під лавою
Конфедерат п'яний
Не здужа встать, а курника,
П'яний і веселий:
«My żyjemy, my żyjemy.
Polska nie zginęła» [19].

ТИТАР

«У гаю, гаю
Вітру немає;
Місяць високо,
Зіроньки сяють.
Вийди, серденько,—
Я виглядаю;
Хоч на годину,
Моя рибчино!
Виглянь, голубко,
Та поворкуєм,
Та посумуєм;
Бо я далеко
Сю ніч мандрую.
Виглянь же, пташко,

Моє серденько,
Поки близенько,
Та поворкуєм...
Ох, тяжко, важко!»

Отак, ходя попід гаєм,
Ярема співає,
Виглядає; а Оксани
Немає, немає.
Зорі сяють; серед неба
Горить білолиций;
Верба слуха соловейка,
Дивиться в криницю;
На калині, над водою,
Так і виливає,
Неначе зна, що дівчину
Козак виглядає.
А Ярема по долині
Ледве, ледве ходить,
Не дивиться, не слухає...
— Нащо мені врода,
Коли нема долі, нема талану?
Літа молодії марно пропадуть.
Один я на світі без роду, і доля —
Стеблина-билина на чужому полі.
Стеблину-билину вітри рознесуть:
Так і мене люди не знають, де діти.
За що ж одцурались? Що я сирота.
Одно було серце, одно на всім світі,
Одна душа щира, та бачу, що й та,
Що й та одцуралась.—
І хлинули сльози.
Поплакав сердега, утер рукавом.
— Оставайсь здорова. В далекій дорозі

Найду або долю, або за Дніпром
Ляжу головою... А ти не заплачеш,
А ти не побачиш, як ворон клює
Ті карії очі, ті очі козачі,
Що ти цілувала, серденько моє!
Забудь мої сльози, забудь сиротину,
Забудь, що клялася,— другого шукай!
Я тобі не пара; я в сірій свитині,
А ти — титарівна. Кращого вітай,—
Вітай, кого знаєш... така моя доля.
Забудь мене, пташко, забудь, не журись.
А коли почуєш, що на чужім полі
Поляг головою,— нишком помолись.
Одна, серце, на всім світі
Хоч ти помолися! —
Та й заплакав, сіромаха,
На кий похилившись.
Плаче собі тихесенько...
Шелест!.. коли гляне:
Попід гаєм, мов ласочка,
Крадеться Оксана.
Забув, побіг, обнялися...
— Серце! — та й зомліли.
Довго, довго тільки: — Серце! —
Та й знову німіли.
— Годі, пташко!
— Ще трошечки,
Ще... ще... сизокрилий!
Вийми душу!.. Ще раз... ще раз...
Ох, як я втомилась!
— Одпочинь, моя ти зоре!
Ти з неба злетіла! —
Послав свитку. Як ясочка,
Усміхнулась, сіла.

Сів, та й обнялися.
— Сідай же й ти коло мене.—
— Серце моє, зоре моя,
Де це ти зоріла?
— Я сьогодні забарилась:
Батько занедужав,—
Коло його все поралась...
— А мене й байдуже?
— Який-бо ти, їй же богу! —
І сльози блиснули.
— Не плач, серце, я жартую.
— Жарти! —
Усміхнулась.
Прихилилась головкою
Та й ніби заснула.
— Бач, Оксано, я жартую,
А ти й справді плачеш.
Ну, не плач же, глянь на мене:
Завтра не побачиш.
Завтра буду я далеко,
Далеко, Оксано...
Завтра вночі у Чигрині
Свячений достану.
Дасть він мені срібло-злото,
Дасть він мені славу;
Одягну тебе, обую,
Посаджу, як паву,—
На дзиглику, як гетьманшу,
Та й дивитись буду...
Поки не вмру, дивитимусь.
— А може й забудеш?
Розбагатієш, у Київ
Поїдеш з панами,
Найдеш собі шляхтяночку,

Забудеш Оксану!..
— Хіба краща є за тебе?
— Може й є — не знаю.
— Гнівиш бога, моє серце:
Кращої немає!
Ні на небі, ні за небом,
Ні за синім морем —
Нема кращої за тебе!
— Що се ти говориш?
Схаменися!
— Правду, рибко! —
Та й знову, та й знову.
Довго вони, як бачите,
Між мови-розмови
Цілувались, обнімались
З усієї сили;
То плакали, то божились,
То ще раз божились.
Їй Ярема розказував,
Як жить вони будуть
Укупочці, як золото
І долю добуде,
Як виріжуть гайдамаки
Ляхів в Україні,
Як він буде панувати,
Коли не загине.
Аж обридло слухаючи,
Далебі, дівчата!
— Ото який! Мов і справді
Обридло!—
А мати
Або батько як побачать,
Що ви, мої любі,
Таке диво читаєте,—

Гріха на всю губу!
Тоді, тоді... та цур йому,
А дуже цікаве!
А надто вам розказать би,
Як козак чорнявий
Під вербою, над водою,
Обнявшись, сумує;
А Оксана, як голубка,
Воркує, цілує,
То заплаче, то зомліє,
Головоньку схилить:
— Серце моє, доле моя!
Соколе мій милий!
Мій!..— Аж верби нагинались
Слухать тую мову.
Ото мова! Не розкажу,
Мої чорноброві,
Не розкажу против ночі,
А то ще присниться.
Нехай собі розійдуться
Так, як і зійшлися —
Тихесенько, гарнесенько,
Щоб ніхто не бачив
Ні дівочі дрібні сльози,
Ні щирі козачі.
Нехай собі... Може, ще раз
Вони на сім світі
Зустрінуться... побачимо...

А тимчасом світить
З усіх вікон у титаря.
Що то там твориться?
Треба глянуть та розказать...
Бодай не дивиться!

Бодай не дивитись, бодай не казати!
Бо за людей сором, бо серце болить.
Гляньте, подивіться: то конфедерати,
Люди, що зібрались волю боронить[20].
Боронять, прокляті... Будь проклята мати,
І день, і година, коли понесла,
Коли породила, на світ привела!
Дивіться, що роблять у титаря в хаті
Пекельнії діти.
У печі пала́
Огонь і світить на всю хату,
В кутку собакою дрижить
Проклятий жид. Конфедерати
Кричать до титаря: — Хоч жить?
Скажи, де гроші? —
Той мовчить.
Налигачем скрутили руки,
Об землю вдарили — нема,
Нема ні слова.
— Мало муки!
Давайте приску! Де смола?
Кропи його! Отак! Холоне?
Мерщій же приском посипай!
Що? скажеш, шельмо?.. І не стогне!
Завзята бестія! Стривай!..—
Насипали в халяви жару...
— У тім'я цвяшок закатай! —
Не витерпів святої кари,
Упав сердега. Пропадай,
Душа, без сповіді святої!
— Оксано, дочко! — та й умер.
Ляхи задумалися стоя,
Хоч і запеклі.
— Що ж тепер?

Панове, ради! Поміркуєм,
Тепер з ним нічого робить.
Запалим церкву!
— Гвалт! Рятуйте!
Хто в бога вірує! — кричить
Надворі голос, що є сили.
Ляхи зомліли.— Хто такий? —
Оксана в двері: — Вбили! Вбили! —
Та й пада крижем. А старший
Махнув рукою на громаду.
Понура шляхта, мов хорти,
За двері вийшла. Сам позаду
Бере зомлілую...
Де ж ти,
Яремо, де ти? Подивися!
А він, мандруючи, співа,
Як Наливайко з ляхом бився.

Ляхи пропали; нежива
Пропала з ними і Оксана.
Собаки де-де по Вільшаній
Загавкають та й замовчать.
Біліє місяць; люди сплять,
І титар спить... Не рано встане:
Навіки, праведний, заснув.
Горіло світло, погасало,
Погасло... Мертвий мов здригнув,
І сумно, сумно в хаті стало[21].

СВЯТО В ЧИГИРИНІ[22]

Гетьмани, гетьмани, якби-то ви встали,
Встали, подивились на той Чигирин,
Що ви будували, де ви панували!

Заплакали б тяжко, бо ви б не пізнали
Козацької слави убогих руїн.

Базари, де військо, як море червоне,
Перед бунчуками бувало горить,
А ясновельможний на воронім коні
Блисне булавою — море закипить...
Закипить — і розлилося
Степами, ярами;
Лихо мліє перед ними...
А за козаками...
Та що й казать?.. Минулося,
А те, що минуло,
Не згадуйте, пани-брати,
Бо щоб не почули...
Та й що з того, що згадаєш?
Згадаєш — заплачеш.
Ну, хоч глянем на Чигирин,
Колись-то козачий.

Із-за лісу, з-за туману,
Місяць випливає;
Червоніє, круглолиций,
Горить, а не сяє,
Неначе зна, що не треба
Людям його світу,
Що пожари Україну
Нагріють, освітять.
І смерклося, а в Чигрині,
Як у домовині,
Сумно, сумно. (Отак було
По всій Україні
Против ночі маковія,
Як ножі святили).

Людей не чуть; через базар
Кажан костокрилий
Перелетить; на вигоні
Сова завиває.
А де ж люди?.. Над Тясмином,
У темному гаю,
Зібралися; старий, малий,
Убогий, багатий
Поєднались,— дожидають
Великого свята.

У темному гаю, в зеленій діброві,
На припоні коні отаву скубуть;
Осідлані коні, вороні готові.
Куди-то поїдуть? кого повезуть?
Он кого, дивіться! Лягли по долині,
Неначе побиті, ні слова не чуть.
Ото гайдамаки. На гвалт України
Орли налетіли; вони рознесуть
Ляхам, жидам кару;
За кров і пожари
Пеклом гайдамаки ляхам оддадуть.

Попід дібровою стоять
Вози залізної тарані:
То щедрої гостинець пані [23].
Уміла що кому давать,
Нівроку їй, нехай царствує,
Нехай не вадить, як не чує!
Поміж возами ніде стать:
Неначе в ірій, налетіло
З Смілянщини, з Чигирина
Просте козацтво, старшина,—
На певне діло налетіли.

Козацьке панство походжає
В киреях чорних, як один,
Тихенько ходя розмовляє
І поглядає на Чигрин.

Старшина первий

Старий Головатий[24] щось дуже коверзує.

Старшина другий

Мудра голова, сидить собі в хуторі, ніби не знає нічого, а дивишся — скрізь Головатий.— Коли сам, каже, не повершу, то синові передам.

Старшина третій

Та й син же штука! Я вчора зустрівся з Залізняком[25], таке розказує про його, що цур йому! — Кошовим, каже, буде, та й годі; а може, ще й гетьманом, коли теє...

Старшина другий

А Гонта[26] нащо? А Залізняк? До Гонти сама... сама писала: — Коли, каже...

Старшина первий

Цитьте лишень, здається, дзвонять!

Старшина другий

Та ні, то люди гомонять.

Старшина первий

Гомонять, поки ляхи почують. Ох, старі голови та розумні! Химерять, химерять, та й зроблять з лемеша швайку. Де можна лантух, там торби не треба. Купили хріну, треба з'їсти; плачте, очі, хоч повилазьте: бачили, що купували; грошам не пропадать! А то думають, думають, ні вголос, ні мовчки; а ляхи догадаються — от тобі й пшик! Що там за рада? чом вони не дзвонять? Чим спиниш народ, щоб не гомонів? Не десять душ, а, слава богу, вся Смілянщина, коли не вся Україна. Он, чуєте? співають.

Старшина третій

Справді співа щось; піду спиню.

Старшина первий

Не спиняй! Нехай собі співає, аби не голосно.

Старшина другий

Ото, мабуть, Волох![27] Не втерпів-таки старий дурень; треба, та й годі!

Старшина третій

А мудро співає! Коли не послухаєш, усе іншу. Підкрадьмось, братці, та послухаєм; а тимчасом задзвонять.

Старшина первий і другий

А що ж? То й ходімо!

Старшина третій

Добре, ходімо.

(Старшини нишком стали за дубом, а під дубом сидить сліпий кобзар; кругом його запорожці і гайдамаки. Кобзар співає з повагою і неголосно)

«Ой волохи, волохи,
Вас осталося трохи;
І ви, молдавани,
Тепер ви не пани:
Ваші господарі[28] —
Наймити татарам,
Турецьким султанам,
В кайданах, в кайданах!
Годі ж, не журіться!
Гарно помоліться,
Братайтеся з нами,
З нами, козаками;
Згадайте Богдана[29],
Старого гетьмана,
Будете панами,
Та, як ми, з ножами,
З ножами святими,
Та з батьком Максимом
Сю ніч погуляєм,
Ляхів погойдаєм,
Та так погуляєм,
Що аж пекло засміється,
Земля затрясеться,

Небо запалає...
Добре погуляєм!»

Запорожець

Добре погуляєм! Правду старий співа, як не бреше. А що б то з його за кобзар був, якби не волох!

Кобзар

Та я й не волох; так тільки — був колись у Волощині, а люди й зовуть Волохом — сам не знаю за що.

Запорожець

Ну, та дарма. Утни ще яку-небудь. Ану лишень про батька Максима ушквар.

Гайдамака

Та не голосно, щоб не почула старшина.

Запорожець

А що нам ваша старшина? Почує, так послуха, коли має чим слухати, та й годі. У нас один старший — батько Максим; а він як почує, то ще карбованця дасть. Співай, старче божий, не слухай його.

Гайдамака

Та воно так, чоловіче; я це й сам знаю, та ось що: не так пани, як підпанки, або — поки сонце зійде, то роса очі виїсть.

Запорожець

Брехня! Співай, старче божий, яку знаєш, а то й дзвона не діждемо — поснемо.

Гуртом

Справді, поснемо, співай яку-небудь!

Кобзар

(співає)

«Літа орел, літа сизий
Попід небесами;
Гуля Максим, гуля батько
Степами, лісами.
Ой, літає орел сизий,
А за ним орлята;
Гуля Максим, гуля батько,
А за ним хлоп'ята.
Запорожці ті хлоп'ята,
Сини його, діти.
Поміркує, загадає,
Чи бити, чи пити,
Чи танцювать, то й ушкварять,
Аж земля трясеться,
Заспіває — заспівають,

Аж лихо сміється.
Горілку, мед не чаркою —
Поставцем черкає,
А ворога, заплющившись,
Катá, не минає.
Отакий-то наш отаман,
Орел сизокрилий!
І воює і гарцює
З усієї сили —
Нема в його ні оселі,
Ні саду, ні ставу...
Степ і море — скрізь битий шлях,
Скрізь золото, слава.
Шануйтеся ж, вражі ляхи,
Скажені собаки:
Йде Залізняк Чорним шляхом [30],
За ним гайдамаки».

Запорожець

Оце-то так! Вчистив, нічого сказати: і до ладу, і правда. Добре, далебі, добре! Що хоче, то так і втне. Спасибі, спасибі.

Гайдамака

Я щось не второпав, що він співав про гайдамаків?

Запорожець

Який-бо ти бевзь і справді! Бачиш, ось він співав: щоб ляхи погані, скажені собаки, каялись, бо йде Залізняк Чорним шляхом з гайдамаками, щоб ляхів, бачиш, різати...

Гайдамака

І вішати, і мордувати! Добре, їй-богу, добре! Ну, це так! Далебі, дав би карбованця, якби був не пропив учора! Шкода! Ну, нехай стара в'язне, більше м'яса буде. Поборгуй, будь ласкав, завтра оддам. Утни ще що-небудь про гайдамаків.

Кобзар

До грошей я не дуже ласий. Аби була ласка слухати,— поки не охрип, співатиму; а охрипну — чарочку, другу тії ледащиці-живиці, як то кажуть, та й знову. Слухайте ж, панове громадо!

«Ночували гайдамаки
В зеленій діброві,
На припоні пасли коні,
Сідлані, готові.
Ночували ляшки-панки
В будинках з жидами;
Напилися, простяглися
Та й...»

Громада

Цить лишень! Здається, дзвонять. Чуєш?.. Ще раз... о!..

— Задзвонили, задзвонили! —
Пішла луна гаєм.
— Ідіть же ви та молітесь,
А я доспіваю.—

Повалили гайдамаки,
Аж стогне діброва;
Не повезли, а на плечах
Чумацькі волові
Несуть вози. А за ними
Сліпий Волох знову:
«Ночували гайдамаки
В зеленій діброві...»
Шкандибає, курникає,
І гич не до речі.
— Ну лиш іншу, старче божий! —
З возами на плечах
Кричать йому гайдамаки.
— Добре, хлопці, нате!
Отак! Отак! Добре, хлопці!
А нуте, хлоп'ята,
Ушкваримо! —
Земля гнеться,
А вони з возами
Так і ріжуть. Кобзар грає,
Додає словами:
«Ой гоп таки так!
Кличе Гандзю козак!
— Ходи, Гандзю, пожартую,
Ходи, Гандзю, поцілую;
Ходім, Гандзю, до попа
Богу помолиться;
Нема жита ні снопа,
Вари вареники.—
Оженився, зажурився:
Нічого немає;
У ряднині ростуть діти,
А козак співає:
«І по хаті ти-ни-ни,

І по сінях ти-ни-ни,
Вари, жінко, лини,
Ти-ни-ни, ти-ни-ни!»

— Добре! Добре! Ще раз! Ще раз! —
Кричать гайдамаки.

«Ой гоп того дива!
Наварили ляхи пива,
А ми будем шинкувать,
Ляшків-панків частувать.
Ляшків-панків почастуєм,
З панянками пожартуєм.
Ой гоп таки так!
Кличе панну козак:
— Панно, пташко моя!
Панно, доле моя!
Не соромся, дай рученьку,
Ходім погуляймо;
Нехай людям лихо сниться,
А ми заспіваймо,
А ми заспіваймо,
А ми посідаймо,
Панно, пташко моя,
Панно, доле моя!»

— Ще раз, ще раз! —

«Якби таки або так, або сяк,
Якби таки запорозький козак!
Якби таки молодий, молодий,
Хоч по хаті б поводив, поводив.
Страх мені не хочеться
З старим дідом морочиться.
Якби таки...»

— Цу-цу, скажені! схаменіться!
Бач, розходилися! А ти,
Стара собако, де б молиться.
Верзеш тут погань. От чорти! —
Кричить отаман. Опинились;
Аж церков бачать. Дяк співа.
Попи з кадилами, з кропилом;
Громада — ніби нежива,
Анітелень... Поміж возами
Попи з кропилами пішли;
За ними корогви́ несли,
Як на великдень над пасками.
— Молітесь, братія, молітесь! —
Так благочинний начина: —
Кругом святого Чигрина
Сторожа стане з того світу,
Не дасть святого розпинать.
А ви Україну ховайте:
Не дайте матері, не дайте
В руках у ката пропадать.
Од Конашевича [31] і досі
Пожар не гасне, люди мруть,
Конають в тюрмах, голі, босі...
Діти нехрещені ростуть,
Козацькі діти; а дівчата!..
Землі козацької краса,
У ляха в'яне, як перш мати,
І непокритая коса
Стидом січеться; карі очі
В неволі гаснуть; розкувать
Козак сестру свою не хоче;
Сам не соромиться конать
В ярмі у ляха... Горе, горе!
Молітесь, діти! Страшний суд

Ляхи в Україну несуть —
І заридають чорні гори.
Згадайте праведних гетьманів:
Де їх могили? Де лежить
Останок славного Богдана?
Де Остряницина стоїть
Хоч би убогая могила?
Де Наливайкова? [32] Нема!
Живого й мертвого спалили.
Де той Богун [33], де та зима?
Інгул щозиму замерзає —
Богун не встане загатить
Шляхетським трупом. Лях гуляє!
Нема Богдана червонить
І Жовті Води й Рось зелену.
Сумує Корсунь староденний:
Нема журбу з ким поділить.
І Альта плаче: — Тяжко жити!
Я сохну, сохну... Де Тарас? [34]
Нема, не чуть... Не в батька діти! —
Не плачте, братія: за нас
І душі праведних і сила
Архістратига Михаїла.
Не за горами кари час.
Молітесь, братія! —

Молились,
Молились щиро козаки,
Як діти, щиро. Не журились.
Гадáли теє... а зробилось —
Над козаками хусточки!
Одно добро, одна слава —
Біліє хустина,
Та й ту знімуть...

А диякон:
— Нехай ворог гине!
Беріть ножі! освятили.—
Ударили в дзвони;
Реве гаєм: — Освятили! —
Аж серце холоне!
Освятили! освятили!
Гине шляхта, гине!
Розібрали, заблищали
По всій Україні [35].

ТРЕТІ ПІВНІ [36]

Ще день Украйну катували
Ляхи скажені; ще один,
Один останній сумували
І Україна і Чигрин.
І той минув — день маковія,
Велике свято в Україні.
Минув... І лях і жидовин
Горілки, крові упивались,
Кляли схизмата, розпинали,
Кляли, що нічого вже взять.
А гайдамаки мовчки ждали,
Поки поганці ляжуть спать.
Лягли — і в голови не клали,
Що вже їм завтра не вставать.
Ляхи заснули, а Іуди
Ще лічать гроші уночі,
Без світла лічать бариші,
Щоб не побачили, бач, люди.
І ті на золото лягли
І сном нечистим задрімали.

Дрімають... навіки бодай задрімали!
А тимчасом місяць пливе оглядать
І небо, і зорі, і землю, і море,
Та глянуть на люди, що вони моторять,
Щоб богові вранці про те розказать.
Світить білолиций на всю Україну,
Світить... а чи бачить мою сиротину,
Оксану з Вільшани, мою сироту?
Де її мордують, де вона воркує?
Чи знає Ярема? чи знає, чи чує?
Побачимо потім, а тепер не ту,
Не ту заспіваю, іншої заграю;
Лихо — не дівчата — буде танцювать.
Недолю співаю козацького краю;
Слухайте ж, щоб дітям потім розказать,
Щоб і діти знали, внукам розказали,
Як козаки шляхту тяжко покарали
За те, що не вміла в добрі панувать.

Гомоніла Україна,
Довго гомоніла,
Довго, довго кров степами
Текла, червоніла.
Текла, текла та й висохла.
Степи зеленіють;
Діди лежать, а над ними
Могили синіють.
Та що з того, що високі?
Ніхто їх не знає,
Ніхто щиро не заплаче,
Ніхто не згадає.
Тільки вітер тихесенько
Повіє над ними,
Тільки роси ранесенько

Сльозами дрібними
Їх умиють. Зійде сонце,
Осушить, пригріє;
А онуки? їм байдуже,—
Панам жито сіють!
Багато їх, а хто скаже,
Де Гонти могила,—
Мученика праведного
Де похоронили?
Де Залізняк, душа щира,
Де одпочиває?
Тяжко! важко! Кат панує,
А їх не згадають.

Гомоніла Україна,
Довго гомоніла,
Довго, довго кров степами
Текла, червоніла.
І день і ніч — гвалт, гармати:
Земля стогне, гнеться;
Сумно, страшно, а згадаєш —
Серце усміхнеться.

Місяцю мій ясний! з високого неба
Сховайся за гору, бо світу не треба;
Страшно тобі буде, хоч ти й бачив Рось,
І Альту, і Сену [37], і там розлилось,
Не знать за що, крові широкеє море.
А тепер що буде! Сховайся ж за гору;
Сховайся, мій друже, щоб не довелось
На старість заплакать.

Сумно, сумно серед неба
Сяє білолиций.

Понад Дніпром козак іде,
Може, з вечорниці.
Іде смутний, невеселий,
Ледве несуть ноги.
Може, дівчина не любить
За те, що убогий?
І дівчина його любить,
Хоч лата на латі.
Чорнобривий, а не згине,
То буде й багатий.
Чого ж смутний, невеселий
Іде, чуть не плаче?
Якусь тяжку недоленьку
Віщує козаче.
Чує серце, та не скаже,
Яке лихо буде.
Мине лихо... Кругом його
Мов вимерли люди.
Ані півня, ні собаки:
Тільки із-за гаю
Десь далеко сіроманці
Вовки завивають.
Байдуже! Іде Ярема,
Та не до Оксани,
Не в Вільшану на досвітки,—
До ляхів поганих
У Черкаси. А там третій
Півень заспіває...
А там... а там... Йде Ярема,
На Дніпр поглядає.

— Ой Дніпре мій, Дніпре, широкий та дужий!
Багато ти, батьку, у море носив

Козацької крові; ще понесеш, друже!
Червонив ти синє, та не напоїв;
А сю ніч уп'єшся. Пекельнеє свято.
По всій Україні сю ніч зареве;
Потече багато, багато, багато
Шляхетської крові. Козак оживе;
Оживуть гетьмани в золотім жупані;
Прокинеться доля; козак заспіва:
«Ні жида, ні ляха», а в степах України —
О боже мій милий — блисне булава! —

Так думав, ідучи в латаній свитині,
Сердега Ярема з свяченим в руках.
А Дніпр мов підслухав: широкий та синій,
Підняв гори-хвилі; а в очеретах
Реве, стогне, завиває,
Лози нагинає;
Грім гогоче, а блискавка
Хмару роздирає.
Іде собі наш Ярема,
Нічого не бачить;
Одна думка усміхнеться,
А друга заплаче.
— Там Оксана, там весело
І в сірій свитині;
А тут... а тут... що ще буде?
Може, ще загину.—
А тимчасом із байраку
Півень — кукуріку!
— А, Черкаси!.. боже милий!
Не вкороти віку!

ЧЕРВОНИЙ БЕНКЕТ

Задзвонили в усі дзвони
По всій Україні;
Закричали гайдамаки:
— Гине шляхта, гине!
Гине шляхта! Погуляєм
Та хмару нагріем! —
Зайнялася Смілянщина,
Хмара червоніє,
А найперша Медведівка[38]
Небо нагріває.
Горить Сміла, Смілянщина
Кров'ю підпливає.
Горить Корсунь, горить Канів,
Чигирин, Черкаси;
Чорним шляхом запалало,
І кров полилася
Аж у Волинь. По Поліссі
Гонта бенкетує,
А Залізняк в Смілянщині
Домаху[39] гартує
У Черкасах, де й Ярема
Пробує свячений.
— Отак, отак! Добре, діти,
Мордуйте скажених!
Добре, хлопці! — на базарі
Залізняк гукає,
Кругом пекло; гайдамаки
По пеклу гуляють.
А Ярема — страшно глянуть —
По три, по чотири
Так і кладе.— Добре, сину,
Матері їх хиря!

Мордуй, мордуй: в раю будеш
Або есаулом.
Гуляй, сину! Нуте, діти! —
І діти майнули
По горищах, по коморах,
По льохах — усюди;
Всіх уклали, все забрали.
— Тепер, хлопці, буде!
Утомились. одпочиньте.—
Улиці, базари
Крились трупом, плили кров'ю.
— Мало клятим кари!
Ще раз треба перемучить,
Щоб не повставали
Нехрещені, кляті душі.—
На базар збирались
Гайдамаки. Йде Ярема,
Залізняк гукає:
— Чуєш, хлопче? ходи сюди!
Не бійсь, не злякаю.
— Не боюся! — Знявши шапку,
Став, мов перед паном.
— Відкіля ти? хто ти такий?
— Я, пане, з Вільшани.
— З Вільшаної, де титаря
Пси замордували?
— Де? якого?
— У Вільшаній.
І кажуть, що вкрали
Дочку його, коли знаєш.
— Дочку... у Вільшаній?
— У титаря, коли знавав.
— Оксано! Оксано! —
Ледве вимовив Ярема

Та й упав додолу.
— Еге! ось що... Шкода хлопця!
Провітри, Миколо! —
Провітрився.— Батьку! брате!
Чом я не сторукий?
Дайте ножа, дайте силу!
Муки ляхам, муки!
Муки страшної, щоб пекло
Трясслося та мліло!
— Добре, сину, ножі будуть
На святеє діло.
Ходім з нами у Лисянку
Ножі гартувати!
— Ходім, ходім, отамане,
Батьку ти мій, брате
Мій єдиний! На край світа
Полечу, достану,
З пекла вирву, отамане!
На край світа, пане...
На край світа, та не найду,
Не найду Оксани!
— Може й найдеш. А як тебе
Зовуть? я не знаю.
— Яремою.
— А прізвище?
— Прізвища немає!
— Хіба байстрюк? Без прізвища —
Запиши, Миколо,
У реєстер. Нехай буде...
Нехай буде Голий,—
Так і пиши!
— Ні, погано!
— Ну, хіба Бідою?
— І це не так.

— Стривай лишень,
Пиши Галайдою! —
Записали.
— Ну, Галайдо,
Поїдем гуляти.
Найдеш долю... А не найдеш...
Рушайте, хлоп'ята! —
І Яремі дали коня
Зайвого з обозу.
Усміхнувся на воронім,
Та й знову у сльози.
Виїхали за царину;
Палають Черкаси...
— Чи всі, діти?
— Усі, батьку!
— Гайда! —
Простяглася
По діброві понад Дніпром
Козацька ватага.
А за ними кобзар Волох
Переваги-ваги
Шкандибає на конику,
Козакам співає:
«Гайдамаки, гайдамаки!
Залізняк гуляє».

Поїхали... а Черкаси
Палають, палають.
Байдуже! Ніхто й не гляне.
Сміються та лають
Кляту шляхту. Хто балака,
Хто кобзаря слуха.
А Залізняк попереду
Нашорошив уха;

Іде собі, люльку курить,
Нікому ні слова,
А за ним німий Ярема.
Зелена діброва,
І темний гай, і Дніпр дужий,
І високі гори,
Небо, зорі, добро, люди
І лютеє горе —
Все пропало, все! Нічого
Не знає, не бачить, —
Як убитий. Тяжко йому,
Тяжко, а не плаче.
Ні, не плаче: змія люта,
Жадна випиває
Його сльози, давить душу,
Серце роздирає.
— Ой ви сльози, дрібні сльози!
Ви змиєте горе;
Змийте його... Тяжко! нудно!
І синього моря,
І Дніпра, щоб вилить люте,
І Дніпра нестане.
Занапастить хіба душу?
Оксано, Оксано!
Де ти, де ти? Подивися,
Моя ти єдина,
Подивися на Ярему.
Де ти? Може, гине;
Може, тяжко клене долю,
Клене, умирає
Або в пана у кайданах
У склепу конає.
Може, згадує Ярему,
Згадує Вільшану,

Кличе його: — Серце моє,
Обніми Оксану!
Обнімемось, мій соколе!
Навіки зомлієм.
Нехай ляхи знущаються,—
Не почуєм!..— Віє,
Віє вітер з-за Лиману,
Гне тополю в полі,—
І дівчина похилиться,
Куди гне недоля.
Посумує, пожуриться,
Забуде... і може...
У жупані — сама пані;
А лях... Боже! боже!
Карай пеклом мою душу,
Вилий муки море,
Розбий кару надо мною,
Та не таким горем
Карай серце: розірветься,
Хоч би було камінь!
Доле моя! серце моє!
Оксано, Оксано!
Де ти ділася, поділась? —
І хлинули сльози;
Дрібні, дрібні полилися.
Де вони взялися!
А Залізняк гайдамакам
Каже опинитись:
— У ліс, хлопці! Вже світає,
І коні пристали:
Попасемо,— і тихенько
У лісі сховались.

ГУПАЛІВЩИНА

Зійшло сонце; Україна —
Де палала, тліла,
А де шляхта, запершися,
У будинках мліла.
Скрізь по селах шибениці;
Навішано трупу —
Тільки старших, а так шляхта —
Купою на купі.
На вулицях, на розпуттях
Собаки, ворони
Гризуть шляхту, клюють очі;
Ніхто не боронить.
Та й нікому: осталися
Діти та собаки,—
Жінки навіть з рогачами
Пішли в гайдамаки.

Отаке-то було лихо
По всій Україні!
Гірше пекла... А за віщо,
За що люди гинуть?
Того ж батька, такі ж діти,—
Жити б та брататься.
Ні, не вміли, не хотіли,
Треба роз'єднаться!
Треба крові, брата крові,
Бо заздро, що в брата
Є в коморі і на дворі
І весело в хаті.
— Уб'єм брата! Спалим хату!—
Сказали, і сталось.
Все б, здається! Ні, на кару

Сироти остались.
В сльозах росли — та й виросли;
Замучені руки
Розв'язались — і кров за кров,
І муки за муки!
Болить серце, як згадаєш:
Старих слов'ян діти
Впились кров'ю. А хто винен?
Ксьондзи, єзуїти! [40]

Мандрували гайдамаки
Лісами, ярами,
А за ними і Галайда
З дрібними сльозами.
Вже минули Воронівку,
Вербівку; в Вільшану
Приїхали.— Хіба спитать,
Спитать про Оксану?
Не спитаю, щоб не знали,
За що пропадаю. —
А тимчасом гайдамаки
Й Вільшану минають.
Питається у хлопчика:
— Що, титаря вбили?
— Ба ні, дядьку; батько казав,
Що його спалили
Оті ляхи, що там лежать.
І Оксану вкрали.
А титаря на цвинтарі
Вчора поховали.—
Не дослухав...— Неси, коню! —
І поводи кинув.
— Чом я вчора, поки не знав,—
Вчора не загинув!

А сьогодні, коли й умру,
З домовини встану
Ляхів мучить. Серце моє!
Оксано! Оксано!
Де ти? —
Замовк, зажурився,
Поїхав ходою.
Тяжко, важко сіромасі
Боротись з нудьгою.
Догнав своїх. Боровиків
Вже хутір минають.
Корчма тліє з стодолою,
А Лейби немає.
Усміхнувся мій Ярема.
Тяжко усміхнувся.
Отут, отут позавчора
Перед жидом гнувся,
А сьогодні... Та й жаль стало,
Що лихо минуло.
Гайдамаки понад яром
З шляху повернули.
Наганяють півпарубка.
Хлопець у свитині
Полатаній, у постолах;
На плечах торбина.
— Гей, старченя! Стривай лишень!
— Я не старець, пане!
Я, як бачте, гайдамака.
— Який же поганий!
— Відкіля ти? —
— З Керелівки [41].
— А Будища знаєш?
І озеро коло Будищ? [42]
— І озеро знаю,

Отам воно; оцим яром
Втрапите до його.
— Що, сьогодні ляхів бачив?
— Нігде ні одного;
А вчора було багато.
Вінки не святили:
Не дали ляхи прокляті.
Зате ж їх і били!
І я й батько святим ножем;
А мати нездужа,
А то й вона б...
— Добре, хлопче,
Ось на ж тобі, друже,
Цей дукачик, та не згуби! —
Узяв золотого,
Подивився: — Спасибі вам!
— Ну, хлопці, в дорогу!
Та чуєте? без гомону.
Галайдо, за мною!
В оцім яру є озеро
Й ліс попід горою,
А в лісі скарб. Як приїдем,
То щоб кругом стали,
Скажи хлопцям. Може, льохи
Стерегти осталась
Яка погань.—
Приїхали,
Стали кругом ліса;
Дивляться — нема нікого...
— Ту їх достобіса!
Які груші уродили!
Збивайте, хлоп'ята!
Швидше! швидше! Отак! Отак!—
І конфедерати

Посипалися додолу,
Груші гнилобокі.
Позбивали, упорались;
Козакам нівроку:
Найшли льохи, скарб забрали,
У ляхів кишені
Потрусили та й потягли
Карати мерзенних
У Лисянку [43].

БЕНКЕТ У ЛИСЯНЦІ

Смеркалося. Із Лисянки
Кругом засвітило:
Ото Гонта з Залізняком
Люльки закурили.
Страшно, страшно закурили!
І в пеклі не вміють
Отак курить. Гнилий Тікич
Кров'ю червоніє
Шляхетською, жидівською;
А над ним палають
І хатина і будинок;
Мов доля карає
Вельможного й неможного.
А серед базару
Стоїть Гонта з Залізняком,
Кричать: — Ляхам кари!
Кари ляхам, щоб каялись! —
І діти карають.
Стогнуть, плачуть; один просить,
Другий проклинає;
Той молиться, сповідає
Гріхи перед братом,

Уже вбитим. Не милують,
Карають, завзяті.
Як смерть люта, не вважають
На літа, на вроду
Шляхтяночки й жидівочки.
Тече кров у воду.
Ні каліка, ані старий,
Ні мала дитина
Не остались, — не вблагали
Лихої години.
Всі полягли, всі покотом;
Ні душі живої
Шляхетської й жидівської.
А пожар удвоє
Розгорівся, розпалався
До самої хмари.
А Галайда, знай, гукає:
— Кари ляхам, кари! —
Мов скажений, мертвих ріже,
Мертвих віша, палить.
— Дайте ляха, дайте жида!
Мало мені, мало!
Дайте ляха, дайте крові!
Наточить з поганих!
Крові море... мало моря...
Оксано! Оксано!
Де ти? — крикне й сховається
В полум'ї, в пожарі.
А тимчасом гайдамаки
Столи вздовж базару
Поставили, несуть страву,
Де що запопали,
Щоб засвітла повечерять.
— Гуляй! — загукали.

Вечеряють, а кругом їх
Пекло червоніє.
У полум'ї, повішані
На кроквах, чорніють
Панські трупи. Горять крокви
І падають з ними.
— Пийте, діти! пийте, лийте!
З панами такими,
Може, ще раз зустрінемось,
Ще раз погуляєм.—
І поставець одним духом
Залізняк черкає.
— За прокляті ваші трупи,
За душі прокляті
Ще раз вип'ю! Пийте, діти!
Вип'єм, Гонто, брате!
— Вип'єм, друже, погуляєм
Укупочці, в парі.
А де ж Волох? Заспівай лиш
Нам, старий кобзарю!
Не про дідів, бо незгірше
Й ми ляхів караєм;
Не про лихо, бо ми його
Не знали й не знаєм.
Веселої утни, старче,
Щоб земля ломилась, —
Про вдовицю-молодицю,
Як вона журилась.

Кобзар
(грає й приспівує)

«Од села до села
Танці та музики:
Курку, яйця продала —

Маю черевики.
Од села до села
Буду танцювати:
Ні корови, ні вола —
Осталася хата.
Я оддам, я продам
Кумові хатину,
Я куплю, я зроблю
Яточку під тином;
Торгувать, шинкувать
Буду чарочками,
Танцювать та гулять
Таки з парубками!
Ох ви, дітки мої,
Мої голуб'ята!
Не журіться, подивіться,
Як танцює мати.
Сама в найми піду,
Діток в школу оддам,
А червоним черевичкам
Таки дам, таки дам!»

— Добре! добре! Ну, до танців,
До танців, кобзарю! —
Сліпий вшкварив. Навприсідки
Пішли по базару.
Земля гнеться.— Нумо, Гонто!
— Нум, брате Максиме!
Ушкваримо, мій голубе,
Поки не загинем! —

«Не дивуйтеся, дівчата,
Що я обідрався;
Бо мій батько робив гладко,
То й я в його вдався».

— Добре, брате, їй же богу!
— Ану, ти, Максиме!
— Постривай лиш! —

«Отак чини, як я чиню:
Люби дочку абичию —
Хоч попову, хоч дякову,
Хоч хорошу мужикову».

Всі танцюють, а Галайда
Не чує, не бачить.
Сидить собі кінець стола,
Тяжко, важко плаче,
Як дитина. Чого б, бачся?
В червонім жупані,
І золото і слава є,
Та нема Оксани;
Ні з ким долю поділити,
Ні з ким заспівати;
Один, один сиротою
Мусить пропадати.
А того, того й не знає,
Що його Оксана
По тім боці за Тікичем
В будинку з панами,
З тими самими ляхами,
Що замордували
Її батька. Недолюди!
Тепер заховались
За мурами та дивитесь,
Як жиди конають,
Брати ваші! А Оксана
В вікно поглядає
На Лисянку засвічену.

— Де то мій Ярема? —
Сама думає. Не знає,
Що він коло неї,
У Лисянці — не в свитині,
В червонім жупані —
Сидить один та думає:
— Де моя Оксана?
Де вона, моя голубка
Приборкана, плаче? —
Тяжко йому.
А із яру
В киреї козачій
Хтось крадеться.
— Хто ти такий?—
Галайда питає.
— Я посланець пана Гонти.
Нехай погуляє,
Я підожду.
— Ні, не діждеш,
Жидівська собако!
— Ховай боже, який я жид!
Бачиш? Гайдамака!
Ось копійка [44]... Подивися...
Хіба ти не знаєш?
— Знаю, знаю! — і свячений
З халяви виймає. —
Признавайсь, проклятий жиде,
Де моя Оксана? —
Та й замахнувсь.
— Ховай боже!..
В будинку... з панами...
Вся в золоті...
— Виручай же!
Виручай, проклятий!

— Добре, добре... Які ж бо ви,
Яремо, завзяті!
Іду зараз і виручу:
Гроші мур ламають.
Скажу ляхам — замість Паца...
— Добре, добре! знаю.
Іди швидше!
— Зараз, зараз!
Гонту забавляйте,
З півупруга [45], а там нехай.
Ідіть же, гуляйте...
Куди везти?
— У Лебедин!
У Лебедин,— чуєш?
— Чую, чую.—
І Галайда
З Гонтою танцює.
А Залізняк бере кобзу:
— Потанцюй, кобзарю,
Я заграю.—
Навприсідки
Сліпий по базару
Оддирає постолами,
Додає словами:

«На городі постернак, постернак;
Чи я ж тобі не козак, не козак?
Чи я ж тебе не люблю, не люблю?
Чи я ж тобі черевичків не куплю?
Куплю, куплю, чорнобрива,
Куплю, куплю того дива.
Буду, серце, ходить,
Буду, серце, любить».

«Ой гоп-гопака,
Полюбила козака,
Та рудого,
Та старого,—
Лиха доля така.
Іди ж, доле, за журбою,
А ти, старий, за водою,
А я — так до шинку.
Вип'ю чарку, вип'ю другу,
Вип'ю третю на потуху,
П'яту, шосту, та й кінець.
Пішла баба у танець,
А за нею горобець,
Викрутасом,
Вихилясом...
Молодець горобець!
Старий рудий бабу кличе,
А та йому дулі тиче:
— Оженився, сатано,
Заробляй же на пшоно!
Треба діток годувать,
Треба діток одягать.
А я буду добувать,
А ти, старий, не гріши,
Та в запічку колиши,
Та мовчи, не диши».

«Як була я молодою преподобницею,
Повісила хвартушину над віконницею;
Хто йде — не мине,
То кивне, то моргне.
А я шовком вишиваю,
В кватирочку виглядаю:
Семени, Івани,

Надівайте жупани.
Та ходімо погуляймо,
Та сядемо заспіваймо».

«Заганяйте квочку в бочку,
А курчата в вершу
. . . . .
.

І... гу!
Загнув батько дугу,
Тягне мати супоню,
А ти зав'яжи, доню».

— Чи ще? Чи годі?
— Ще, ще!
Хоч погану! Самі ноги носять.—
«Ой сип сирівець
Та криши опеньки:
Дід та баба, то й до ладу,—
Обоє раденькі.

Ой сип сирівець
Та криши петрушку:
. . . .
. . . . . .
Ой сип сирівець
Та накриши хріну:
. . .
. . . . . .
Ой сип воду, воду
Та пошукай броду, броду...»
— Годі! годі! — кричить Гонта,—
Годі, погасає.

Світла, діти!.. А де Лейба?
Ще його немає?
Найти його та повісить.
Петелька свиняча!
Гайда, діти! Погасає
Каганець козачий! —
А Галайда: — Отамане!
Погуляймо, батьку!
Дивись — горить; на базарі
І видко і гладко.
Потанцюєм. Грай, кобзарю!
— Не хочу гуляти!
Огню, діти! Дьогтю, клоччя!
Давайте гармати;
В потайники пустіть огонь!
Думають, жартую! —
Заревіли гайдамаки:
— Добре, батьку! Чуєм!
Через греблю повалили,
Гукають, співають.
А Галайда кричить: — Батьку!
Стійте!.. Пропадаю!
Постривайте, не вбивайте:
Там моя Оксана!
Годиночку, батьки мої!
Я її достану!
— Добре, добре!.. Залізняче,
Гукни, щоб палили!
Преподобиться з ляхами...
А ти, сизокрилий,
Найдеш іншу.—
Оглянувся —
Галайди немає.

Ревуть гори — і будинок
З ляхами гуляє
Коло хмари. Що осталось —
Пеклом запалало...
— Де Галайда? — Максим кличе.
І сліду не стало...

Поки хлоп'ята танцювали,
Ярема з Лейбою прокрались
Аж у будинок, в самий льох.
Оксану вихопив чуть живу
Ярема з льоху та й полинув
У Лебедин... [48]

ЛЕБЕДИН

— Я сирота з Вільшаної,
Сирота, бабусю.
Батька ляхи замучили,
А мене... боюся,
Боюсь згадать, моя сиза!..
Узяли з собою.
Не розпитуй, бабусенько,
Що було зо мною.
Я молилась, я плакала,
Серце розривалось,
Сльози сохли, душа мерла...
Ох, якби я знала,
Що побачу його ще раз,
Що побачу знову, —
Вдвоє, втроє б витерпіла
За єдине слово!
Вибачай, моя голубко!

Може, я грішила,
Може, бог за те й карає,
Що я полюбила,—
Полюбила стан високий
І карії очі,
Полюбила, як уміла,
Як серденько хоче.
Не за себе, не за батька
Молилась в неволі,—
Ні, бабусю, а за його,
За милого, долю.
Карай, боже! Твою правду
Я витерпіть мушу.
Страшно сказать: я думала
Занапастить душу.
Якби не він, може б... може,
І занапастила.
Тяжко було! Я думала:
— О боже мій милий!
Він сирота,— хто без мене
Його привітає?
Хто про долю, про недолю,
Як я, розпитає?
Хто обійме, як я, його?
Хто душу покаже?
Хто сироті убогому
Добре слово скаже? —
Я так думала, бабусю,
І серце сміялось:
— Я сирота, без матері,
Без батька осталась,
І він один на всім світі,
Один мене любить;
А почує, що я вбилась,

То й себе погубить.—
Так я думала, молилась,
Ждала, виглядала:
Нема його, не прибуде,—
Одна я осталась...—
Та й заплакала. Черниця,
Стоя коло неї,
Зажурилась...
— Бабусенько!
Скажи мені, де я?
— В Лебедині, моя пташко!
Не вставай: ти хвора.
— В Лебедині! Чи давно я?
— Ба ні, позавчора.
— Позавчора?.. Стривай, стривай...
Пожар над водою...
Жид, будинок, Майданівка... [47]
Зовуть Галайдою...
— Галайдою, Яремою
Себе називає
Той, що привіз...
— Де він, де він?
Тепер же я знаю!..
— Через тиждень обіцявся
Прийти за тобою.
— Через тиждень! через тиждень!
Раю мій, покою!
Бабусенько, минулася
Лихая година!
Той Галайда — мій Ярема!..
По всій Україні
Його знають. Я бачила,
Як села горіли;
Я бачила — кати ляхи

Трусилися, мліли,
Як хто скаже про Галайду.
Знають вони, знають,
Хто такий і відкіля він,
І кого шукає!..
Мене шукав, мене найшов,
Орел сизокрилий!
Прилітай же, мій соколе,
Мій голубе сизий!
Ох, як весело на світі,
Як весело стало!
Через тиждень, бабусенько...
Ще три дні осталось.
Ох, як довго!..
«Загрібай, мамо, жар, жар,
Буде тобі дочки жаль, жаль...»
Ох, як весело на світі,
А тобі, бабусю,
Чи весело?
— Я з тобою,
Пташко, веселюся.
— А чом же ти не співаєш?
— Я вже одспівала...—
Задзвонили до вечерні;
Оксана осталась,
А черниця, помолившись,
В храм пошкандибала.

Через тиждень в Лебедині
У церкві співали:
Ісаія, ликуй! Вранці
Ярему вінчали;
А ввечері мій Ярема
(От хлопець звичайний!)

Щоб не сердить отамана,
Покинув Оксану.
Ляхів кінча; з Залізняком
Весілля справляє
В Уманщині, на пожарах.
Вона виглядає,—
Виглядає, чи не їде
З боярами в гості —
Перевезти із келії
В хату на помості.

Не журися, сподівайся
Та богу молися.
А мені тепер на Умань [48]
Треба подивитись.

ГОНТА В УМАНІ

Хвалилися гайдамаки,
На Умань ідучи:
«Будем драти, пане-брате,
З китайки онучі». [49]

Минають дні, минає літо,
А Україна, знай, горить;
По селах голі плачуть діти —
Батьків немає. Шелестить
Пожовкле листя по діброві;
Гуляють хмари; сонце спить;
Нігде не чуть людської мови;
Звір тільки виє по селу,
Гризучи трупи. Не ховали,
Вовків ляхами годували,
Аж поки снігом занесло
Огризки вовчі . . .

Не спинила хуртовина
Пекельної кари:
Ляхи мерзли, а козаки
Грілись на пожарі.
Встала й весна, чорну землю
Сонну розбудила,
Уквітчала її рястом,
Барвінком укрила;
І на полі жайворонок,
Соловейко в гаї
Землю, убрану весною,
Вранці зустрічають...
Рай та й годі! А для кого?
Для людей. А люди?
Не хотять на його й глянуть,
А глянуть — огудять.
Треба кров'ю домалювать,
Освітить пожаром;
Сонця мало, рясту мало
І багато хмари.
Пекла мало!.. Люди, люди!
Коли-то з вас буде
Того добра, що маєте?..
Чудні, чудні люди!

Не спинила весна крові,
Ні злості людської.
Тяжко глянуть; а згадаєм —
Так було і в Трої,
Так і буде.
Гайдамаки
Гуляють, карають;
Де проїдуть — земля горить,
Кров'ю підпливає.

Придбав Максим собі сина
На всю Україну;
Хоч не рідний син Ярема,
А щира дитина.
Максим ріже, а Ярема
Не ріже — лютує:
З ножем в руках, на пожарах
І днює й ночує.
Не милує, не минає
Нігде ні одного;
За титаря ляхам платить,
За батька святого;
За Оксану... та й зомліє,
Згадавши Оксану.
А Залізняк: — Гуляй, сину,
Поки доля встане!
Погуляєм! —
Погуляли:
Купою на купі
Од Києва до Умані
Лягли ляхи трупом.
Як та хмара, гайдамаки
Умань обступили
Опівночі; до схід сонця
Умань затопили;
Затопили, закричали:
— Карай ляха знову! —
Покотились по базару
Кінні narodowi; [50]
Покотились малі діти
І каліки хворі.
Гвалт і галас. На базарі,
Як посеред моря
Кривавого, стоїть Гонта

З Максимом завзятим.
Кричать удвох: — Добре, діти!
Отак їх, проклятих! —
Аж ось ведуть гайдамаки
Ксьондза єзуїта
І двох хлопців.— Гонто, Гонто!
Оце твої діти!
Ти нас ріжеш — заріж і їх:
Вони католики.
Чого ж ти став? чом не ріжеш?
Поки невеликі,
Заріж і їх, бо виростуть,
То тебе заріжуть...
— Убийте пса! А собачат
Своєю заріжу.
Клич громаду. Признавайтесь,
Що ви католики!
— Католики... бо нас мати...
— Боже мій великий!
Мовчіть! мовчіть! Знаю, знаю!—
Зібралась громада.
— Мої діти — католики...
Щоб не було зради,
Щоб не було поговору,
Панове громадо!..
Я присягав, брав свячений
Різать католика.
Сини мої, сини мої!
Чом ви не великі?
Чом ви ляха не ріжете?
— Будем різать, тату!
— Не будете! не будете!
Будь проклята мати,
Та проклята католичка,

Що вас породила!
Чом вона вас до схід сонця
Була не втопила?
Менше б гріха: ви б умерли
Не католиками;
А сьогодні, сини мої,
Горе мені з вами!
Поцілуйте мене, діти,
Бо не я вбиваю,
А присяга. —
Махнув ножем —
І дітей немає.
Попадали зарізані.
— Тату! — белькотали,—
Тату, тату... ми не ляхи!
Ми...— та й замовчали.
— Поховать хіба?
— Не треба!
Вони католики.
Сини мої, сини мої!
Чом ви не великі?
Чом ворога не різали?
Чом матір не вбили,
Ту прокляту католичку,
Що вас породила?..
Ходім, брате! —
Взяв Максима,
Пішли вздовж базару,
І обидва закричали:
— Кари ляхам, кари! —
І карали... Страшно, страшно
Умань запалала.
Ні в будинку, ні в костьолі,
Нігде не осталось,—

Всі полягли. Того лиха
Не було ніколи,
Що в Умані робилося.
Базиліан школу [51],
Де учились Гонти діти,
Сам Гонта руйнує:
— Ти поїла моїх діток! —
Гукає, лютує: —
Ти поїла невеликих,
Добру не навчила!..
Валіть стіни! —
Гайдамаки
Стіни розвалили.
Розвалили, об каміння
Ксьондзів розбивали,
А школярів у криниці
Живих поховали.
До самої ночі ляхів мордували;
Душі не осталось. А Гонта кричить:
— Де ви, людоїди? Де ви поховались?
З'їли моїх діток,— тяжко мені жить!
Тяжко мені плакать! ні з ким говорить!
Сини мої любі, мої чорноброві!
Де ви поховались? Крові мені, крові!
Шляхетської крові, бо хочеться пить,
Хочеться дивитись, як вона чорніє,
Хочеться напитись... чом вітер не віє,
Ляхів не навіє?.. Тяжко мені жить!
Тяжко мені плакать! Праведнії зорі!
Сховайтесь за хмару,— я вас не займав,
Я дітей зарізав!.. Горе мені, горе!
Де я прихилюся? —
Так Гонта кричав;
По Умані бігав. А серед базару,

В крові, гайдамаки ставили столи;
Де що запопали, страви нанесли
І сіли вечерять. Остатняя кара;
Остатня вечеря!
— Гуляйте, сини!
Пийте, поки п'ється, бийте, поки б'ється! —
Залізняк гукає.— Ану, навісний,
Ушквар нам що-небудь! нехай земля гнеться,
Нехай погуляють мої козаки! —
І кобзар ушкварив:

«А мій батько орандар,
Чоботар;
Моя мати пряха
Та сваха;
Брати мої, соколи,
Привели
І корову із діброви,
І намиста нанесли.
А я собі Христя
В намисті;
А на лиштві листя
Та листя,
І чоботи, і підкови.
Вийду вранці до корови,—
Я корову напою,
Подою,
З парубками постою,
Постою».

«Ой гоп по вечері,
Замикайте, діти, двері,
А ти, стара, не журись
Та до мене пригорнись!»

Всі гуляють. А де ж Гонта?
Чом він не гуляє?
Чому не п'є з козаками?
Чому не співає?
Нема його; тепер йому,
Мабуть, не до неї,
Не до співи.
А хто такий
У чорній киреї
Через базар переходить?
Став; розрива купу
Ляхів мертвих: шука когось.
Нагнувся, два трупи
Невеликих взяв на плечі
І, позад базару,
Через мертвих переступа,
Криється в пожарі
За костьолом. Хто ж це такий?
Гонта, горем битий,
Несе дітей поховати,
Землею накрити,
Щоб козацьке мале тіло
Собаки не їли.
І темними улицями,
Де менше горіло,
Поніс Гонта дітей своїх,
Щоб ніхто не бачив,
Де він синів поховає
І як Гонта плаче.
Виніс в поле, геть од шляху;
Свячений виймає
І свяченим копа яму.
А Умань палає,
Світить Гонті до роботи

І на дітей світить.
Неначе сплять одягнені...
Чого ж страшні діти?
Чого Гонта ніби краде
Або скарб ховає?
Аж труситься. Із Умані
Де-де чуть — гукають
Товариші гайдамаки;
Гонта мов не чує —
Синам хату серед степу
Глибоку будує.
Та й збудував. Бере синів,
Кладе в темну хату
Й не дивиться, ніби чує:
— Ми не ляхи, тату! —
Поклав обох; із кишені
Китайку виймає;
Поцілував мертвих в очі,
Хрестить, накриває
Червоною китайкою
Голови козачі.
Розкрив, ще раз подивився...
Тяжко, важко плаче:
Сини мої, сини мої!
На ту Україну
Дивітеся: ви за неї —
Й я за неї гину.
А хто мене поховає?
На чужому полі,
Хто заплаче надо мною?
Доле моя, доле!
Доле моя нещаслива!
Що ти наробила?
Нащо мені дітей дала?

Чом мене не вбила?
Нехай вони б поховали,
А то я ховаю.—
Поцілував, перехрестив,
Покрив, засипає:
— Спочивайте, сини мої,
В глибокій оселі!
Сука мати не придбала
Нової постелі.
Без васильків і без рути
Спочивайте, діти,
Та благайте, просіть бога,
Нехай на сім світі
Мене за вас покарає,
За гріх сей великий.
Простіть, сини! Я прощаю,
Що ви католики.—
Зрівняв землю, покрив дерном,
Щоб ніхто не бачив,
Де полягли Гонти діти,
Голови козачі.
— Спочивайте, виглядайте,
Я швидко прибуду.
Укоротив я вам віку,
І мені те буде.
І мене вб'ють... Коли б швидше!
Та хто поховає?
Гайдамаки!.. Піду ще раз,
Ще раз погуляю!..—

Пішов Гонта, похилившись;
Іде, спотикнеться.
Пожар світить; Гонта гляне,
Гляне — усміхнеться.

Страшно, страшно усміхався,
На степ оглядався.
Утер очі... Тільки мріє
В диму — та й сховався [52].

ЕПІЛОГ

Давно те минуло, як мала дитина,
Сирота в ряднині, я колись блукав,
Без свити, без хліба, по тій Україні,
Де Залізняк, Гонта з свяченим гуляв.
Давно те минуло, як тими шляхами,
Де йшли гайдамаки,— малими ногами
Ходив я, та плакав, та людей шукав,
Щоб добру навчили. Я тепер згадав,
Згадав, та й жаль стало, що лихо минуло.
Молодеє лихо! якби ти вернулось,
Проміняв би долю, що маю тепер.
Згадаю те лихо, степи ті безкраї,
І батька, і діда старого згадаю...
Дідусь ще гуляє, а батько вже вмер.
Бувало в неділю, закривши мінею [53],
По чарці з сусідом випивши тієї,
Батько діда просить, щоб той розказав
Про Коліївщину, як колись бувало,
Як Залізняк, Гонта ляхів покарав.
Столітнії очі, як зорі, сіяли,
А слово за словом сміялось, лилось:
Як ляхи конали, як Сміла горіла...
Сусіди од страху, од жалю німіли.
І мені, малому, не раз довелось
За титаря плакать. І ніхто не бачив,
Що мала дитина у куточку плаче.

Спасибі, дідусю, що ти заховав
В голові столітній ту славу козачу:
Я її онукам тепер розказав.

Вибачайте, люди добрі,
Що козацьку славу
Так навмання розказую,
Без книжної справи.
Так дід колись розказував —
Нехай здоров буде! —
А я за ним. Не знав старий,
Що письменні люди
Тії речі прочитають.
Вибачай, дідусю,—
Нехай лають. А я поки
До своїх вернуся
Та доведу вже до краю,
Доведу — спочину
Та хоч крізь сон подивлюся
На ту Україну,
Де ходили гайдамаки
З святими ножами,
На ті шляхи, що я міряв
Малими ногами.

Погуляли гайдамаки,
Добре погуляли:
Трохи не рік шляхетською
Кров'ю напували
Україну, та й замовкли,—
Ножі пощербили.
Нема Гонти; нема йому
Хреста, ні могили.
Буйні вітри розмахали

Попіл гайдамаки,
І нікому помолитись,
Нікому заплакать.
Один тільки брат названий
Оставсь на всім світі;
Та й той — почув, що так страшно
Пекельнії діти
Його брата замучили,—
Залізняк заплакав
Вперше зроду. Сльози не втер,
Умер, неборака.
Нудьга його задавила
На чужому полі,
В чужу землю положила:
Така його доля!
Сумно, сумно гайдамаки
Залізную силу
Поховали; насипали
Високу могилу;
Заплакали, розійшлися,
Відкіля взялися.

Один тільки мій Ярема
На кий похилився,
Стояв довго.— Спочинь, батьку,
На чужому полі,
Бо на своїм нема місця,
Нема місця, волі...
Спи, козаче, душа щира!
Хто-небудь згадає.—

Пішов степом, сіромаха,
Сльози утирає.
Довго, довго оглядався,

Та й не видко стало.
Одна чорна серед степу
Могила осталась [54].

Посіяли гайдамаки
В Україні жито,
Та не вони його жали.
Що мусим робити?
Нема правди, не виросла;
Кривда повиває...
Розійшлися гайдамаки,
Куди який знає:
Хто додому, хто в діброву,
З ножем у халяві,
Жидів кінчать. Така й досі
Осталася слава [55].
А тимчасом стародавню
Січ розруйнували:
Хто на Кубань, хто за Дунай;
Тільки і остались —
Що пороги серед степу.
Ревуть-завивають:
— Поховали дітей наших,
І нас розривають! —
Ревуть собі й ревітимуть,—
Їх люди минули;
А Україна навіки,
Навіки заснула.

З того часу в Україні
Жито зеленіє;
Не чуть плачу, ні гармати,
Тільки вітер віє,
Нагинає верби в гаї,

А тирсу на полі.
Все замовкло. Нехай мовчить:
Така божа воля.

Тільки часом увечері,
Понад Дніпром, гаєм
Ідуть старі гайдамаки,
Ідучи співають:
«А в нашого Галайди хата на помості.
Грай, море! Добре, море!
Добре буде, Галайда!»

ПЕРЕДМОВА

По мові — передмова; можна б і без неї. Так ось бачте що: все, що я бачив надрукованого,— тільки бачив, а прочитав дуже небагато,— всюди є передслово, а в мене нема; якби я не друкував своїх «Гайдамаків», то воно б не треба і передмови. А коли вже пускаю в люди, то треба і з чим, щоб не сміялись на обірванців, щоб не сказали: — От який! Хіба діди та батьки дурніші були, що не пускали в люди навіть граматки без предисловія? — Так, далебі, так, вибачайте, треба предисловіє. Так як же його скомпонувать? — щоб, знаєте, не було і кривди, щоб не було і правди, а так, як всі предисловія компонуються. Хоч убий, не вмію; треба б хвалить, так сором, а гудить не хочеться. Начнем же уже начало книги сице: весело подивиться на сліпого кобзаря, як він сидить собі з хлопцем, сліпий, під тином, і весело послухать його, як він за-

співає думу про те, що давно діялось, як боролися ляхи з козаками,— весело... а все-таки скажеш: — Слава богу, що минуло,— а надто як згадаєш, що ми одної матері діти, що всі ми слов'яни. Серце болить, а розказувать треба: нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялись, нехай братаються знову з своїми ворогами. Нехай житом-пшеницею, як золотом, покрита, не розмежованою останеться навіки од моря і до моря — слов'янська земля. Про те, що діялось на Украйні 1768 року, розказую так, як чув од старих людей; надрукованого і критикованого нічого не читав, бо, здається, і нема нічого. Галайда вполовину видуманий, а смерть вільшанського титаря правдива, бо ще є люди, которі його знали. Гонта і Залізняк, отамани того кривавого діла, може, виведені в мене не так, як вони були,— за це не ручаюсь. Дід мій, нехай здоров буде, коли зачина розказувать що-небудь таке, що не сам бачив, а чув, то спершу скаже: — Коли старі люди брешуть, то й я з ними.

ПАНОВЕ СУБСКРИБЕНТИ! [56]

— Бачимо, бачимо, що одурив, та ще хоче і одбрехаться! — Отак ви вслух подумаєте, як прочитаєте мої «Гайдамаки». Панове громадо! далебі, не брешу. Ось бачите що! Я думав, і дуже хотілось мені надрукувать ваші козацькі імена рядочком гарненько; уже було і найшлось їх десятків зо два, зо три. Слухаю, виходить разномова: один каже — «треба»,

другий каже — «не треба», третій — нічого не каже. Я думав: — Що тут робить на світі? — Взяв та й проциндрив гарненько ті гроші, що треба було заплатить за аркуш надрукованого паперу, а до вас і ну писать оцю цидулу! Все б то це нічого! Чого не трапляється на віку! Все буває, як на довгій ниві. Та ось лихо мені на безголов'я! Єсть ще і такі паничі, що соромились свою благородну фамілію (Кирпа-Гнучкошиєнко-*въ*) і надрукувать в мужицькій книжці. Далебі, правда!

Т. Шевченко

* *
*

Вітер з гаєм розмовляє,
Шепче з осокою;
Пливе човен по Дунаю
Один за водою.
Пливе човен води повен,
Ніхто не спиняє;
Кому спинить? — Рибалоньки
На світі немає.
Поплив човен в синє море,
А воно заграло...
Погралися гори-хвилі —
І скіпок не стало.

Недовгий шлях — як човнові
До синього моря —
Сиротині на чужину,
А там — і до горя.
Погрaються добрі люди,
Як холодні хвилі;
Потім собі подивляться,
Як сирота плаче;
Потім спитай — де сирота?
Не чув і не бачив...

[С.-Петербург
1841]

МАР'ЯНА-ЧЕРНИЦЯ [1]

Оксані К.....ко [2] на пам'ять того, що давно минуло

Вітер в гаї нагинає
Лозу і тополю,
Лама́ дуба, котить полем
Перекотиполе.
Так і доля: того лама́,
Того нагинає;
Мене котить, а де спинить —
І сама не знає.

У якому краю мене заховають?
Де я прихилюся, навіки засну?
Коли нема щастя, нема талану́,
Нема кого й кинуть. Ніхто не згадає,
Не скаже хоть на сміх: — Нехай спочиває!
Тільки його й долі, що рано заснув.—
Чи правда, Оксано? чужа чорнобрива!
І ти не згадаєш того сироту,
Що в сірій свитині бувало щасливий,
Як побачить диво — твою красоту.
Кого ти без мови, без слова навчила
Очима, душею, серцем розмовлять.
З ким ти усміхалась, плакала, журилась,

Кому ти любила Петрусяспівать.
І ти не згадаєш. Оксано! Оксано!
А я й досі плачу, і досі журюсь,
Виливаю сльози на мою Мар'яну,
На тебе дивлюся, за тебе молюсь.
Згадай же, Оксано, чужа чорнобрива,
І сестру Мар'яну рястом уквітчай,
Часом на Петруся усміхнись, щаслива,
І, хоч так, як жарти, колишнє згадай.

Санкт-Петербург Ноября 22
1841 року

I

У неділю на вигоні
Дівчата гуляли,
Жартували з парубками,
Деякі співали —
Про досвітки-вечорниці,
Та як била мати,
Щоб з козаком не стояла.
Звичайне, дівчата...
То про своє все й співають,
Яка про що знає...
Аж ось з хлопцем старий кобзар
В село шкандибає,
В руках чоботи, на плечах
Латана торбина
У старого; а дитина!
Сердешна дитина!
Обідране; ледве, ледве
Несе ноженята...
(Достеменний син Катрусі)[3].
Дивляться дівчата...

— Кобзар іде! Кобзар іде! —
Та всі, якомога,
Хлопців кинули, побігли
Зустрічать сліпого!
— Діду, серце, голубчику,
Заграй яку-нébудь.
Я шага дам.— Я черешень.
Всього, чого треба,—
Всього дамо... Одпочинеш,
А ми потанцюєм...
Заграй же нам яку-нébудь...
— Чую, любі, чую...
Спасибі вам, мої квіти,
За слово ласкаве.
Заграв би вам, та, бачите,
Справи нема... справи.
Учора був на базарі,
Кобза зопсувалась...
Розбилася...— А струни є?
— Тільки три осталось.
— Та хоч на трьох яку-небудь.
— На трьох... Ох, дівчата!
І на одній колись-то грав,
Та ба, вже не грати...
Постривайте, мої любі,
Трошки одпочину.
Сядьмо, хлопче.— Посідали.
Розв'язав торбину,
Вийняв кобзу, разів зо два
Ударив по рваних.
— Що б вам заграть? Постривайте.
Чернецю Мар'яну —
Чи чували? — Ні, не чули.
— Слухайте ж, дівчата,

Та кайтеся... Давно колись
Була собі мати;
Був і батько, та не стало;
Осталась вдовою,
Та й не молодою,
І з возами,
І з волами,
Й малою дочкою.
Росла дочка Мар'яна,
А виросла, як панна —
Кароока
І висока,
Хоч за пана гетьмана.
Стала мати гадати
Та за пана єднати.
А Мар'яна
Не до пана
Виходила гуляти,
Не до пана старо́го,
Усатого, товсто́го,
А з Петрусем
В гаю, в лузі
Щовечора святого —
Розмовляла,
Жартувала,
Обнімала, мліла...
А іноді усміхалась,
Плакала, німіла...
— Чого ж плачеш, моє серце? —
Петро запитає.
Вона гляне, усміхнеться:
— І сама не знаю...
— Може, думаєш, покину?
Ні, моя рибчи́но,

Буду ходить, буду любить,
Поки не загину!..
— Хіба було коли в світі,
Щиро що кохались,
Розійшлися, не взялися
Й живими остались?
Ні, не було, мій голубе.
Ти чув, що співають...
То кобзарі вигадують,
Бо, сліпі, не знають,
Бо не бачать, що є брови
Чорні, карі очі,
І високий стан козачий,
І гнучкий дівочий.
Що є коси, довгі коси,
Козацька чуприна...
Що на мову на Петрову
В глухій домовині
Усміхнуся; скажу йому:
— Орле сизокрилий,
Люблю тебе й на сім світі,
Як на тім любила.—
Отак, серце, обнімемось,
Отак поцілую,
Нехай вкупі закопають!
Умру... не почую.
Не почую...— Обнялися,
Обнялись, зомліли...
Отак вони любилися!
На той світ хотіли
Обнявшися переступить;
Та не по їх стало!
Щовечора сходилися,

І мати не знала,
Де Мар'яна до півночі
І з ким розмовляє?
— Воно мале, ще дитина,
Нічого не знає.—
Угадала стара мати,
Та не все вгадала,
Знать, забула, що колись-то
Сама дівувала.

Угадала мати: Мар'яна-дитина
Не знає, як треба на сім світі жить.
Думала — ні люди, ані домовина
З Петром не розрізнять... Уміла любить.
Думала, що тільки кобзарі співають,
Бо, сліпі, не бачать карих оченят;
Що тільки лякають молодих дівчат...
Лякають, дівчата, правдою лякають!
І я вас лякаю, бо те лихо знаю,
Бодай його в світі нікому не знать —
Того, що я знаю... Минуло, дівчата!
Серце не заснуло, я вас не забув.
Люблю вас і досі, як діточок мати.
Буду вам співати, поки не засну...
Тоді ж, мої любі, як мене не стане,
Згадайте про мене, про мою Мар'яну,—
Я вам з того світа, любі, усміхнусь,
Усміхнуся...— Та й заплакав.

Дивились дівчата,
Не питали, чого плаче?
Та й нащо питати?
Минулося. Помагало
Ласкаве дівоче

Щире слово...— Вибачайте...—
Утер сліпі очі.—
Вибачайте, мої любі,
Нехотя журюся.
Та от, бачите, Мар'яна
З убогим Петрусем
Щовечора розмовляла,
І мати не знала.
Дивувалась, що се таке
Мар'яну спіткало?
Чи не пристріт? Сяде шити —
Не те вишиває;
Замість Г р и ц я, задумавшись,
П е т р у с я співає.
Часом сонна розмовляє,
Подушку цілує...
Мати спершу сміялася,
Думала — жартує;
Потім бачить, що не жарти,
Та й каже: — Мар'яно!
Треба буде старостів ждать,
Та, може, й од пана!
Ти вже виросла, нівроку,
Уже й дівувала;
Я вже думаю, що, бачиш...—
Насилу сказала: —
Що вже й заміж... коли теє...
— А за кого, мамо?!
— Хто вподоба, тому й оддам.—
Співає Мар'яна:

«Оддай мене, моя мамо,
Та не за старого,
Оддай мене, моє серце,

Та за молодого.
Нехай старий бурлакує,
Гроші заробляє,
А молодий мене любить,
Долі не шукає.
Не шукає, не блукає
Чужими степами:
Свої воли, свої вози,
А між парубками,
Як маківка між квітками,
Цвіте, розцвітає.
Має поле, має волю,
Та долі не має.
Його щастя, його доля —
Мої чорні брови,
Довгі вії, карі очі,
Ласкавеє слово.
Оддай мене, моя мамо,
Та не за старого,
Оддай мене, моє серце,
Та за молодого».

— Дочко моя, Мар'яно!
Оддам тебе за пана,
За старшо́го, багатого —
За сотника Івана.
— Умру, серце-мамо,
За сотником Іваном.
— Не вмреш — будеш панувати,
Будеш діток годувати.
— Піду в найми, піду в люди,
А за сотником не буду.
— Будеш, дочко Мар'яно,
За сотником Іваном.—

Заплакала, заридала
Сердешна Мар'яна.
— За старого... багатого...
За сотника Івана...—
Сама собі розмовляла,
А потім сказала:
— Я ще, мамо, не виросла,
Ще не дівувала.
Бо ти мене не пускала
Вранці до криниці,
Ні жита жать, ні льону брать,
Ні на вечорниці,
Де дівчата з парубками
Жартують, співають
Та про мене, чорнобриву,
Нишком розмовляють:
— Багатого дочка батька,
Шляхетського роду.—
Тяжко мені. Тяжко, мамо!
Нащо дала вроду?
Нащо брови змалювала,
Дала карі очі?
Ти все дала, тільки долі,
Долі дать не хочеш!
Нащо ж мене годувала?
Нащо доглядала?
Поки лиха я не знала,
Чом не заховала? —
Не слухала стара мати,
Лягла спочивати;
А Мар'яна за сльозами
Ледве вийшла з хати.

II

«Ой гоп! Не пила,
На весіллі була,
До госпо́ди не втрапила,
До сусіда зайшла,
А в сусіда
До обіда
В льоху спати лягла.

Із льоху та в льох,
Завертали в горох,
І в коморі і надворі
З нежонатим удвох
Пустували,
Жартували,
Зопсували горох.

Ой гоп! Не сама —
Напоїла кума
І повела до госпо́ди.
Не побачив Хома.
Хомо, в хаті
Ляжем спати!
Хоми дома нема.

Тряси ж тебе трясця, Хо́мо!
Я не ляжу спати дома,
А до кума
До Наума
Піду в клуню на солому.

А нуте, напилась!
Наша, наша придалась!

Червоніє хвартушина,—
Роду чесного дитина».

Отак ордою йшли придани[4],
Співали п'яні; а Мар'яна
Крізь тин дивилася на те.
Не додивилася, упала
І тяжко, тяжко заридала.
Таке-то лихо. І за те,
Що щиро любить! Тяжко, діти,
Вік одинокому прожить,
Я ще гірше, мої квіти,
Нерівню в світі полюбить.
Дивіться на мене: я виплакав очі.
Мені їх не шкода, мені їх не жаль.
Ні на що дивиться. Ті очі дівочі...
Що колись... колись-то... Думи та печаль,
А більше нічого не мав я й не маю,
А з грішми такими тяжко в світі жить.
Під тином ночую, з вітром розмовляю,
Соромляться люди у хату пустить
І привітать словом старого каліку.
Укороти, боже, молодого віку
Тому, хто не має талану любить.
Легше, мої любі, покриться землею,
Ніж бачить, як другий, багатий, старий,
Цілує за гроші, вінчається з нею...
О боже, мій боже! волею своєю
Розбий моє тіло і душу розбий.—

Заридав кобзар, заплакав
Сліпими очима.
Дивувалися дівчата:
Вже смерть за плечима,

А він, сліпий, сивоусий,
Про колишнє плаче!
Не дивуйтеся, дівчата,
На старі козачі
Щирі сльози. То не роса
Вранці при дорозі
На спориші, і не ваші
Дуже дрібні сльози.
Наплакався... Струни рвані
Три перебирає.
— Аж до вечора Мар'яна
У темному гаю
Проплакала; прийшов Петрусь,—
Вона розказала
Все, що чула од матері
І що сама знала.—
І не втерпіла, сказала,
Як п'яні придани
Йшли по улиці, співали.
— Мар'яно! Мар'яно!
Чом ти не убога? Чом я не багатий?
Чом у мене коней вороних нема?
Не питала б мати, де ходиш гуляти,
З ким коли стояла. Питала б сама,
Сама свого серця; дала б йому волю
Любить кого знає. Я б тебе сховав
Далеко! далеко! Щоб ніхто не знав,
Щоб ніхто не бачив, де витає доля.
Моя доля, моє щастя —
Ти, моя Мар'яно!
Чом не ти в сірій свитині,
Чом я не в жупані? —
А Мар'яна, як дитина
Без матері, плаче.

Петро стоїть коло неї,
Нічого не бачить —
Тільки сльози Мар'янині;
А сльози дівочі
І серед дня лихо роблять.
А що ж серед ночі?
— Не плач, серце, єсть у мене
І сила і воля,
Люби мене, моє серце,
Найду свою долю.
За високими горами,
За широкими степами,
На чужому полі,
По волі-неволі
Найду свою долю!
Не в свитині, а сотником
До тебе вернуся,
Не в бур'яні — серед церкви
Обнімеш Петруся.
Обнімемось, поцілую —
Дивуйтеся, люди!
А ти стоїш, червонієш...
— Коли-то те буде?
— Швидко, швидко, моя рибко!
Молись тільки богу.
Іди в хату, лягай спати!
А я край дороги
Серед степу помолюся
Зорям яснооким,
Щоб без мене доглядали
Тебе, одиноку.
Серед степу одпочину...
— Хіба сю ніч кинеш?
Хіба зараз?..— Я жартую!

Тепер Україну
Ні москалі, ні татари —
Ніхто не воює.
— А я чула, що ляхи йдуть.
— То вони жартують.
Розійдемось, моє серце,
Поки не світає.
Чого ж знову заплакала?
— І сама не знаю.

[С.-Петербург
1841]

УТОПЛЕНА

Вітер в гаї не гуляє —
Вночі спочиває,
Прокинеться — тихесенько
В осоки питає:
— Хто се, хто се по сім боці
Чеше косу? Хто се?..
Хто се, хто се по тім боці
Рве на собі коси?..
Хто се, хто се? — тихесенько
Спитає-повіє
Та й задріма, поки неба
Край зачервоніє.

— Хто се, хто се? — спитаєте,
Цікаві дівчата.
Ото дочка по сім боці,
По тім боці — мати.

Давно колись те діялось
У нас на Вкраїні.
Серед села вдова жила
У новій хатині,
Білолиця, кароока
І станом висока,
У жупані; кругом пані —

І спереду й збоку,
І молода, нівроку їй,—
А за молодою,
А надто ще за вдовою,
Козаки ордою
Так і ходять. І за нею
Козаки ходили,
Поки вдова без сорома
Дочку породила;
Породила, та й байдуже;
Людям годувати
В чужім селі покинула:
Отака-то мати!..
Постривайте, що ще буде!
Годували люди
Малу дочку. А вдовиця
В неділю і в будень
З жонатими, з парубками
Пила та гуляла,
Поки лихо не спіткало,
Поки не та стала;
Незчулася, як минули
Літа молодії...
Лихо, лихо! Мати в'яне,
Дочка червоніє,
Виростає... Та й виросла
Ганна кароока,
Як тополя серед поля,
Гнучка та висока.
— Я Ганнусі не боюся! —
Співає матуся;
А козаки, як хміль отой,
В'ються круг Ганнусі.
А надто той рибалонька,

Жвавий, кучерявий,
Мліє, в'яне, як зустріне
Ганнусю чорняву.
Побачила стара мати,
Сказилася люта:
— Чи бач, погань розхристана,
Байстря необуте!
Ти вже виросла, дівуєш,
З хлопцями гуляєш...
Постривай же, ось я тобі!..
Мене зневажаєш?!
Ні, голубко!..—
І од злості
Зубами скрегоче.
Отака-то була мати!..
Де ж серце жіноче?
Серце матері?.. Ох, лихо,
Лишенько, дівчата!
Мати стан гнучкий, високий,
А серця не мати!
Ізогнеться стан високий,
Брови полиняють,
І незчуєтесь; а люди
Сміючись згадають
Ваші літа молодії
Та й скажуть: — Ледащо! —
Тяжко плакала Ганнуся
І не знала, за що,
За щó мати знущається,
Лає, проклинає,
Своє дитя без сорома
Байстрям нарікає.
Байстрям... Кого, лютий кате,
Кого ти катуєш?!

За що, за що дитя своє
Молоде мордуєш?

Катувала, мордувала,
Та не помагало:
Як маківка на городі,
Ганна розцвітала.
Як калина при долині
Вранці під росою,
Так Ганнуся червоніла,
Милася сльозою.
— Заворожена!.. Стривай же! —
Шепче люта мати.—
Треба трути роздобути,
Треба йти шукати
Стару відьму!..—
Найшла відьму,
І трути достала,
І трутою до схід сонця
Дочку напувала.
Не помогло... Клене мати
Той час і годину,
Коли на світ породила
Нелюбу дитину.
— Душно мені! Ходім, дочко,
До ставка купатись.
— Ходім, мамо.—
На березі
Ганна роздяглася,
Роздяглася, розкинулась
На білій сорочці;
Рибалонька кучерявий
Мліє на тім боці...
І я колись... Та цур йому!

Сором, не згадаю...
Як дитина, калиною
Себе забавляє,
Гне стан гнучкий, розгинає,
На сонечку гріє...
Мати дивиться на неї,
Од злості німіє;
То жовтіє, то синіє;
Розхристана, боса,
З рота піна; мов скажена,
Рве на собі коси.
Кинулася до Ганнусі
І в коси впилася.
— Мамо! мамо! що ти робиш? —
Хвиля роздалася,
Закипіла, застогнала —
І обох покрила...
Рибалонька кучерявий
З усієї сили
Кинувсь в воду; пливе, синю
Хвилю роздирає,
Пливе, пливе... от-от доплив!
Пірнув... виринає...
І утоплену Ганнусю
На берег виносить
І з рук матері заклятих
Вириває коси.
— Серце моє! доле моя!
Розкрий карі очі!
Подивися! Усміхнися!
Не хочеш?.. Не хочеш!..—
Плаче, пада коло неї,
Розкрива, цілує
Мертві очі.— Подивися!..

Не чує!.. не чує!..—
Лежить собі на пісочку,
Білі рученята
Розкидала; а за нею
Стара люта мати,
Очі вивело із лоба
Од страшної муки;
Втеребила в пісок жовтий
Старі сині руки.
Довго плакав рибалонька:
— Нема в мене роду,
Нема долі на сім світі,—
Ходім жити в воду!..—
Підняв її, поцілував...
Хвиля застогнала,
Розкрилася, закрилася —
І сліду не стало.

З того часу ставок чистий
Заріс осокою;
Не купаються дівчата,
Обходять горою;
Як угледять, то хрестяться
І зовуть заклятим...
Сумно, сумно кругом його...
А вночі, дівчата,
Випливає з води мати,
Сяде по тім боці;
Страшна, синя, розхристана
І в мокрій сорочці,
Мовчки дивиться на сей бік,
Рве на собі коси...
А тимчасом синя хвиля
Ганнусю виносить.

Голісінька, стрепенеться,
Сяде на пісочку...
І рибалка випливає,
Несе на сорочку
Баговиння зеленого;
Поцілує в очі,—
Та і в воду: соромиться
На гнучкий високий,
На стан голий подивиться...,
І ніхто не знає
Того дива, що твориться
Серед ночі в гаї.
Тільки вітер з осокою
Шепче: — Хто се, хто се
Сидить сумно над водою,
Чеше довгі коси?

[С.-Петербург
Декабря 8 1841 року] —
[1860]

ПЕСНЯ КАРАУЛЬНОГО У ТЮРЬМЫ

ИЗ ДРАМЫ „НЕВЕСТА“

Старый гордый воевода
Ровно на четыре года
Ушел на войну.
И дубовыми дверями
И тяжелыми замками
Запер он жену.
Старый, стало быть, ревнивый,
Бьется долго и ретиво.
Кончилась война,
И прошли четыре года.
Возвратился воевода.
А жена? она
Погрустила — и решила:
Окно в двери превратила.
И проходит год,—
Пеленает сына Яна,
Да про старого про пана
Песенку поет:

«Ой баю, баю, сын мой, Ян мой милый!
Когда б воеводу татары убили,
Татары убили или волки съели!
Ой баю, баю, на мягкой постели».

[С.-Петербург декабрь 1841]

СЛЕПАЯ

ПОЭМА

«Кого, рыдая, призову я
Делить тоску, печаль мою?
В чужом краю кому, тоскуя,
Родную песню пропою?
Угасну, бедный, я в неволе!
Тоску мою, печаль мою
О прежней воле, прежней доле
Немым стенам передаю.
О если б стон моей печали
И звук заржавленных цепей,
Святые ветры, вы домчали
На лоно родины моей
И в мирной куще[1] повторили,
Где мой отец и мать моя
Меня лелеяли, любили!
А братья? Грешная семья!
Иноплеменникам за злато
От стад, елея и вина
Родного продали вы брата,
Как на заклание овна[2].
О боже, боже Иудеи,
Благий творителю земли,

Не наказуй родных злодеев,
А мне смирение пошли!»

Такую песню тихо пела,
Сердечной грусти предана,
Слепая нищая; она
У барского двора сидела
У незатворенных ворот.
Но из ворот никто не йдет.
Никто не едет: опустели
Хоромы барские давно;
Широкий двор порос травою;
Село забвенью предано;
С патриархальной простотою,
С отцовской славою святою
Забыто все. Село молчит;
Никто села не посетит,
Не оживит его молвою.
Как у кладбища, у ворот
Сидит скорбящая слепая
И псальму грустную поет.
Она поет, а молодая
Дочь несчастливицы моей
Головкой смуглою прильнула
К коленям матери своей;
Тоски не ведая, заснула
Сном непорочной простоты.
В одежде грубой нищеты
Она прекрасна; полдень ясный
Моей Украины прекрасной
Позолотил, любя, лелея,
Свое прекрасное дитя.
Ужели тщетно пролетят
Дни упоения над нею

И светлой радостью своею
Ее тоски не усладят?
Она прекрасна, мать калека —
Кто будет ей руководить?
Придет пора, пора любить,
И злое сердце человека
Ее любви не пощадит...

. . . . . .

. . . . . невинным сном
Оксана спит, а мать слепая,
Уныло-тихо напевая,
И каждый шорох сторожит.
И если ветер, пролетая,
Упавший лист пошевелит,
Она немеет, и дрожит,
И робко к сердцу прижимает
Свое единое дитя,
Свою единую отраду,
Незрящей памятью следя
Давно минувших дней усладу
Печальной юности своей.
Она изведала людей!
И у забытой сей ограды
Они ее не пощадят;
Они готовы растерзать
Ее дряхлеющие руки...
Для них невнятен стон разлуки,
Чужда им матери любовь.
Они твердят — закон таков:
«Не должно в прахе пресмыкаться
И подаянием питаться
Прекрасной юной сироте;
И мы ее оденем златом,
Внесем в высокие палаты

И поклонимся красоте,
Раскроем мир иных видений,
Иных страстей высокий мир.
Потом... потом...». И ваш кумир,
Богиня ваших поклонений,
От фимиама упилась
И закоптела от курений;
А ваша мудрость отреклась
От обещанья; горстью злата,
Великодушно бросив ей,
Затмили блеск ее очей.
И вот она в грязи разврата,
Во славу дряхлых ваших дней,
Перед толпою черни пьяной
Пьет кубок...
И запивает сердца раны.
Не вы виновны, но она!
Вы дали все, что должно было
Наложнице презренной дать.
А сон девичий обновили
И возвратили ль благодать
Ее невинных помышлений?
Ее невинную любовь,
И радость тихих упоений,
И целомудренную кровь
Вы обновили ль? Не могли!
Но, чада грешные земли,
Вы дали ль ей восторг объятий
Родного, милого дитяти,
Кому бы, бедная, она
Себя в сей мир переливала
И тайну жизни открывала,
Сердечной грусти предана?
Развратной, бедной вашей кровью

Вы не могли ей повторить
Восторги девственной любови;
Ее пустили вы влачить
Остаток дней в мирской пустыне:
И о родном, едином сыне
Ей не придется получить
Отрадной весточки сдалека.
Чужие дети напоят
Ее в предсмертный час жестокий,
И одинокий гроб с упреком
Чужие дети понесут.
Но если ей судьба судила,
Чтобы родимая рука
Глаза уснувшие закрыла,
Тесна ее тогда могила,
Постеля вечная жестка!
Ее малютка за позором
Безмолвно по миру пойдет,
И в светлый праздник у собора
Яичко красное возьмет,
И со слезами и укором
Свою родную помянет.

Осенний полдень, полдень ясный
Родимой, милой той земли,
Мои где годы расцвели,
Где так напрасно, так несчастно
В недоле бедной протекли,—
Осенний полдень, полдень ясный,
Как друга юности, любя,
Чужими звуками тебя
Позволь приветствовать, прекрасный!
Ты тот же тихий, так же милый,
Не знаешь времени,— а я!

Не то я стал, что прежде был!
И путь унылый бытия,
И ноша тяжкая моя
Меня ужасно изменили.
Я тайну жизни разгадал,
Раскрыл я сердце человека,
И не страдаю, как страдал,
И не люблю я: я калека!
Я трепет сердца навсегда
Оледенил в снегах чужбины,
И только звуки Украины
Его тревожат иногда.
Как эхо памяти невинной,
В них узнаю мою весну,
Мои унылые досуги,
И в них я таю, в них тону:
И сердца тяжкие недуги,
Как благодатною росой,
Врачую ими, и молюся,
И непритворною слезой
С моей Украиной делюся.
Но глухо все в родном краю!
Я тщетно голос подаю,
Мне эха нету из дубровы
Моей козачки чернобровой.
Там все уснуло! Пустота
Растлила сердце человека,
И я на смех покинут веком —
Я одинокий сирота!

Осенний полдень, догорая,
Поля нагие освещал,
И лист увядший, опадая,
Уныло грустное шептал

О эдешней жизни человеку,
Такой порой моя калека,
Слепая нищая моя,
И дочь-красавица ея —
Она спала, а мать сидела
И тихо, грустно, тихо пела,
Как пел Иосиф про свой род,
Сидя в египетской темнице;
А в поднебесьи вереницей
С дубрав украинской земли
На юг летели журавли.
Чему ж бы ей, как вольной птице,
Туда, где лучше, не лететь
И веселее не запеть?
Какая тайна приковала
К жилищу мрачной тишины?
Своей сердечной глубины
Она еще не открывала
Ни даже дочери своей;
Она лишь пела и грустила.
Но звуки дочерних речей
В ней радость тихую будили,
Быть может, прежних светлых дней.
Или ограда и тополи,
Что грустно шепчут меж собой,
Свидетели минувшей доли,
Или дубовый пень сухой,
Плющом увянувшим повитый,
Как будто временем забытый
Ее свидетель? Все молчит!
Она поет, она грустит
И в глубине души рыдает,
Как будто память отпевает
О днях минувших, молодых,

О прошлых радостях святых.
И эти звуки выходили
Из сердца бедного ея,
И в этих звуках много было
Ее земного бытия.
И в сотый раз она кончала
Псалом невольничий глухой,
Поникла смуглой головой,
Вздохнула тяжко и сказала:

— Ах песня, песня, песня горя,
Ты неразлучная моя,
В моем житейском бурном море
Одна ты тихая струя!
Тебя, и день и ночь рыдая,
Я всякий час пою, пою
И в край далекий посылаю
Тебя, унылую мою!
Но ветер буйный, мягкокрылый,
Что прежде весело летал,
Теперь так тихо, так уныло,
Как будто друга потерял,
Как будто люди научили,
Чтобы не слушал он меня
И не домчал он в край далекий
Тебя, унылая моя!
Не видя вас, не зная дня
В моей печали одинокой,
Чем оскорбить я вас могла?
Что я вам сделала? Любила,
За ваши грешные дела
Творца небесного молила,
Молила, плакала... А вы
В моей тоске, в моей печали,

Как кровожаждущие львы,
Упреком сердце растерзали,
Растлили ядом мою кровь,
И за молитвы, за любовь
Мое дитя, мое родное
Тяжелым словом понесли,
И непотребницей слепою
Меня со смехом нарекли!
Я вам простила, я забыла,
Я вашей славы не взяла,
Я подаянием кормила
Мое дитя! — И залилась
Слезами, горькими слезами.
Она рыдает, а Оксана
Раскрыла черные глаза:
Скорбящей матери слеза
Прервала сон отроковицы;
С улыбкой черные ресницы
Она закрыла.— Какой сон!
Смешной и глупый, и как живо!..—
И раскраснелася стыдливо,
Сама не зная отчего.
— Как холодно, а ты все плачешь?
Уж скоро вечер; для чего
Ты мне печали не расскажешь?
И я бы плакала с тобой.
А то...— И хлынули рекой
Слезы невинной красоты.

— И ты заплакала... Прости,
Что о моих сердечных ранах
Я не беседую с тобой,
Я скоро плакать перестану,
Моею тяжкою слезой

Я не прерву твой сон прекрасный,
И о судьбе твоей несчастной
Узнаешь ты не от меня:
Тебе расскажут злые люди,
Они тебя не пощадят.
И много, много горя будет,
А горе даром не пройдет:
Озлобят сердце пустотою,
Оно возьмет любовь с собою
И все найлучшее возьмет.
Не плачь, Оксано! — И, рыдая,
Она Оксану утешает:
— Не плачь, дитя мое, усни!
Ты рано плакать начинаешь;
Придет пора твоей весны,—
И тайну слез моих узнаешь;
Свои прольешь, прольешь одна,
Одна бездомной сиротою,
И будет то моя вина,
Что не разделишь...— А с тобою?
Разве тебя я не люблю!
Ах, мне с тобой и горе любо;
Я все с тобою разделю.
Не понесу я чужим людям
Мою сердечную слезу,—
К тебе на грудь я принесу.
Только не плачь! Делись со мною
Своею тяжкою тоскою.
Не плачь одна! Откройся мне,
И будет легче. Ах, послушай,
О том, что видела во сне,
Я расскажу тебе.
Чаще, гуще...
Как будто лес, а мы вдвоем

Так наобум себе идем.
Потом темно, потом светло.
Потом гляжу — тебя не стало;
Я — ну бежать, кричать, устала,
Села и плачу. Вдруг село;
Большая улица, большая,
И я по улице иду.
Мне грустно так, тоска такая,
Я спотыкаюсь, упаду;
Мне тяжело, мне давит грудь,
А люди смотрят и смеются.
Мне больно стало, а взглянуть
Я будто на людей боюся.
Потом атаман мне кричит:
— Вот я тебя! — Я испугалась,
И ну бежать... Бегу... упала.
А сын атамана стоит,
Как будто грустный, над водою
И тихо машет мне рукою.
Вот я к нему и подошла,
А он схватил меня руками.
— Зачем в лесу ты не жила?
Зачем ты в поле не росла? —
Такими он сказал словами,—
И мне нельзя тебя любить,
Нельзя с тобою мне венчаться:
Над нами будут все смеяться,
А без тебя мне скучно жить.
Я утоплюся! — он сказал
И так меня поцеловал!
Не так, как ты... И я проснулась.
Не правда ли, мудреный сон?
Должно быть, худо значит он.
Или не худо — ты не знаешь?

Мне страх как хочется узнать.
О чем же снова ты вздыхаешь?
Или боишься рассказать,
Что значит сон? Ах, расскажи!
Ну, что же делать? Если худо,—
Мы в лес уйдем и будем жить
С тобой вдвоем, и будет любо
С тобою вместе мне грустить.
Ну, что ж? Расскажешь?
— Да,— сказала,
Вздохнув, слепая: — рассказать
Тебе должна я. Я устала,
Устала горе выливать
Неразделенными слезами.
Тебе уже пятнадцать лет.
Твой сон недобрый, сон ужасный.
Ты встретишь горестный привет
Своей весне, своей несчастной!
Не вспоминай меня, прости
И на просторе и на воле
С унылым ветром погрусти,
Как я грустила, тосковала,
Мою вседневную печаль
Как я лишь ветру поверяла,
Но и ему меня не жаль;
Он даже слез сушить не хочет,
А их так много сердце точит.
Оксано, выслушай меня
И помолись душой незлобной
Пречистой деве в час прескорбный
И за него и за меня.
Неправдой люди все живут,
Ты их не слушай! Сказкой злою
Они мой жребий понесут

И посмеются над тобою.
И ты не будешь правды знать;
На суд ты будешь призывать
Свою родную,— а ты знаешь,
Что слезы горько проливать,
Коли вины своей не знаешь.
Узнай же все: всю жизнь мою
Я расскажу, не потаю,
С ее весельями и мукой,—
Да будет для тебя наукой!

Своих родных не знала я,
В чужой семье я вырастала,
Чужая добрая семья
Меня любила. Я слыхала,
Когда я стала вырастать,
Что мать родная, умирая,
Просила их не покидать —
Меня, малютку, покидая.
Но кто она, ее как звали,—
Потом узнать я не могла.
И я росла себе, росла;
Меня сироткой называли,
Потом красавицей слыла;
Меня любили, и ласкали,
И даже сватали! Но я...
Ах, знать, моя такая доля!
Перед людьми гордилась я
Своей красою. Свою волю,
Девичью волю, берегла.
Как тяжко люди отплатили!
Недолго косу я плела —
Ее накрыли. Вот как было.
Весною умер дидыч старый,

А летом дидыч молодой
В село приехал. Злые чары
Он из Московщины с собой
Привез, красавец, для меня;
И я веселье разлюбила...
И маковеевого дня
Я не забуду до могилы.
Как ясно солнышко светило,
Как закатилося... и ночь!..
Мое дитя! моя ты дочь!
Не обвиняй меня, несчастной!..
Я стыд и горе понесла,
И маковеев день ужасный
И день рожденья прокляла.
Мы были в поле, жито жали;
Окончив жатву, шли домой;
Подруги пели и плясали,
А я с распущенной косой,
В венке из жита и пшеницы
Вела перед, была царица.
Нас встретил дидыч молодой.
Никто так мной не любовался!
Я трепетала, тихо шла,
А он смотрел и улыбался.
О как я счастлива была!
Какою сладкою мечтою
Забилось сердце у меня...
На третий день... О мой покою!
Зачем покинул ты меня?
На третий день... и я в палатах
Была, как пани на пиру.
Недолго я жила богато —
Зимою рано поутру
Проснулась я,— все пусто было,

И сердце холодом заныло.
А слуги... бог им судия!
С насмешкой выгнали меня
И двери заперли за мною.
Я села здесь, под этим пнем,
И долго плакала... Потом
Едва протоптанной тропою
В село забытое пошла
И долю горшую нашла:
Меня и в хату не пустили,
Все посмеялись надо мной
И хусткой черною, простой
Косу шелковую накрыли.
И я, рыдая, из села
Иной дорогою пошла
В село чужое. Ах, Оксано!
И в шитом шелковом жупане
И в серой свите люди злы!
Я из села в село ходила,
А горе шло передо мной.
Я горько плакала, молилась,
И все смеялись надо мной;
Покрыткой, дурой называли,
И даже нищие чуждались.
Во всей Украине родной
Мне места не было одной.
В лесу дремучем, в чистом поле
Я не боялась ночевать:
Там без свидетелей, на воле
Могла свободно петь, рыдать.
А песня горе облегчает,
Хоть и унылая она.
Спасибо, нищая одна,
Такая же, как я, слепая,

Меня учила песню петь;
И я пою ее, рыдая,
И до могилы буду петь.
Дитя мое! Моя Оксано!
Я скоро плакать перестану,—
Запомни песню ты мою
И пой ее, как я пою:
Она умалит сердца рану.
Пришла и красная весна,
Запели пташки, все проснулось,
Все засмеялось — я одна
Святой весне не улыбнулась:
Она мне слезы принесла.
Занемогла я на дороге,
Кой-как до хутора дошла.
И ты на хуторе убогом
Узрела милый божий свет.
О сколько радости у бога
Для наших слез, для наших бед!
Твой первый звук... Ах нет, не стану...
Нет... Поцелуй меня, Оксано!
Я не умею рассказать
Про ту святую благодать,
Что только матери избранной
Душою можно понимать,—
То выше счастия людского.
И как несчастлива, убога
Жена бесплодная!.. С тобой
Мне снова счастье возвратилось,
Я любовалася весной,
Цветы я снова полюбила,
Цветы я снова берегла.
С восходом солнца я вставала.
Ты на груди моей спала.

Никем невидима, бывало,
Прокрадусь в лес, найду цветок
И сяду у цветка с тобою.
Ты тихо спишь, а он цветет,
И я гордилася тобою
Пред распускавшимся цветком.
Бывало, я сорву тайком
Листочек розовый, румяный,
И тихо, тихо положу
Тебе на щечку... Погляжу
И оболью тебя слезами.
Была ты розовей цветка
И утренней зари румяней.
Так мне господь добро творил
В тебе и розовых листках.
Но... как тебя ни забавляла,
Какие песни ни певала,
Как ни играла я с тобой,
А злая доля шла за мной.
Я не могла тобой гордиться:
Мне было не с кем поделиться
Твоею детскою красой.
Ты слово «мамо» лепетала,
Но слова лучшего не знала,
Как и теперь не знаешь ты.
Я не могла с тобой итти
Через село; я не стыдилась —
Пусть люди смотрят, как хотят!
Я стыд любовью заменила.
Тебе боялась показать,
Как дети меж собой играют,
Боялась видеть, как дитя
Отца усталого ласкает.

Так время шло; ты вырастала,
И любо было мне смотреть,
Когда ходить ты начинала.
Но горе-горькое терпеть
Судил господь мне до могилы
За юность грешную мою.
Свет гаснуть стал... О боже милый!
Я над могилою стою,
Пошли мне мудростью своею
Взглянуть на милый божий свет,
Проститься с грешною землею,
Хотя на место посмотреть,
Где я усну, усну навеки!

.

И я ослепла. Слезы-реки,
Молитвы теплые — ничто,
Ничто творца не умолило,
И все, что душу веселило,
Как будто в гробе заперто.
Потом что было, я не знаю:
Смеялись люди или нет.
Мои беды воспоминая,
Мне только жаль, что божий свет
Не скрылся в юности беспечной;
Тогда б не знала ничего:
Ни сладкой доли скоротечной,
Ни даже сердца своего.
Теперь к печали бесконечной
Пристала горшая печаль.
Ты хороша собой, Оксано,
Я это знаю, и мне жаль —
Твой сон недобрый очень рано
Тебе приснился.

Оксана

Разве он
Какое зло нам предвещает?

Слепая

Он для меня всех бед страшнее,
А для тебя еще ужасней.
И ты погибнешь от людей,
Как я погибла. Ты не знаешь,
Что скоро встретишь между ними
Змею, ужасную змею!
И ты пойдешь за нею следом,
Покинешь голову мою,
Как я покинула, забыла
Меня вскормившую семью.

Оксана

Ведь ты не знала, что так будет,
Что насмеются злые люди,
Что он недобрый человек,
Что он покинет. Мамо, мамо!
Ты говорила все такое,
Что страшно стало. Где же он,
Мой злой отец? Ты говорила,
Что здесь увижу я его.
И сколько лет уже с тобою
Сижу я здесь — его все нет.
Он не приедет, он покинул:
Тебя он, видно, не любил.
Зачем же ты его любила?
Уйдем из этого села —
Мне страшно стало...

Слепая

Ах, Оксано!
Куда уйдем мы от людей?
Где молодость твою укрою?
А он приедет... и тогда,
Тогда спокойно я умру.

Слепая грустно замолчала;
Оксана с детскою тоской
К ней на колени тихо клала
Головку смуглую свою.
— Усни, Оксано! — говорила,—
Я тихо песенку спою,
Спою любимую твою,
Как братья брата продавали
В чужую, дальнюю страну —
И отходящую ко сну,
Лелея, нежно целовала,
Читая тихо ей псалом:

«Храни тебя святая дева
От злых напастей, бурь земных!
Да будет сон твой сладок, тих,
Как непорочные напевы
Небесных ангелов святых!
Да не дерзает искуситель
В сердечну храмину войти,
И по терновому пути
Да волит ангел охранитель
На лоно рая привести!
Храни тебя святая дева
От злых напастей, вражьих ков,
Свой найбожественный покров

Пошли тебе святая дева,
Мое дитя, моя любовь!»

На утро юная Оксана,
Как утро осени в тумане,
Скорбя невинною душой,
У ног страдалицы слепой
Уныла, бледная сидела.
Слепая ту же песню пела,
И тот же в сердце непокой!
Не скоро дни текут над ними,
Не ясно солнышко горит.
Пришла весна, и двор пустынный
Вдруг оживился, все кипит
Веселой жизнью, как бывало.
Приехал дидыч на покой.
Чету страдалиц разлучили:
Оксана в доме заперта,
А одинокую слепую
Одеть велели и прогнать
С наказом строгим: не шататься
Вокруг господского двора.
И рада, бедная, была,
Что так сбылося, как мечтала.
— Теперь,— так думала слепая,—
Теперь Оксаночка моя
Укрылася от непогоды,
Будет счастливою...— И шла
С любимой песнью из села,
Моля небесную царицу,
Да благо дщерино хранит.

. .

Оксана грустная сидит
В роскошно убранной светлице,
Одета бархатом, парчой,
И не любуется собой
Перед большими зеркалами.
Проходят месяцы за днями;
Как панне, все готово ей,
И ходит сторож у дверей.
Сам дидыч сласти ей приносит,
Дарит алмазом, жемчугом
И на коленях ее просит
Не звать ни паном, ни отцом.

. . . . . .

Зачем все это? И рыдала...
Запел весною соловей,
Запел не так, как он, бывало,
Поет пред утренней зарей,
Когда малюточка Оксана,
Пока покоилось село,
Шалашик делает с бурьяну,
Чтоб маму солнце не пекло,—
Когда ходила умываться
Она в долину, и потом
Барвинком, рутой наряжаться,
И ненароком повстречаться
С черночуприннымкозаком.
Печальный вечер ночь сменила
Еще печальней. Тяжко ей;
Она сидела и грустила
О прошлой бедности своей.
И слышит песню за оградой,
Знакомый голос ей поет
Печально, тихо:

«Текла речка в чистом поле,
Орлы воду пили;
Росла дочка у матери,
Козаки любили.
Все любили, все ходили
И все сватать стали,
И одного между ними
Козака не стало.
Куда скрылся, дивилися,
И никто не знает.
Поселился в темной хатке
За тихим Дунаем».
Оксана молча трепетала,
Ей каждый звук рождал мечту.
— Он не забыл,— она шептала,—
Он не покинет сироту...—
За каждым звуком вылетает
Из сердца черная тоска,
Она себя воображает
Уже в объятьях козака,
Уже за садом, за оградой,
Уже на поле... воля... рай...
. . . . . .

— Держи, держи! Лови, стреляй! —
Раздался хриплый голос пана,
И выстрел поле огласил.
— Убили! — вскрикнула Оксана.—
Убили! Он меня любил!
Любил!!! — и замертво упала.
То был не сон.
То пел козак,
Удалый, вольный гайдамак.
Оксана долго дожидала

Любимца сердца своего —
И не дождалася его.
Отрадный звук не повторился,
Надежды вновь не прошептал,
Он только снился, часто снился,
И юный разум разрушал
Мечтой бесплодною.

«Птицы вольные, сестрицы,
Полетите в край далекий,
Где мой милый, кароокий,
Где родная край дороги!
Болят руки, болят ноги,
А я долю проклинаю,
С поля воли дожидаю!»

Так пела бедная Оксана
Зимой в светлице у окна.
Неволя стерла цвет румяный,
Слезою смылась белизна.
— Быть может, здесь,—она шептала,—
Зимой проснулась мать моя,
А я... дитя ее... а я...—
И, содрогаясь, замолчала.

Темнело поле, из туману
Луна кровавая взошла;
Взглянула с трепетом Оксана
И быстро молча отошла
От неприветного окна,
Страшась кровавого светила.

Завыли псы, рога трубили,
И шум и хохот у ворот —
Охота с поля возвратилась,

И пан к страдалице идет
Бесстыдно пьяный...

. . . . . .

Слепая, бедная, не знала
Недоли дочери своей,
С чужим вожатым спотыкалась
Меж неприязненных людей.
Ходила в Киев и Почаев
Святых угодников молить
И душу страстную, рыдая,
Молитвой думала смирить.
И возвратилася зимою
В село страдания тайком.
Сердце недобрым чем-то ныло,
Вещало тайным языком
Весть злополучия и горя.
Со страхом в сердце и тоскою
Тихонько крадется она
Давно изведанной тропою;
Кругом, как в гробе, тишина;
Печально бледная луна
С глубокой вышины сияла
И белый саван озаряла
На мертвой грешнице земле.
И вдруг открылася вдали
Картина страшная пожара.
Слепая, бедная, идет,
Не видя наших зол и кары,
И очутилась у ворот,
Весною кинутых. О боже!
Что она слышит? Треск и гром,
И визг, и крик, и гул протяжный,
И жаром хлынуло в лицо.
Она трепещет. Недалеко

Вдруг слышит голос... Боже мой!
Чей это голос ты узнала?
Узнала... страшно... то Оксана!
На месте том, где столько лет
Они вдвоем, грустя, сидели,
Она, несчастная, сидит;
Едва одетая, худая,
И на руках, как бы дитя,
Широкий нож в крови качает.
И страшно шепчет:

— Молчи, дитя мое, молчи,
Пока спекутся калачи;
Будем медом запивать,
Будем пана поминать.

(Поет)

«А у пана два жупана,
А третяя свита,
За то пана
Утром рано
В дуброве убито.
А убили гайдамаки,
Жупаны делили:
Тому жупан, тому жупан,
А третьéму свита,
И остался пан без свиты,
В снег белый зарытый.
Ай да й гайдамаки!»

Слепая

Оксано! Где ты?

Оксана

Ах, молчи!
Дай убаюкать мне сынка!

(Поет)

«Баю, баю, дитя мое,
В дремучем лесу.
А я тебе с поля волю,
Долю принесу.
Баю, баю, дитя мое,
Во сыром бору,
А я пойду погуляю,
Ягод наберу.
Баю, баю, дитя мое,
Край битой дороги,
Переломят люди руки
И белые ноги.
Баю, баю, дитя мое,
У гробу дубовом,
Полиняют кари очи
И черные брови.
Усни, дитя, усни, дитя,
Усни ты навеки,
А я одна на базар пойду,
У жида бублик украду
И тебя полечу».
А... уснул! Теперь возьми.
У! какой черный... посмотри!

Слепая

Оксано! Где ты? Что с тобою?

Оксана

(быстро подходит к ней)

А ты где ходишь? Посмотри,
Какой веселый пир у пана!
Да пан не будет пировать —
Я уложила его спать.
Тебя одной недоставало.
Я подожгла, пойдем плясать.

(Поет и медленно пляшет)

«Гой, гой, не беда!
Слезы тоже вода,
Слезы гасят печаль,
А печали мне жаль,
Жаль мне грусти моей,
Жаль подруги моей,
Моей черной тоски».
Моей... моей... Ах нет, не то!..
Теперь так весело, светло,
А я как будто на поклонах.

(Поет и пляшет)

«Посеяла лебеду на беду,
А долина калиною поросла;
А у меня, красавицы,
Змеи-серьги в ушах.
Через плечи висят,
И шипят, и шипят.
Козак верно любил,
Козак серьги дарил.
Мать в могиле спала,
А я, знай, себе шла.
Шла дорогой большой;

А за мной, все за мной
По четыре, по три
Косари, косари
Бурьян косят, поют».

Слепая

Оксано бедная, молися,
Молися богу, ты поешь
Все песни страшные такие!

Оксана

А ты смеяться, мамо, хочешь?
Э, полно, мамо, столько лет
Ты хохотала, я смеялась,—
Поплакать можно одну ночь.

Слепая

Дитя мое, моя ты дочь!
Опомнись, грех тебе, Оксано,
Ты насмеялася.

Оксана

Кто? Я?
Не насмеялася! Смотри,
Смотри, как падают стропила.
Гу!.. гу!.. гу!.. Ха, ха, ха, ха!
Пойдем плясать, его уж нет,
Он не разлучит нас с тобою.

(Поет и пляшет)

«По дороге осока,
А в болоте груши,
Полюбила козака,
Запродала душу;
    А козак
    Так и сяк,
    Не любил,
    Задушил,
В сыру землю зарыл.
В темной хате сырой
Спать ложилась со мной
Ведьма черная.
    И смеялася,
    Обнималася,
Ела, грызла меня,
Подложила огня,
И запела, заплясала,
И скакала, и кричала:
Жар, жар, жар!
    Через яр
    На пожар
Все слеталися,
    Любовалися
    И смеялися:
Хи, хи, хи, тра, ла, ла, ла,
Не осталось ни кола.
Смоляная черту свечка!
Через яр идет овечка.
Не ходи, козак, в дуброву,
    Не ходи, Ивашечко,
    Торною дорожкою,
    Не носи гостинчики
    Змее, черной гадине!
    Чародейка лютая

Сотрет брови черные,
Выжжет очи карие».

Слепая

Опомнись, дочь моя, Оксано!
Ты все недоброе поешь;
Пойдем в село: здесь страшно стало!

Оксана

Пойдем в село: здесь душно мне,
Я босиком, как на огне,
На розовом снегу танцую.
Пойдем в село, переночуем.
А кто нас пустит ночевать?
Ведь люди, знаешь, нас боятся;
Пойдем мы в лес волков ласкать;
Ведь люди врут, что волки злые,
Волки нас любят — право, так!
А помнишь, ты мне говорила...
Ах, нет... не то... постой, забыла!
Я все забыла... Мой козак,
Мой кароокий... Я любила,
И он, козак, меня любил,
И темной ночью он ходил
В зеленый сад, где я гуляла.
Ах, как там весело бывало!
Как он, лаская, целовал,
Какие речи он шептал!
Ты так меня не целовала,
Как он, мой милый, дорогой,
Мой ненаглядный, мой сердечный!
. . . .

Ты, говорила, он не злой!
А он, твой пан, бесчеловечный,
Твой пан-палач его убил
За то, что я его любила,
За то, что он меня любил.
Злодей, в железе заковал.
Об этом я не говорила
С тобою даже. Он пропал...
Пропал без вести, как пропала
Моя девичья краса.
А ты слыхала чудеса?
Он в гайдамаках атаманом
И этот нож мне подарил.
Он приходил...

Слепая

Пойдем скорее!
Веди меня!

Оксана

Куда вести?
В болото, в лес? Постой, постой!
Я поведу тебя в село,
Где все бурьяном поросло,
Где вместо хат — кресты, могилы,
Где поселился друг мой милый
В светелке темной и сырой.

Слепая

Пойдем скорее. Бог с тобой!
Перекрестися!

Оксана

Я крестилась,
Я горько плакала, молилась,
Но бог отверг мои кресты,
Мои сердечные молитвы.
Да, он отверг; а помнишь ты?
Нет, ты не помнишь, ты забыла;
А я так помню, ты учила
Меня, малютку, кровь сосать,
Да «отче наш» еще читать.

Слепая

Оксано, боже мой, молися.
Ты страшно говоришь!

Оксана

Да, да.
Я страшно говорю, так что же?
Ты не боялася сидеть
Осенней ночью у забора
И просидела двадцать лет,—
Пойдем опять туда сидеть.
Пойдем же, мамо, будем петь,
Пока народ не пробудился.
И будем петь, как снарядился
Козак с ордою воевать,
И как покинул он девчину,
И как другую полюбил.
Ведь это весело — покинуть
В чужой далекой стороне
Листок с любистка на огне.

(Поет тихо)

«Плыви, плыви, лодочка, за Дунай;
За Дунаем погуляю молода
С козаками молодцами мертвыми,
С козаками мертвецами».

Чур меня! Чур меня! Чур меня!
Пойдем скорее. Ах, постой!
Я потеряла башмаки.
А башмаки ведь дорогие,
Да ноги жгли мне, все равно
Мне их не жаль, и босиком
Дойдем до гроба...

(Поет)

«Полетела пташечка
Через поле в гай,
Уронила перышко
На тихий Дунай.
Плыви, плыви, перышко,
Плыви за водой!..»

Я все молчала, все молчала,
А он шептал и целовал.
Сулил намисто с дукачами.
Зачем ты не велела брать?
Ведь им бы можно удавиться.
А знаешь что? Пойдем к реке
Купаться просто, и утонем,
И будем шуками в воде.
И пташкам воля в чистом поле,
И пташкам весело летать;
А мне так весело в неволе

Девичью молодость терять.
Я разве грешница какая?
Отраву, что ли, я варю?
Нет, я не грешница; ты знаешь.
Всему я верила, всему!
Но кто поверил моей вере?
Теперь не то. Летит, летит!
Нет, ты не вылетишь, проклятый,
Я задушу тебя! Держите —
Красный змей! Красный змей!
Он рассыпается... Потом...
Га! га! га!... —

И, будто мщение живое,
Она с распущенной косой,
С ножом в руках, крича, летела
И с визгом скрылася в огне.
Вдруг крик пронзительный. Вздрогнула
Слепая молча и, крестясь,
«Аминь, аминь, аминь!» — шептала.
И крик сменил протяжный гул,
Стена упала, гул ревел
И смолк в долине безучастной,
Как в глубине души бесстрастной.
Пожар, лютея, пламенел;
Слепая, бедная, стояла
В дыму и пыли снеговой,
Она Оксаны дожидала
И «со святыми упокой»
Невольно с трепетом шептала.
И не дождалася слепая
Своей Оксаночки; ушла
Из погорелого села,
Псалом любимый напевая:

«Кого, рыдая, призову я
Делить тоску, печаль мою?
В чужом краю кому, тоскуя,
Родную песню пропою?»

[С.-Петербург
1842]

ГАМАЛІЯ [1]

«Ой нема, нема ні вітру, ні хвилі
Із нашої України!
Чи там раду радять, як на турка стати,—
Не чуємо на чужині.

Ой повій, повій, вітре, через море
Та з Великого Лугу [2],
Суши наші сльози, заглуши кайдани,
Розвій нашу тугу.

Ой заграй, заграй, синесеньке море,
Та під тими байдаками,
Що пливуть козаки, тільки мріють шапки,
Та на сей бік за нами.

Ой боже наш, боже, хоч і не за нами,
Неси ти їх з України;
Почуємо славу, козацькую славу,
Почуємо — та й загинем».

Отак у Скутарі козаки співали;
Співали, сердеги, а сльози лились;
Лилися козацькі, тугу домовляли.
Босфор аж затрясся, бо зроду не чув
Козацького плачу; застогнав, широкий,

І шкурою сірий бугай стрепенув,
І хвилю, ревучи, далеко, далеко
У синєє море на ребрах послав.
І море ревнуло Босфорову мову
У Лиман погнало, а Лиман Дніпрові
Тую журбу-мову на хвилі подав.
Зареготався дід наш дужий,
Аж піна з уса потекла.
— Чи спиш, чи чуєш, брате Луже?
Хортице-сестро?..— Загула
Хортиця з Лугом: — Чую! чую! —
І Дніпр укрили байдаки,
І заспівали козаки:

«У туркені по тім боці
Хата на помості.
Гай, гай! Море, грай,
Реви, скелі ламай!
Поїдемо в гості.

*

У туркені у кишені
Таляри, дукати.
Не кишені трусить —
Їдем різать, палить,
Братів визволяти.

*

У туркені яничари
І баша на лаві.
Гой ги! вороги!
Ми не маєм ваги!
Наша воля й слава!»

Пливуть собі, співаючи;
Море вітер чує.
Попереду Гамалія
Байдаком керує.
Гамалію, серце мліє:
Сказилося море.
Не злякає! — і сховались
За моряні гори.

Дрімає в гаремі — в раю Візантія
І Скутар дрімає. Босфор клекотить,
Неначе скажений; то стогне, то виє:
Йому Візантію хочеться збудить.
— Не буди, Босфоре, буде тобі горе;
Твої білі ребра піском занесу,
У мул поховаю!..— реве синє море: —
Хіба ти не знаєш, яких я несу
Гостей до султана?..— Так море спиняло
(Любило завзятих усатих слов'ян).
Босфор схаменувся. Туркеня дрімала.
Дрімав у гаремі ледачий султан.
Тільки у Скутарі, в склепу, не дрімають
Козаки сердеги. Чого вони ждуть?
По-своєму бога в кайданах благають,
А хвилі на той бік ідуть та ревуть.

«О милий боже України,
Не дай пропасти на чужині,
В неволі вольним козакам!
І сором тут, і сором там —
Вставать з чужої домовини,
На суд твій праведний прийти,

В залізі руки принести
І перед всіми у кайданах
Стать козакові...»
— Ріж! і бий!
Катуй невіру-бусурмана! —
Кричать за муром. Хто такий?
Гамалію, серце мліє.
Скутар скаженіє.
— Ріжте! бийте! — на фортеці
Кричить Гамалія.
Реве гарматами Скутара —
Ревуть, лютують вороги.
Козацтво преться без ваги —
І покотились яничари.
Гамалія по Скутарі —
По пеклу гуляє,
Сам хурдигу[3] розбиває,
Кайдани ламає.
— Вилітайте, сірі птахи,
На базар до паю! —
Стрепенулись соколята,
Бо давно не чули
Хрещеної тії мови.
І ніч стрепенулась:
Не бачила стара мати
Козацької плати.
Не лякайся, подивися
На бенкет козачий.
Темно всюди, як у будень,
А свято чимале.
Не злодії з Гамалієм
Їдять мовчки сало
Без шашлика.— Засвітимо! —
До самої хмари

З щоглистими кораблями
Палає Скутара.
Візантія пробуркалась,
Витріщає очі,
Переплива на помогу,
Зубами скрегоче.

Реве, лютує Візантія,
Руками берег достає;
Достала, зикнула, встає —
І на ножах в крові німіє.
Скутар, мов пекло те, палає;
Через базари кров тече,
Босфор широкий доливає.
Неначе птахи чорні в гаї,
Козацтво сміливе літає:
Ніхто на світі не втече!
Огонь запеклих не пече.
Руйнують мури; срібло, злото
Несуть шапками козаки
І насипають байдаки.
Пала́ Скутар, стиха́ робота,
І хлопці сходяться; зійшлись.
Люльки з пожару закурили,
На байдаки — та й потягли,
Рвучи червоні гори-хвилі.
Пливуть собі, ніби з дому,
Так буцім гуляють,
Та — звичайне, запорожці —
Пливучи співають:

«Наш отаман Гамалія,
Отаман завзятий,

Забрав хлопців та й поїхав
По морю гуляти;
По морю гуляти,
Слави добувати,
Із турецької неволі
Братів визволяти.
Ой приїхав Гамалія
Аж у ту Скутару.
Сидять брати-запорожці,
Дожидають кари.
Ой як крикнув Гамалія:
— Брати! будем жити,
Будем жити, вино пити,
Яничара бити,
А курені килимами,
Оксамитом крити! —
Вилітали запорожці
На лан жито жати;
Жито жали, в копи клали,
Гуртом заспівали:
«Слава тобі, Гамалію,
На ввесь світ великий,
На ввесь світ великий,
На всю Україну,
Що не дав ти запорожцям
Згинуть на чужині!»

— —

Пливуть співаючи; пливе
Позад завзятий Гамалія:
Орел орлят мов стереже;
Із Дарданеллів вітер віє,
А не женеться Візантія;
Вона боїться, щоб Чернець

Не засвітив Галату знову,
Або гетьман Іван Підкова
Не кликнув в море на ралець,
Пливуть собі, а з-за хвилі
Сонце хвилю червонить:
Перед ними море миле
Гомонить і клекотить.

Гамалію, вітер віє...
Ось... ось... наше море!..
І сховалися за хвилі —
За живії гори.

[Жовтень — перша половина
листопада 1842. На Балтійському морі, по дорозі
в Стокгольм]

ТРИЗНА

На память 9-го Ноября 1843 года
Княжне Варваре Николаевне Репниной [1]

ПОСВЯЩЕНИЕ

Душе с прекрасным назначеньем
Должно любить, терпеть, страдать,
И дар господний, вдохновенье,
Должно слезами поливать.
Для вас понятно это слово!..
Для вас я радостно сложил
Свои житейские оковы,
Священнодействовал я снова
И слезы в звуки перелил.
Ваш добрый ангел осенил
Меня бессмертными крылами
И тихостройными речами
Мечты о рае пробудил.

Яготин
11 ноября 1843

Души ваши очистившие в послушании истины духом, в братолюбии нелицемерно, от чиста сердца друг друга любите прилежно: порождени не от семени истленна, но не истленна, словом живого бога и пребывающего во веки. Зане всяка плоть, яко трава, и всяка слава человеча, яко цвет травный: изсше трава и цвет ея отпаде. Глагол же господень пребывает во веки. Се же есть глагол, благовествованный в вас.

Соборное послание первое
святого апостола Петра; 1, 22,25.

Двенадцать приборов на круглом столе,
Двенадцать бокалов высоких стоят;
И час уж проходит,
Никто не приходит;
Должно быть, друзьями
Забыты они.
Они не забыты,— в урочную пору,
Обет исполняя, друзья собрались
И «вечную память» пропели собором,
Отправили тризну — и все разошлись.
Двенадцать их было; все молоды были,
Прекрасны и сильны; в прошедшем году
Найлучшего друга они схоронили,
И другу поминки в тот день учредили,
Пока на свиданье к нему не сойдут.
— Счастливое братство! Единство любови
Почтили вы свято на грешной земле;
Сходитеся, други, как ныне сошлись,
Сходитеся долго и песнею новой
Воспойте свободу на рабской земле! —

Благословен твой малый путь,
Пришлец убогий, неизвестный!

Ты силой господа чудесной
Возмог в сердца людей вдохнуть
Огонь любви, огонь небесный.
Благословен! Ты божью волю
Короткой жизнью освятил;
В юдоли рабства радость воли
Безмолвно ты провозгласил.
Когда брат брата алчет крови —
Ты сочетал любовь в чужих;
Свободу людям — в братстве их
Ты проявил, великим словом
Ты миру мир благовестил;
И, отходя, благословил
Свободу мысли, дух любови!
Душа избранная, зачем
Ты мало так у нас гостила?
Тебе здесь тесно, трудно было!
Но ты любила здешний плен,
Ты, непорочная, взирала,
Скорбя, на суетных людей.
Но ангела недоставало
У вечного царя царей;
И ты на небе в вечной славе
У трона божия стоишь,
На мир наш, темный и лукавый,
С тоской невинною глядишь.
Благоговею пред тобою,
В безмолвном трепете дивлюсь;
Молюсь тоскующей душою,
Как перед ангелом молюсь!
Сниди, пошли мне исцеленье!
Внуши, навей на хладный ум
Хоть мало светлых, чистых дум;
Хоть на единое мгновенье

Темницу сердца озари
И мрак строптивых помышлений
И разгони и усмири.
Правдиво, тихими речами,
Ты расскажи мне все свое
Земное благо-житие
И научи владеть сердцами
Людей кичливых и своим,
Уже растленным, уже злым...
Скажи мне тайное ученье
Любить гордящихся людей
И речью кроткой и смиреньем
Смягчать народных палачей.
Да провещаю гимн пророчий,
И долу правду низведу,
И погасающие очи
Без страха к небу возведу.
И в этот час последней муки
Пошли мне истинных друзей
Сложить хладеющие руки
И бескорыстия елей
Пролить из дружеских очей.
Благословлю мои страданья,
Отрадно смерти улыбнусь
И к вечной жизни с упованьем
К тебе на небо вознесусь.
Благословен твой малый путь,
Пришлец неславленный, чудесный!

В семье убогой, неизвестной
Он вырастал; и жизни труд,
Как сирота, он встретил рано;
Упреки злые встретил он
За хлеб насущный... В сердце рану

Змея прогрызла... Детский сон
Исчез, как голубь боязливый;
Тоска, как вор, нетерпеливо,
В разбитом сердце притаясь,
Губами жадными впилась
И кровь невинную сосала...
Душа рвалась, душа рыдала,
Просила воли... Ум горел,
В крови гордыня клокотала...
Он трепетал... он цепенел...
Рука, сжимаяся, дрожала...
О, если б мог он шар земной
Схватить озлобленной рукой
Со всеми гадами земными,
Схватить, измять и бросить в ад!..
Он был бы счастлив, был бы рад.
Он хохотал, как демон лютый,
И длилась страшная минута,
И мир пылал со всех сторон;
Рыдал, немел он в исступленьи,
Душа терзалась страшным сном;
Душа мертвела,— а кругом
Земля, господнее творенье,
В зеленой ризе и цветах,
Весну встречая, ликовала.
Душа отрадно пробуждалась,—
И пробудилась... Он в слезах
Упал и землю лобызает,
Как перси матери родной!..
Он снова чистый ангел рая
И на земле он всем чужой.
Взглянул на небо: — О, как ясно,
Как упоительно-прекрасно!
О, как там вольно будет мне!..

И очи в чудном полусне
На свод небесный устремляет
И в беспредельной глубине
Душой невинной утопает.
  По высоте святой, широкой,
Платочком белым, одинока,
Прозрачна тучка в даль плывет.
— Ах, тучка, тучка, кто несет
Тебя так плавно, так высоко?
Ты что такое? И зачем
Так пышно, мило нарядилась?
Куда ты послана и кем?..
И тучка тихо растопилась
На небе светлом. Взор унылый
Он опустил на темный лес...
— А где край света, край небес,
Концы земли?..— И вздох глубокий,
Недетский вздох, он испустил;
Как будто в сердце одиноком
Надежду он похоронил.

В ком веры нет — надежды нет!
Надежда — бог, а вера — свет.

— Не погасай, мое светило!
Туман душевный разгоняй,
Живи меня твоею силой
И путь тернистый, путь унылый
Небесным светом озаряй.
Пошли на ум твою святыню,
Святым наитием напой,
Да провещаю благостыню,
Что заповедана тобой!..—

Надежды он не схоронил,
Воспрянул дух, как голубь горный,
И мрак сердечный, мрак юдольный
Небесным светом озарил;
Пошел искать он жизни, доли,
Уже прошел родное поле,
Уже скрывалося село...
Чего-то жаль внезапно стало,
Слеза ресницы пробивала,
Сжималось сердце и рвалось.
Чего-то жаль нам в прошлом нашем,
И что-то есть в земле родной...
Но он, бедняк, он всем не свой,
И тут и там. Планета наша,
Прекрасный мир наш, рай земной,
Во всех концах ему чужой.
Припал он молча к персти милой
И, как родную, лобызал,
Рыдая, тихо и уныло
На путь молитву прочитал...
И твердой, вольною стопою
Пошел... и скрылся за горою,
За рубежом родной земли
Скитаясь нищим, сиротою,
Какие слезы не лились!
Какой ужасною ценою
Уму познания купил
И девство сердца сохранил!

Без малодушной укоризны
Пройти мытарства трудной жизни,
Измерить пропасти страстей,
Понять на деле жизнь людей,
Прочесть все черные страницы,

Все беззаконные дела...
И сохранить полет орла
И сердце чистой голубицы!
Се человек!.. Без крова жить —
(Сирот и солнышко не греет),
Людей изведать — и любить!
Незлобным сердцем сожалея
О недостойных их делах
И не кощунствуя впотьмах,
Как царь ума. Убогим, нищим,
Из-за куска насущной пищи
Глупцу могучему годить,
И мыслить, чувствовать и жить!..
Вот драма страшная, святая!..
И он прошел ее, рыдая,
Ее он строго разыграл
Без слова; он не толковал
Своих вседневных приключений,
Как назидательный роман;
Не раскрывал сердечных ран,
И тьму различных сновидений,
И байронический туман
Он не пускал: толпой ничтожной
Своих друзей не поносил;
Чинов и власти не казнил,
Как N., глашатай осторожный,
И тот, кто мыслит без конца
О мыслях Канта, Галилея,
Космополита-мудреца,
И судит люди, не жалея
Родного брата и отца,—
Тот лжепророк! Его сужденья —
Полуидеи, полувздор!..

Провидя жизни назначенье,
Великий божий приговор,
В самопытливом размышленьи
Он подымал слезящий взор
На красоты святой природы.
— Как все согласно! — он шептал
И край родной воспоминал;
У бога правды и свободы
Всему живущему молил,
И кроткой мыслию следил
Дела минувшие народов,
Дела страны своей родной,
И горько плакал...— О святая!
Святая родина моя!
Чем помогу тебе, рыдая?
И ты закована, и я.
Великим словом божью волю
Сказать тиранам — не поймут!
И на родном прекрасном поле
Пророка каменьем побьют!
Сотрут высокие могилы
И понесут их словом зла!
Тебя убили, раздавили;
И славословить запретили
Твои великие дела!
О боже, сильный и правдивый!
Тебе возможны чудеса,
Исполни славой небеса
И сотвори святое диво!
Воскреснуть мертвым повели,
Благослови всесильным словом
На подвиг новый и суровый,
На искупление земли!
Земли поруганной, забытой,

Чистейшей кровию политой,
Когда-то счастливой земли! —
Как тучи, мысли расходились,
И слезы капали, как дождь!..

Блажен тот на свете, кто малую долю,
Кроху от трапезы волен уделить
Голодному брату и злобного волю
Хоть властью суровой возмог укротить! —
Блажен и свободен!.. Но тот, кто не оком,
А смотрит душою на козни людей
И может лишь плакать в тоске одинокой —
О боже правдивый, лиши ты очей!..

Твои горы, твое море,
Все красы природы
Не искупят его горя,
Не дадут свободы.
И он, страдалец жизни краткой,
Все видел, чувствовал и жил,
Людей, изведавши, любил
И тосковал о них украдкой.
Его и люди полюбили *,
И он их братиями звал;
Нашел друзей и тайной силой
К себе друзей причаровал.
Между друзьями молодыми,
Порой задумчивый... порой
Как волхв, вещатель молодой,
Речами звучными, живыми
Друзей внезапно изумлял;
И силу дружбы между ними,

* Как цветок, процвевший на их болоте. *(Прим. Шевченка).*

Благословляя, укреплял.
Он говорил, что обще благо
Должно любовию купить;
И с благородною отвагой
Стать за народ и зло казнить.
Он говорил, что праздник жизни,
Великий праздник, божий дар,
Должно пожертвовать отчизне,
Должно поставить под удар.
Он говорил о страсти нежной,
Он тихо, грустно говорил —
И умолкал!.. В тоске мятежной
Из-за стола он выходил
И горько плакал. Грусти тайной,
Тоски глубокой, не случайной
Ни с кем страдалец не делил.
Друзья любили всей душою
Его, как кровного; но он
Непостижимою тоскою
Был постоянно удручен,
И между ними вольной речью
Он пламенел. Но меж гостей,
Когда при тысяче огней
Мелькали мраморные плечи,
О чем-то тяжко он вздыхал
И думой мрачною летал
В стране родной, в стране прекрасной,
Там, где никто его не ждал,
Никто об нем не вспоминал,
Ни о судьбе его неясной.
И думал он: — Зачем я тут?
И что мне делать между ними?
Они все пляшут и поют,
Они родня между родными,

Они все равны меж собой;
А я!..— И тихо он выходит,
Идет, задумавшись, домой;
Никто из дому не выходит
Его встречать; никто не ждет,
Везде один... тоска, томленье!..
И светлый праздник воскресенья
Тоску сторичную несет.

И вянет он, вянет, как в поле былина,
Тоскою томимый в чужой стороне;
И вянет он молча... Какая кручина
Запала в сердечной его глубине?
— О горе мне, горе! Зачем я покинул
Невинности счастье, родную страну?
Зачем я скитался, чего я достигнул?
Утехи познаний?.. Кляну их, кляну!
Они-то мне, черви, мой ум источили,
С моим тихим счастьем они разлучили!
Кому я тоску и любовь расскажу?
Кому сердца раны в слезах покажу?
Здесь нету мне пары, я нищий меж ними,
Я бедный поденщик, работник простой;
Что дам я подруге моими мечтами?
Любовь... Ах, любови, любови одной!
С нее на три века, на вечность бы стало!
В своих бы объятьях ее растопил!
О как бы я нежно, как нежно любил! —
И крупные слезы, как искры, низались,
И бледные щеки и слабую грудь
Росили, и сохли.— О дайте вздохнуть,
Разбейте мене череп и грудь разорвите,—
Там черви, там змеи,— на волю пустите!
О дайте мне тихо, навеки заснуть! —

Страдал несчастный сирота
Вдали от родины счастливой
И ждал конца нетерпеливо.
Его любимая мечта —
Полезным быть родному краю,—
Как цвет, с ним вместе увядает!
Страдал он. Жизни пустота
Пред ним могилой раскрывалась:
Приязни братской было мало,
Не грела теплота друзей:
Небесных солнечных лучей
Душа парящая алкала.
Огня любви, что бог зажег
В стыдливом сердце голубином
Невинной женщины, где б мог
Полет превыспренный, орлиный
Остановить и съединить
Пожар любви, любви невинной;
Кого бы мог он приютить
В светлице сердца и рассудка,
Как беззащитную голубку
От жизни горестей укрыть;
И к персям юным, изнывая,
Главой усталою прильнуть;
И цепенея и рыдая,
На лоне жизни, лоне рая
Хотя минуту отдохнуть.
В ее очах, в ее томленьи
И ум и душу утопить,
И сердце в сердце растопить,
И утонуть в самозабвеньи.

Но было некого любить;
Сочетаваться не с кем было;

А сердце плакало, и ныло,
И замирало в пустоте.
Его тоскующей мечте
В грядущем что-то открывалось,
И в беспредельной высоте
Святое небо улыбалось.
Как воску ярого свеча,
Он таял тихо, молчаливо,
И на задумчивых очах
Туман ложился. Взор стыдливый
На нем красавица порой
Покоя, тайно волновалась,
И симпатической красой
Украдкой долго любовалась.
И может, многие грустили
Сердца девичие о нем,
Но тайной волей, высшей силой
Путь одинокий до могилы
На камнях острых проведен.
Изнемогал он, грудь болела,
Темнели очи, за крестом
Граница вечности чернела
В пространстве мрачном и пустом.
Уже в постеле предмогильной
Лежит он тих, и — гаснет свет.
Друзей тоскующий совет
Тревожит дух его бессильный.
Поочередно ночевали
У друга верные друзья;
И всякий вечер собиралась
Его прекрасная семья.
В последний вечер собралися
Вокруг предсмертного одра
И просидели до утра.

Уже рассвет смыкал ресницы,
Друзей унылых сон клонил,
И он внезапно оживил
Их грустный сон огнем бывалым
Последних пламенных речей;
И други друга утешали,
Что через семь иль восемь дней
Он будет петь между друзей.
— Не пропою вам песни новой
О славе родины моей.
Сложите вы псалом суровый
Про сонм народных палачей;
И вольным гимном помяните
Предтечу, друга своего.
И за грехи... грехи его
Усердно богу помолитесь...
И «со святыми упокой»
Пропойте, други, надо мной! —

Друзья вокруг его стояли,
Он отходил, они рыдали,
Как дети... Тихо он вздыхал,
Вздохнул, вздохнул... Его не стало!
И мир пророка потерял,
И слава сына потеряла.

Печально други понесли
На утро в церковь гроб дубовый,
Рыдая, предали земли
Остатки друга: и лавровый
Венок зеленый, молодой
Слезами дружбы оросили
И на могиле положили;

И «со святыми упокой»
Запели тихо и уныло.

В трактире за круглым, за братским столом
Уж под вечер други сидели кругом;
Печально и тихо двенадцать сидело:
Их сердце одною тоскою болело.
Печальная тризна, печальны друзья!..
Ах, тризну такую отправил и я.

Согласьем общим положили,
Чтоб каждый год был стол накрыт
В день смерти друга; чтоб забыт
Не мог быть друг их за могилой;
И всякой год они сходились
В день смерти друга поминать.

Уж многих стало не видать;
Приборы каждый год пустели,
Друзья все больше сиротели —
И вот, один уж, сколько лет
К пустым приборам на обед
Старик печальный приезжает;
Печаль и радость юных лет
Один, грустя, воспоминает.
Сидит он долго, мрачен, тих,
И поджидает: — Нет ли брата
Хоть одного еще в живых? —
И одинокий в путь обратный
Идет он молча... И теперь,
Где круглый стол стоит накрытый,
Тихонько отворилась дверь,
И брат, что временем забытый,
Вошел согбенный!.. Грустно он

Окинул стол потухшим взором.
И молвил с дружеским укором:
— Лентяи! видишь, как закон
Священный братский исполняют!
Вот и сегодня не пришли,
Как будто за море ушли! —
И слезы молча утирает,
Садясь за братский круглый стол.
— Хоть бы один тебе пришел! —
Старик сидит и поджидает...

Проходит час, прошел другой,
Уж старику пора домой.
Старик встает: — Да, изменили!
Послушай, выпей, брат, вино,—
Сказал слуге он,— все равно,
Я не могу; прошло что было,—
Да поминай за упокой;
А мне пора уже — домой! —
И слезы снова покатились.
Слуга вино, дивяся, выпил.
— Дай шляпу мне... какая лень
Итти домой!..— и тихо вышел.

И через год в урочный день
Двенадцать приборов на круглом столе,
Двенадцать бокалов высоких стоят,
И день уж проходит,
Никто не приходит,
Навеки, навеки забыты они.

[Яготин
1843]

РОЗРИТА МОГИЛА

Світе тихий, краю милий,
Моя Україно!
За що тебе сплюндровано,
За що, мамо, гинеш?
Чи ти рано до схід сонця
Богу не молилась?
Чи ти діточок непевних
Звичаю не вчила?
«Молилася, турбувалась,
День і ніч не спала,
Малих діток доглядала,
Звичаю навчала.
Виростали мої квіти,
Мої добрі діти,
Панувала і я колись
На широкім світі,—
Панувала... Ой Богдане!
Нерозумний сину!
Подивись тепер на матір,
На свою Вкраїну,
Що, колишучи, співала
Про свою недолю,
Що, співаючи, ридала,
Виглядала волю.

Ой Богдане, Богданочку!
Якби була знала,
У колисці б задушила,
Під серцем приспала.
Степи мої запродані
Жидові, німоті,
Сини мої на чужині,
На чужій роботі.
Дніпро, брат мій, висихає,
Мене покидає,
І могили мої милі
Москаль розриває...
Нехай риє, розкопує,
Не своє шукає,
А тим часом перевертні
Нехай підростають.
Та поможуть москалеві
Господарювати
Та з матері полатану
Сорочку знімати.
Помагайте, недолюдки,
Матір катувати».

Начетверо розкопана,
Розрита могила.
Чого вони там шукали?
Що там схоронили
Старі батьки? — Ех, якби то,
Якби то найшли те, що там схоронили,—
Не плакали б діти, мати не журилась.

9 Октября 1843
Березань

* *
*

Чигрине, Чигрине,
Все на світі гине,
І святая твоя слава,
Як пилина, лине
За вітрами холодними,
В хмарі пропадає.
Над землею летять літа,
Дніпро висихає,
Розсипаються могили,
Високі могили —
Твоя слава... і про тебе,
Старче малосилий,
Ніхто й слова не промовить,
Ніхто й не покаже,
Де ти стояв? чого стояв?
І на сміх не скаже!!

За що ж боролись ми з ляхами?
За що ж ми різались з ордами?
За що скородили списами
Московські ребра??.. засівали,
І рудою поливали...
І шаблями скородили.
Що ж на ниві уродилось???!

Уродила рута... рута...
Волі нашої отрута.

А я, юродивий, на твоїх руїнах
Марно сльози трачу; заснула Вкраїна,
Бур'яном укрилась, цвіллю зацвіла,
В калюжі, в болоті серце прогноїла
І в дупло холодне гадюк напустила,
А дітям надію в степу оддала.
А надію...
Вітер по полю розвіяв,
Хвиля морем рознесла.

Нехай же вітер все розносить
На неокраєнім крилі.
Нехай же серце плаче, просить
Святої правди на землі.

Чигрине, Чигрине,
Мій друже єдиний,
Проспав єси степи, ліси
І всю Україну.
Спи ж, повитий жидовою,
Поки сонце встане,
Поки тії недолітки
Підростуть, гетьмани.
Помолившись, і я б заснув...
Так думи прокляті
Рвуться душу запалити,
Серце розірвати.

Не рвіть, думи, не паліте!
Може верну знову
Мою правду безталанну,
Моє тихе слово.
Може викую я з його
До старого плуга
Новий леміш і чересло.—
І в тяжкі упруги...
Може зорю переліг той,
А на перелозі...
Я посію мої сльози,
Мої щирі сльози.
Може зійдуть, і виростуть
Ножі обоюдні,
Розпанахають погане,
Гниле серце, трудне,
І вицідять сукровату,
І наллють живої
Козацької тії крові,
Чистої, святої!!!..

Може... може... а меж тими
Меж ножами рута
І барвінок розів'ється —
І слово забуте,
Моє слово тихосумне,
Богобоязливе,
Згадається — і дівоче
Серце боязливе
Стрепенеться, як рибонька,
І мене згадає...
Слово моє, сльози мої,
Раю ти мій, раю!

Спи, Чигрине, нехай гинуть
У ворога діти.
Спи, гетьмане, поки встане
Правда на сім світі.

19 Февраля 1844
Москва

СОВА

Породила мати сина
В зеленій діброві,
Дала йому карі очі
І чорнії брови.
Китайкою повивала,
Всіх святих благала,
Та щоб йому всі святії
Талан-долю слали.
— Пошли тобі матір божа
Тії благодати,
Всього того, чого мати
Не зуміє дати.—
До схід сонця воду брала,
В барвінку купала,
До півночі колихала,
До світа співала:

«Е... е... лю-лі...
Питала зозулі,—
Зозуля кувала,
Правдоньку казала.
Буду сто літ жити,
Тебе годувати,
В жупані ходити,

Буду панувати.
Ой виростеш, сину,
За півчварта року,
Як княжа дитина,
Як ясен високий,
Гнучкий і дебелий,
Щасливий, веселий
І не одинокий.
Найду тобі рівню,
Хоч за морем синім,
Або крамарівну,
Або сотниківну —
Таки панну, сину!
У червоних черевиках,
В зеленім жупані
По світлиці походжає,
Як пава, як пані,
Та з тобою розмовляє;
В хаті, як у раї!
А я сиджу на покуті,
Тільки поглядаю.

Ой, сину мій, сину,
Моя ти дитино!
Чи є кращий на всім світі,
На всій Україні!
Нема кращого й не буде —
Дивуйтеся, люди!
Нема кращого!.. А долю...
Долю роздобуде».

Ой, зозуле, зозуленько,
Нащо ти кувала,
Нащо ти їй довгі літа,
Сто літ накувала?
Чи є ж таки на сім світі
Слухняная доля?
Ох, якби-то... Вміла б мати
З німецького поля
Своїм діточкам закликать
І долю і волю,
Та ба... А зле безталання
Зустрінеться всюди,
І на шляху і без шляху —
Усюди, де люди.
Кохалася мати сином,
Як квіткою в гаї,
Кохалася... А тимчасом
Батько умирає.
Осталася удовою,
Хоч і молодою
І не одна... та все ж тяжко...
З горем та нудьгою
Пішла вона до сусідів
Поради просити...
Присудили сусідоньки
У наймах служити.
Ізнищіла, ізмарніла,
Кинула госпо́ду,
Пішла в найми... не минула
Лихої пригоди.
І день і ніч працювала,
Подушне платила...
І синові за три копи
Жупанок купила.

Щоб і воно, удовине,
До школи ходило.

Ой, талане, талане,
Удовиний поганий!
Чи ти в полі, чи ти в гаї,
Обідраний цига́не,
З бурлаками гуляєш?
Тече вода і на гору
Багатому в хату.
А вбогому в яру треба
Криницю копати.
У багатих ростуть діти —
Верби при долині;
А у вдови одним одно,
Та й те, як билина.

Діждалася вдова долі,
Зросту того сина.
І письменний і вродливий —
Квіточка дитина!
Як у бога за дверима,
Вдова панувала;
А дівчата лицялися
І рушники дбали.
Полюбила багатая —
Не поцілувала.
Вишивала шовком хустку —
Не подарувала.
Крались злидні із-за моря
В удовину хату.
Та й підкрались... Стали хлопців
В кайдани кувати
Та повезли до прийому

Битими шляхами.
Пішла й вдова з матерями
З дрібними сльозами.
Де на ніч ставали,
Сторожу давали,
Стару вдову до обозу
Та й не допускали.
Ой привезли до прийому
Чуприни голити;
Усе дрібні, усе малі,
Все багатих діти.
Той каліка недоріка,
Той не вміє стати.
Той горбатий, той багатий,
Тих чотири в хаті.
Усі невлад, усіх назад,
В усіх доля мати.
А у вдови один син,
Та й той якраз під аршин.

Покинула знову хату,
Синову господу;
Пішла в найми, за хліб черствий
Жидам носить воду.
Бо хрещені не приймають:
— Стара, кажуть, стала,
Нездужає...— і огризок
В вікно подавали
Христа ради... Не дай, боже,
Такого дожити!
Не дай, боже, в багатого
І пить попросити.
По копійці заробляла,
Копу назбирала

Та до сина лист писала,
У військо послала —
Полегшало. Минає рік,
І другий минає,
І четвертий, і десятий,
А чутки немає.
Нема чутки; що тут робить?
Треба торбу брати
Та йти... Іти собак дражнить
Од хати до хати.
Взяла торбу, пішла селом,
На вигоні сіла
І в село вже не верталась,
День і ніч сиділа
Коло коворот. А літо
За літом минає.
Помарніла, скалічіла,
Ніхто й не пізнає.
Та й кому там пізнавати
Каліку убогу.
Сидить собі та дивиться
В поле на дорогу.
І світає, і смеркає,
І знову смеркає,
А москаля, її сина,
Немає, немає...

Понад ставом увечері
Хитається очерет.
Дожидає сина мати
До досвіта вечерять.
Понад ставом увечері
Шепочеться осока.
Дожидає в темнім [гаї]

Дівчинонька козака.
Понад ставом вітер віє,
Лози нагинає.
Плаче мати одна в хаті,
А дівчина в гаї.
Поплакала чорнобрива
Та й стала співати;
Поплакала стара мати
Та й стала ридати.
І молилась, і ридала,
Кляла все на світі.
Ох, тяжкі ви, безталанні
У матері діти!

Скалічені старі руки
До бога здіймала,
Свою долю проклинала,
Сина вимовляла.
То од жалю одходила
І мовчки журилась
Та на шлях той на далекий
Крізь сльози дивилась.
І день і ніч дивилася
Та й стала питати:
— Чи не чув хто, чи не бачив
Москаля-солдата,
Мого сина?..— Ніхто не чув,
Ніхто і не бачив.
Сидить вона, не йде в село,
Не пита й не плаче.
Одуріла!.. І цеглину
Муштрує, то лає,
То годує, як дитину,
Й сином називає,

І нищечком тихесенько
Крізь сльози співає:

«Змія хату запалила,
Дітям каші наварила,
Поморщила постоли,
Полетіли москалі.
Сірі гуси в ірій, ірій,
По чотири, по чотири
Полетіли — гел-гел! —
На могилі орел,
На могилі серед ночі
У козака вийма очі,
А дівчина в темнім гаї
Його з війська виглядає».

Вдень лазила на смітниках,
Черепки збирала,
Примовляла, що синові
Гостинця ховала.
А уночі розхристана
І простоволоса
Селом ходить — то співає,
То страшно голосить.
Люди лаяли... бо, бачте,
Спать їм не давала
Та кропиву під їх тином
І бур'ян топтала.
Діти бігали з паліччям
Удень за вдовою
По улицях та, сміючись,
Дражнили Совою.

6 Мая 1844
С. П. Б.

ДІВИЧІЇ НОЧІ

Висушили карі очі
Дівичії ночі.

Черниця Мар'яна.

Розплелася густа коса
  Аж до пояса;
Розкрилися перси-гори,
  Хвилі серед моря;
Засіяли карі очі,
  Зорі серед ночі;
Білі руки простяглися —
  Так би й обвилися
Кругом стану — і в подушку
Холодну впилися,
Та й заклякли, та й замерли,
З плачем рознялися.

  — Нащо мені коса-краса,
Очі голубині,
Стан мій гнучий... коли нема
Вірної дружини.
Немає з ким полюбитись,
Серцем поділитись...
Сердце моє! серце моє!

Тяжко тобі битись
Одинокому. З ким жити,
З ким, світе лукавий,
Скажи мені... Нащо мені
Тая слава... слава.
Я любить, я жити хочу
Серцем, не красою!
А мені ще й завидують,
Гордою і злою
Злії люди нарікають
А того й не знають,
Що я в серці заховала...
Нехай нарікають —
Гріх їм буде... Боже милий,
Чому ти не хочеш
Укоротить свої темні,
Тяжкі мені ночі!..
Бо я вдень не одинока —
З полем розмовляю,
Розмовляю і недолю
В полі забуваю.
А вночі...— Та й оніміла,
Сльози полилися...
Білі руки простяглися,
В подушку впилися.

18 Мая 1844
С. П. Б.

СОН

КОМЕДІЯ

Дух истины, егоже мир не
может прияти, яко не видит
его, ниже знает его.

Иоанна, Глава 14, стих 17.

У всякого своя доля
І свій шлях широкий:
Той мурує, той руйнує,
Той неситим оком —
За край світа зазирає,
Чи нема країни,
Щоб загарбать і з собою
Взять у домовину.
Той тузами обирає
Свата в його хаті,
А той нишком у куточку
Гострить ніж на брата.
А той, тихий та тверезий,
Богобоязливий,
Як кішечка підкрадеться,
Вижде нещасливий
У тебе час та й запустить
Пазури в печінки,—

І не благай: не вимолять
Ні діти, ні жінка.
А той, щедрий та розкішний,
Все храми мурує;
Та отечество так любить,
Так за ним бідкує,
Так із його, сердешного,
Кров, як воду, точить!..
А братія мовчить собі,
Витріщивши очі!
Як ягнята: — Нехай, каже,
Може, так і треба.—
Так і треба! Бо немає
Господа на небі!
А ви в ярмі падаєте
Та якогось раю
На тім світі благаєте?
Немає! Немає!
Шкода й праці. Схаменіться:
Усі на сім світі —
І царята і старчата —
Адамові діти.
І той... і той... А що ж то я?
Ось що, добрі люди:
Я гуляю, бенкетую
В неділю і в будень.
А вам нудно! Жалкуєте!
Їй-богу, не чую,
І не кричіть! Я свою п'ю,
А не кров людськую!

Отак, ідучи попідтинню
З бенкету п'яний уночі,

Я міркував собі, йдучи,
Поки доплентавсь до хатини.
А в мене діти не кричать,
І жінка не лає,
Тихо, як у раї,
Усюди божа благодать —
І в серці і в хаті.
Отож я ліг спати.
А вже підпилий як засне,
То, хоч коти гармати,
І усом не моргне.

Та й сон же, сон, напричуд дивний,
Мені приснився:
Найтверезіший би упився,
Скупий жидюга дав би гривню,
Щоб позирнуть на ті дива.
Та чорта з два!
Дивлюся: так буцім сова
Летить лугами, берегами, та нетрями,
Та глибокими ярами,
Та широкими степами,
Та байраками.
А я за нею, та за нею,
Лечу й прощаюся з землею.
— Прощай, світе, прощай, земле,
Неприязний краю!
Мої муки, мої люті
В хмарі заховаю.
А ти, моя Україно,
Безталанна вдово,
Я до тебе літатиму
З хмари на розмову.
На розмову тихосумну,

На раду з тобою;
Опівночі падатиму
Рясною росою.
Порадимось, посумуєм,
Поки сонце встане,
Поки твої малі діти
На ворога стануть.
Прощай же ти, моя нене,
Удово-небого!
Годуй діток; жива правда
У господа бога! —

Летим... Дивлюся — аж світає,
Край неба палає;
Соловейко в темнім гаї
Сонце зустрічає.
Тихесенько вітер віє,
Степи, лани мріють,
Між ярами над ставами
Верби зеленіють.
Сади рясні похилились,
Тополі по волі
Стоять собі, мов сторожа,
Розмовляють з полем.
І все-то те, вся країна
Повита красою,
Зеленіє, вмивається
Дрібною росою.
Споконвіку вмивається,
Сонце зустрічає...
І нема тому почину,
І краю немає!
Ніхто його не додбає
І не розруйнує...

І все-то те... Душе моя,
Чого ти сумуєш?
Душе моя убогая,
Чого марне плачеш?

Чого тобі шкода? Хіба ти не бачиш?
Хіба ти не чуєш людського плачу?
То глянь, подивися! А я полечу
Високо, високо за синії хмари;
Немає там власті, немає там кари,
Там сміху людського і плачу не чуть.
Он глянь: у тім раї, що ти покидаєш,
Латану свитину з каліки знімають,
З шкурою знімають,— бо нічим обуть
Княжат недорослих. А он розпинають
Вдову за подушне, а сина кують,
Єдиного сина, єдину дитину,
Єдину надію! — в військо оддають!
Бо його, бач, трохи! А онде під тином
Опухла дитина — голоднеє мре,
А мати пшеницю на панщині жне.

А он бачиш! очі! очі!
Нащо ви здалися?
Чом ви змалку не висохли,
Слізьми не злилися?
То покритка попідтинню
З байстрям шкандибає,—
Батько й мати одцурались,
Й чужі не приймають!
Старці навіть цураються!
А панич не знає:
З двадцятою, недоліток,
Душі пропиває!

Чи бог бачить із-за хмари
Наші сльози, горе!
Може й бачить, та помага —
Як і оті гори
Предковічні, що политі
Кровію людською!..
Душе моя убогая!
Лишенько з тобою.
Уп'ємося отрутою,
В кризі ляжем спати,
Пошлем думу аж до бога,
Його розпитати:
Чи довго ще на сім світі
Катам панувати??
Лети ж, моя думо, моя люта муко.
Забери з собою всі лиха, всі зла —
Своє товариство! Ти з ними росла,
Ти з ними кохалась; їх тяжкії руки
Тебе повивали. Бери ж їх, лети
Та по всьому небу орду розпусти!
Нехай чорніє, червоніє,
Полум'ям повіє,
Нехай знову рига змії,
Трупом землю криє.
А без тебе я де-небудь
Серце заховаю
Та тимчасом пошукаю
На край світа раю.

І знов лечу понад землею,
І знов прощаюся я з нею.
Тяжко матір покидати
У безверхій хаті,

А ще гірше дивитися
На сльози та лати.

Лечу, лечу, а вітер віє;
Передо мною сніг біліє,
Кругом бори та болота́,
Туман, туман і пустота́.
Людей не чуть, не знать і сліду
Людської страшної ноги.
І вороги й не вороги,
Прощайте! В гості не приїду!
Упивайтесь, бенкетуйте!
Я вже не почую,—
Один собі навік-віки
В снігу заночую.
І поки ви доэнаєтесь,
Що є ще країна
Не полита слізьми, кров'ю,
То я одпочину...
Одпочину... Аж слухаю —
Загули кайдани
Під землею... Подивлюся...
О люде поганий!
Де ти взявся? Що ти робиш?
Чого ти шукаєш
Під землею? Ні! Вже, мабуть,
Я не заховаюсь
І на небі!.. За що ж кара?
За що мені муки?
Кому я що заподіяв?
Чиї тяжкі руки
В тілі душу закували,
Серце запалили
І галичі силу —

Думи розпустили??
За що, не знаю, а караюсь,
І тяжко караюсь!
І коли я спокутую,
Коли діжду краю,—
Не бачу й не знаю!

Заворушилася пустиня.
Мов із тісної домовини
На той остатній страшний суд
Мертвці за правдою встають.
То не вмерлі, не убиті,
Не суда просити!
Ні, то люди, живі люди,
В кайдани забиті.
Із нор золото виносять,
Щоб пельку залити
Неситому!.. То каторжні!..
А за що? Те знає...
Вседержитель... А може, ще
Й він не добачає.

Онде злодій штемпований
Кайдани волочить;
Он розбойник катований
Зубами скрегоче —
Недобитка товариша
Зарізати хоче!
А між ними, запеклими,
В кайдани убраний,
Цар всесвітній! Цар волі, цар,
Штемпом увінчаний! [1]
В муці, в каторзі — не просить,
Не плаче, не стогне!

Раз добром нагріте серце
Вік не прохолоне!

А де ж твої думи, рожевії квіти?
Доглядані, смілі, викохані діти?
Кому ти їх, друже, кому передав?
Чи, може, навіки в серці поховав?
О, не ховай, брате! Розсип їх, розкидай!
Зійдуть, і ростимуть, і у люди вийдуть!

Чи ще митарство? чи вже буде?
Буде, буде, бо холодно,—
Мороз розум будить.

І знов лечу. Земля чорніє.
Дрімає розум, серце мліє.
Дивлюся: хати над шляхами
Та городи з стома церквами,
А в городах, мов журавлі,
Замуштрували москалі;
Нагодовані, обуті
І кайданами окуті,
Муштруються... Далі гляну:
У долині, мов у ямі,
На багнищі город мріє; [2]
Над ним хмарою чорніє
Туман тяжкий... Долітаю —
То город безкраїй.
Чи то турецький,
Чи то німецький,
А може те, що й московський,
Церкви, та палати,
Та пани пузаті,
І ні однісінької хати!

Смеркалося... Огонь... огнем
Кругом запалало,—
Аж злякавсь я...— Ура! Ура!
Ура! — закричали.
— Цу-цу, дурні! Схаменіться!
Чого се ви раді?
Що горите? — Экой хохол!
Не знает параду.
У нас парад! Сам[3] изволит
Сегодни гуляти!
— Та де ж вона, тая цяця?
— Вон видишь — палаты.
Штовхаюсь я; аж землячок,
Спасибі, признався,
З циновими гудзиками:
— Де ты здесь узялся?
— З України.— Так як же ты
Й говорыть не вмиеш
По-здешнему? — Ба ні, кажу,
Говорить умію,
Та не хочу.— Экой чудак!
Я вси входы знаю;
Я тут служу; коли хочешь,
В дворец попытаюсь
Ввести тебе. Только, знаешь,
Мы, брат, просвищенны,—
Не поскупись полтинкою...—
Цур тобі, мерзенний
Каламарю... І зробився
Я знову незримий
Та й пропхався у палати.
Боже мій єдиний!!
Так от де рай! Уже нащо
Золотом облиті

Блюдолизи! Аж ось і сам,
Високий, сердитий,
Виступає; обок його
Цариця небога,
Мов опеньок засушений,
Тонка, довгонога,
Та ще на лихо, сердешне,
Хита головою.
Так оце-то та богиня?!
Лишенько з тобою!
А я, дурний, не бачивши
Тебе, цяце, й разу,
Та й повірив тупорилим
Твоїм віршомазам.
Ото дурний! А ще й битий!
На квиток повірив
Москалеві. От і читай.
І їми ти їм віри!
За богами — панства, панства
В серебрі та златі!
Мов кабани годовані —
Пикаті, пузаті!..
Аж потіють, та товпляться,
Щоб то ближче стати
Коло самих: може, вдарять
Або дулю дати
Благоволять; хоч маленьку,
Хоч півдулі, аби тільки
Під самую пику.
І всі уряд поставали,
Ніби без'язикі —
Анітелень. Цар цвенькає;
А диво-цариця,
Мов та чапля між птахами,

Скаче, бадьориться.
Довгенько вдвох походжали,
Мов сичі надуті,
Та щось нишком розмовляли —
Здалека не чути —
О отечестві, здається,
Та нових петлицях,
Та о муштрах ще новіших!..
А потім цариця
Сіла мовчки на дзиглику,
Дивлюсь, цар підходить
До найстаршого... та в пику
Його як затопить!..
Облизався неборака
Та меншого в пузо —
Аж загуло!.. А той собі
Ще меншого туза
Межи плечі; той — меншого,
А менший — малого,
А той — дрібних, а дрібнота
Уже за порогом
Як кинеться по улицях
Та й давай місити
Недобитків православних;
А ті голосити,
Та верещать... Та як ревнуть:
— Гуля наш батюшка, гуля!
— Ура!.. Ура!.. Ура!.. а, а, а! —

Зареготався я, та й годі;
А й мене давнули
Таки добре. Перед світом
Усе те заснуло;
Тільки де-де православні

По углах стогнали
Та, стогнучи, за батюшку
Господа благали.
Сміх і сльози! От пішов я
Город озирати.
Там ніч, як день. Дивлюся:
Палати, палати
Понад тихою рікою,
А берег ушитий
Увесь каменем. Дивуюсь,
Мов несамовитий!
Як то воно зробилося
З калюжі такої
Таке диво... Отут крові
Пролито людської —
І без ножа! По тім боці
Твердиня й дзвіниця[4],
Мов та швайка загострена,—
Аж чудно дивиться.
І дзигарі теленькають.
От я повертаюсь —
Аж кінь летить, копитами
Скелю розбиває!
А на коні сидить охляп,
У свиті — не свиті,
І без шапки. Якимсь листом
Голова повита.
Кінь басує,— от-от річку,
От... от... перескочить.
А він руку простягає,
Мов світ увесь хоче
Загарбати. Хто ж це такий?
От собі й читаю,

Що на скелі наковано:
Первому вторая[5]
Таке диво наставила.
Тепер же я знаю:
Це той первий, що розпинав
Нашу Україну,
А вторая доконала
Вдову сиротину.
Кати! кати! людоїди!
Наїлись обоє,
Накралися! А що взяли
На той світ з собою?
Тяжко, тяжко мені стало.
Так, мов я читаю
Історію України.
Стою, замираю...
А тимчасом — тихо, тихо
Та сумно співає
Щось такеє невидиме:

«Із города із Глухова
Полки виступали
З заступами на лінію.
А мене послали
На столицю з козаками
Наказним гетьманом!
О боже наш милосердий!
О царю поганий!
Царю проклятий, лукавий,
Аспиде неситий!

Що ти зробив з козаками?
Болота засипав
Благородними костями,
Поставив столицю
На їх трупах катованих!
І в темній темниці
Мене, вольного гетьмана,
Голодом замучив
У кайданах... Царю! царю!
І бог не розлучить
Нас з тобою. Кайданами
Скований зо мною
Навік-віки. Тяжко мені
Витать над Невою!
України далекої,
Може, вже немає.
Полетів би, подивився,
Так бог не пускає.
Може, Москва випалила
І Дніпро спустила
В синє море, розкопала
Високі могили —
Нашу славу. Боже милий,
Зжалься, боже милий».

Та й замовкло; дивлюся я:
Біла хмара криє
Сіре небо. А в тій хмарі —
Мов звір в гаї виє.
То не хмара — біла пташка
Хмарою спустилась
Над царем тим мусянджовим
І заголосила:
«І ми сковані з тобою,

Людоїде, змію!
На страшному на судищі
Ми бога закриєм
Од очей твоїх неситих.
Ти нас з України
Загнав, голих і голодних,
У сніг на чужину
Та й порізав; а з шкур наших
Собі багряницю [6]
Пошив жилами твердими
І заклав столицю
В новій рясі. Подивися:
Церкви та палати!
Веселися, лютий кате,
Проклятий! проклятий!»

Розлетілись, розсипались.
Сонечко вставало.
А я стояв, дивувався,
Та аж страшно стало.
Уже вбогі ворушились,
На труд поспішали,
І москалі на розпуттях
Уже муштрувались.
Покрай улиць поспішали
Заспані дівчата,
Та не з дому, а додому!..
Посилала мати
На цілу ніч працювати,
На хліб заробляти.
А я стою, похилившись,
Думаю, гадаю,
Як то тяжко той насушний

Люди заробляють.
От і братія сипнула
У сенат писати
Та підписувать — та драти
І з батька і брата.
А між ними і землячки
Де-де проглядають.
По-московській так і ріжуть,
Сміються та лають
Батьків своїх, що змалечку
Цвенькать не навчили
По-німецькій — а то тепер
І кисни в чорнилах!
П'явки! п'явки! Може, батько
Остатню корову
Жидам продав, поки вивчив
Московської мови.
Україно! Україно!
Оце твої діти,
Твої квіти молодії,
Чорнилом политі,
Московською блекотою
В німецьких теплицях
Заглушені!.. Плач, Украйно!
Бездітна вдовице!

Піти лишень подивиться
До царя в палати,
Що там робиться. Приходжу —
Старшина пузата
Стоїть рядом; сопе, хропе,
Та понадувалось,
Як індики, і на двері
Косо поглядало.

Аж ось вони й одчинились —
Неначе з берлоги
Медвідь[7] виліз. Ледве, ледве
Переносить ноги;
Та одутий, аж посинів:
Похмілля прокляте
Його мучило. Як крикне
На са́мих пузатих —
Всі пузаті до о́дного
В землю провалились!
Він вилупив баньки з лоба —
І все затрусилось,
Що осталось. Мов скажений,
На менших гукає —
І ті в землю. Він до дрібних —
І ті пропадають!
Він до челяді — і челядь,
І челядь пропала.
До москалів — москалики,
Тільки застогнало,
Пішли в землю. Диво дивне
Сталося на світі!
Дивлюся я, що дальш буде,
Що буде робити
Мій медведик! Стоїть собі,
Голову понурив,
Сіромаха. Де ж ділася
Медвежа натура?
Мов кошеня — такий чудний!..
Я аж засміявся.
Він і почув, та як зикне, —
Я перелякався,
Та й прокинувсь...

Отаке-то
Приснилося диво!
Чудне якесь!.. Таке тільки
Сниться юродивим
Та п'яницям. Не здивуйте,
Брати любі, милі,
Що не своє розказав вам,
А те, що приснилось.

8 Июля 1844
С.-Петербург

* *
*

У неділю не гуляла,
Та на шовки заробляла,
Та хустину вишивала,
Вишиваючи співала:

«Хустиночко мережана,
Вишиваная!
Витаптую, подарую,
А він мене поцілує...
Хустино моя
Мальованая!
Здивуються вранці люди,
Що в сироти хустка буде
Мережаная,
Мальованая.
А я косу розплітаю,
З дружиною походжаю...
Доленько моя,
Матінко моя!»

Отак вона вишивала,
У віконце поглядала:

Чи не ревуть круторогі?
Чи не йде чумак з дороги?

Іде чумак з-за Лиману
З чужим добром, безталанний,
Чужі воли поганяє,
Поганяючи, співає:

«Доле моя, доле!
Чом ти не такая,
Як інша чужая?
Чи я п'ю, гуляю?
Чи сили не маю?
Чи до тебе доріженьки
У степу не знаю?
Чи до тебе свої дари
Я не посилаю?
Єсть у мене дари —
Очі мої карі.
Молодую мою силу
Багаті купили;
Може й дівчину без мене
З іншим заручили...
Навчи ж мене, моя доле,
Гуляти навчи».

Та й заплакав, сіромаха,
Степом ідучи.

Ой застогнав сивий пугач
В степу на могилі;

Зажурились чумаченьки,
Тяжко зажурились.
— Благослови, отамане,
Коло села стати,
Та понесем товариша
В село причащати.—
Сповідали, причащали
Й ворожки питали.
Не помогло... з незцілённим
В дорогу рушали.
Чи то праця задавила
Молодую силу?
Чи то нудьга невсипуща
Його з ніг звалила?
Чи то люди поробили
Йому, молодому,
Що привезли його з Дону
На возі додому?
Благав бога, щоб дівчину...
Хоч село побачить.
Не доблагав... Поховали,
Ніхто й не заплаче!

Поставили громадою
Хрест над сиротою
Й розійшлися... Як билина,
Як лист за водою,
Пішов козак з сього світа,
Все забрав з собою.
А де ж тая мальована,
Шитая хустина?
А де ж тая веселая
Дівчина-дитина?!

На новому хресті хустку
Вітер розвіває,
А дівчина у черниці
Косу розплітає.

18 Октября 1844
С.-Петербург

* *
*

Чого мені тяжко, чого мені нудно?
Чого серце плаче, ридає, кричить,
Мов дитя голодне? Серце моє трудне,
Чого ти бажаєш? Що в тебе болить?
Чи пити, чи їсти, чи спатоньки хочеш?
Засни, моє серце, навіки засни,
Невкрите, розбите... А люд навісний
Нехай скаженіє... Закрий, серце, очі...

13 Ноября 1844
С. П. Б.

* *
*

Заворожи мені, волхве[1],
Друже сивоусий!
Ти вже серце запечатав,
А я ще боюся.
Боюся ще погорілу
Пустку руйнувати;
Боюся ще, мій голубе,
Серце поховати.
Може, вернеться надія
З тією водою
Зцілющою й живущою —
Дрібною сльозою.
Може, вернеться з-за світа
В пустку зимувати,
Хоч всередині обілить
Горілую хату.
І витопить, і нагріє,
І світло засвітить...
Може, ще раз прокинуться
Мої думи-діти.
Може, ще раз помолюся,
З дітками заплачу.

Може, ще раз сонце правди
Хоч крізь сон побачу...

Стань же братом, хоч одури!
Скажи, що робити:
Чи молитись, чи журитись,
Чи тім'я розбити?!

13 Декабря 1844
С. П. Б.

ГОГОЛЮ [1]

За думою дума роєм вилітає;
Одна давить серце, друга роздирає,
А третяя тихо, тихесенько плаче
У самому серці — може й бог не бачить.
Кому ж її покажу я,
І хто тую мову
Привітає, угадає
Великеє слово?
Всі оглухли, похилились
В кайданах... Байдуже...
Ти смієшся, а я плачу,
Великий мій друже.
А що вродить з того плачу?
Богилова [2], брате...
Не заревуть в Україні
Вольнії гармати.
Не заріже батько сина,
Своєї дитини,
За честь, славу, за братерство,
За волю Вкраїни.
Не заріже: викохає,
Та й продасть в різницю
Москалеві. Це б то, бачиш,
Лепта удовиці

Престолові-отечеству
Та німоті[3] плата.
Нехай, брате.— А ми будем
Сміяться та плакать.

30 Декабря 1844
С.-Петербург

* *
*

Не завидуй багатому:
Багатий не знає
Ні приязні, ні любові —
Він все те наймає.
Не завидуй могучому,
Бо той заставляє.
Не завидуй і славному:
Славний добре знає,
Що не його люди люблять,
А ту тяжку славу,
Що він тяжкими сльозами
Вилив на забаву.
А молоді як зійдуться,
Та любо та тихо,
Як у раї, — а дивишся!
Ворушиться лихо...

Не завидуй же нікому,
Дивись кругом себе:
Нема раю на всій землі,
Та нема й на небі.

4 Октября 1845
Миргород

* *
*

Не женися на багатій,
Бо вижене з хати.
Не женися на убогій,
Бо не будеш спати.
Оженись на вольній волі,
На козацькій долі:
Яка буде, така й буде,
Чи гола, то й гола.
Та ніхто не докучає
І не розважає —
Чого болить і де болить,
Ніхто не питає.
Удвох, кажуть, і плакати,
Мов легше неначе,
Не потурай: легше плакать,
Як ніхто не бачить.

4 Октября 1845
Миргород

ЄРЕТИК[1]

Шафарикові[2]

Запалили у сусіда
Нову добру хату
Злі сусіди: нагрілися
Й полягали спати,
І забули сірий попіл
По вітру розвіять.
Лежить попіл на розпутті,
А в попелі тліє —
Іскра огню великого,
Тліє, не вгасає,
Жде підпалу, як той месник,
Часу дожидає,
Злого часу. Тліла іскра,
Тліла, дожидала
На розпутті широкому,
Та й гаснути стала.

Отак німота запалила
Велику хату. І сім'ю,
Сім'ю слов'ян роз'єдинила
І тихо, тихо упустила
Усобиць лютую змію.

Полилися ріки крові,
Пожар загасили.
А німчики пожарище

Й сирот розділили.
Виростали у кайданах
Слов'янськії діти,
І забули у неволі,
Що вони на світі!
А на давнім пожарищі
Іскра братства тліла,—
Дотлівала, дожидала
Рук твердих та смілих.
І дождалась... Прозрів єси
В попелі глибоко
Огонь добрий смілим серцем,
Смілим орлім оком!
І засвітив, любомудре,
Світоч правди, волі...
І слов'ян сім'ю велику
Во тьмі і неволі
Перелічив до одного,
Перелічив трупи,
А не слов'ян. І став єси
На великих купах,
На розпутті всесвітньому
Ієзекіїлем.
І — о диво! Трупи встали
І очі розкрили;
І брат з братом обнялися
І проговорили
Слово тихої любові
Навіки і віки!
І потекли в одно море
Слов'янськії ріки!

Слава тобі, любомудре,
Чеху-слов'янине!

Що не дав ти потонути
В німецькій пучині
Нашій правді! Твоє море
Слов'янськеє, нóве,
Затого вже буде повне,
І попливе човен
З широкими вітрилами
І з добрим кормилом,
Попливе на вольнім морі,
На широких хвилях.
Слава тобі, Шафарику,
Вовіки і віки,
Що звів єси в одно море
Слов'янськії ріки!

Привітай же в своїй славі
І мою убогу
Лепту — думу немудрую
Про чеха святого,
Великого мученика,
Про славного Гуса!
Прийми, отче. А я тихо
Богу помолюся,
Щоб усі слов'яни стали
Добрими братами,
І синами сонця правди,
І єретиками
Отакими, як Констанцький
Єретик великий! [3]
Мир мирові подарують
І славу вовіки!

22 Ноября 1845
в Переяславі

Камень, егоже небрегоша зиждущии, сей бысть во главу угла; от господа бысть сей, и есть дивен во очесех наших.

Псалом 117, стих 22.

— Кругом неправда і неволя,
Народ замучений мовчить,
І на апостольськім престолі
Чернець годований сидить[4],
Людською кровію шинкує
І рай у найми оддає!
Небесний царю! Суд твій всує,
І всує царствіє твоє.
Розбойники, людоїди
Правду побороли,
Осміяли твою славу,
І силу, і волю.
Земля плаче у кайданах,
Як за дітьми мати.
Нема кому розкувати,
Одностайне стати
За євангеліє правди,
За темнії люди!
Нема кому! боже! боже!
Чи то ж і не буде?
Ні! Настане час великий
Небесної кари.
Розпадуться три корони
На гордій тіарі!
Розпадуться! Благослови
На месть і на муки,
Благослови мої, боже,
Нетвердії руки! —

Отак у келії правдивий
Іван Гус думав розірвать
Окови адові!.. І диво,
Святеє диво показать
Очам незрящим.
— Поборюсь...
За мене бог!.. Да совершиться! —
І в Віфлеємськую каплицю[5]
Пішов молиться добрий Гус.

«Во ім'я господа Христа,
За нас розп'ятого на древі,
І всіх апостолів святих,
Петра і Павла особливе,
Ми розрішаємо гріхи
Святою буллою[6] сією
Рабині божій...»
«Отій самій,
Що водили по улицях
В Празі позавчора.
Отій самій, що хилялась
По шинках, по станях,
По чернечих переходах,
По келіях п'яна!
Ота сама заробила
Та буллу купила,—
Тепер свята!.. Боже! боже!
Великая сило!
Великая славо! Зглянься на людей!
Одпочинь од кари у світлому раї!
За що пропадають? За що ти караєш
Своїх і покорних і добрих дітей?

За що закрив їх добрі очі
І вольний розум окував
Кайданами лихої ночі!..
Прозріте, люди,— день настав!
Розправте руки, змийте лу́ду.
Прокиньтесь, чехи, будьте люди,
А не посмішище ченцям!
Розбойники, кати в тіарах
Все потопили, все взяли,
Мов у Московії татари,
І нам, сліпим, передали
Свої догмати!.. Кров, пожари,
Всі зла на світі, войни, чвари,
Пекельних мук безкраїй ряд...
І повен Рим байстрят!
От їх догмати і їх слава!
То явна слава!.. А тепер
Отим положено конглавом: [7]
Хто без святої булли вмер,—
У пекло просто! Хто ж заплатить
За буллу вдвоє, ріж хоч брата,
Окроме папи і ченця,
І в рай іди! Кінець кінцям!
У злодія вже злодій краде,
Та ще й у церкві. Гади! гади!
Чи напилися ви, чи ні
Людської крові?.. Не мені,
Великий господи, простому,
Судить великії діла
Твоєї волі. Люта зла
Не дієш без вини нікому.

Молюся, господи, помилуй,
Спаси ти нас, святая сило!

Язви язик мій за хули,
Та язви мира ізціли.
Не дай знущатися лукавим
І над твоєю вічно-славой
Й над нами, простими людьми!..—

І плакав Гус, молитву дія,
І тяжко плакав. Люд мовчав
І дивувався: що він діє?
На кого руку підійма!

— Дивіться, люди: осьде булла,
Що я читав!..— і показав
Перед народом. Всі здригнули:
Іван Гус буллу розідрав!!
Із Віфлеємської каплиці
Аж до всесвітньої столиці
Луна, гогочучи, неслась.
Ченці ховаються... Мов кара,
Луна в конглаві оддалась, —
І похилилася тіара!

Зашипіли, мов гадюки,
Ченці в Ватікані,
Шепочеться Авіньйона[8]
З римськими ченцями,
Шепочуться антипапи[9],
Аж стіни трясуться
Од шепоту. Кардинали,
Як гадюки, в'ються
Круг тіари. Та нишечком,
Мов коти, гризуться
За мишеня... Та й як паки?

Однієї шкури
Така сила... А м'ясива!!!
Аж здригнули мури,
Як згадали, що у Празі
Загелкали гуси [10]
Та з орлами летять биться...
Конглав схаменувся,
Зібрав раду. Положили
Одностайне стати
Против Гуса. І в Констанці
Всіх ворон скликати! [11]
Та стерегти якомога,
І зверху і здолу,
Щоб не втекла сіра птаха
На слов'янське поле.

Як та галич поле крила —
Ченці повалили
До Констанця; степи, шляхи,
Мов сарана, вкрили
Барони, герцоги і дюки,
Псарі, герольди, шинкарі,
І трубадури (кобзарі),
І шляхом військо, мов гадюки.
За герцогинями — німота;
Хто з соколами на руках,
Хто пішки, верхи на ослах —
Так аж кишить! Все на охоту,
Мов гад у ірій, поспіша!
О чеху! де твоя душа??
Дивись, що сили повалило,
Мов сарацина воювать
Або великого А т т і л у! [12]

У Празі глухо гомонять
І цесаря, і Вячеслава[13],
І той собор тисячоглавий
Уголос лають! Не хотять
Пускать в Констанц Івана Гуса.
— Жив бог! Жива душа моя!
Брати, я смерті не боюся!
Я докажу отим зміям!
Я вирву їх несите жало!..—
І чехи Гуса проводжали,
Мов діти батька...

—

Задзвонили у Констанці
Рано у всі дзвони.
Збиралися кардинали,
Гладкі та червоні,
Мов бугаї в загороду,
І прелатів лава.
І три папи, і баронство,
І вінчані глави;
Зібралися, мов Іуди
На суд нечестивий
Против Христа. Свари, гомін
То реве, то виє,
Як та орда у таборі
Або жиди в школі...
І — всім разом заціпило!..

Мов кедр серед поля
Ліванського,— у кайданах
Став Гус перед ними!
І окинув нечестивих
Орліми очима.

Затрусились, побіліли,
Мовчки озирали
Мученика.— Чого мене,—
Чи на прю позвали?
Чи дивиться на кайдани??
— Мовчи, чеше смілий...—
Гадюкою зашипіли,
Звіром заревіли.
— Ти єретик! ти єретик!
Ти сієш розколи!
Усобища розвіваєш,
Святішої волі —
Не приймаєш!..— Одно слово! —
— Ти богом проклятий!
Ти єретик! ти єретик!..—
Ревіли прелати.
— Ти усобник!..— Одно слово! —
— Ти всіми проклятий!..—
Подивився Гус на папи
Та й вийшов з палати!..
— Побороли! Побороли!..—
Мов обеленіли.
— Автодафе! Автодафе!.. [14] —
Гуртом заревіли.

І цілу ніч бенкетували
Ченці, барони... всі пили
І, п'яні, Гуса проклинали,
Аж поки дзвони загули.
І світ настав... Ідуть молиться
Ченці за Гуса. З-за гори
Червоне сонце аж горить.
І сонце хоче подивиться,
Що будуть з праведним творить?..

Задзвонили в усі дзвони
І повели Гуса
На Голгофу у кайданах...
І не стрепенувся
Перед огнем; став на йому
І молитву діє.
— О господи милосердий,
Що я заподіяв
Оцим людям? Твоїм людям!
За що мене судять?
За що мене розпинають?
Люди! Добрі люди!
Молітеся!.. Неповинні —
І з вами те буде!
Молітеся! Люті звірі
Прийшли в овніх шкурах
І пазури розпустили...
Ні гори, ні мури
Не сховають. Розіллється
Червонеє море
Крові! крові в дітей ваших...
О горе! о горе!
Онде вони! В ясних ризах.
Їх лютії очі...
Уже крові...
— Пали! Пали! —
— Крові! Крові хочуть!!
Крові вашої!..— І димом
Праведного вкрило.
— Молітеся! молітеся!
Господи, помилуй;
Прости ти їм, бо не знають!..—
Та й не чути стало!
Мов собаки, коло огню

Кругом ченці стали.
Боялися, щоб не вилів
Гадиною з жару
Та не повис на короні
Або на тіарі.

Погас огонь; дунув вітер
І попіл розвіяв.
І бачили на тіарі
Червоного змія
Прості люди. Пішли ченці
Й «Te deum»[15] співали,
Розійшлися по трапезах
І трапезували
І день і ніч, аж попухли.
Малою сім'єю
Зійшлись чехи, взяли землі
З-під костра і з нею
Пішли в Прагу. Отак Гуса
Ченці осудили,
Запалили... Та божого
Слова не спалили,
Не вгадали, що вилетить
Орел із-за хмари
Замість гуся — і розклює
Високу тіару.
Байдуже їм! Розлетілись,
Мов тії ворони,
З кривавого того свята.
Ченці і барони
Розвернулись у будинках
І гадки не мають:
Бенкетують, та інколи
«Te deum» співають.

Все зробили... Постривайте!
Он над головою
Старий Жижка з Таборова [16]
Махнув булавою.

10 Октября 1845
с. Марьинское

СЛІПИЙ

ПОЕМА

Думи мої молодії,
Поховані діти,
Не літають з того світа
Пустку натопити.
Покинули сиротою
З тобою одною,
Моє серце, моя зоре.
Раю мій, покою!
Ніхто не зна мого раю,
І сама не знаєш,
Що витаєш надо мною,
Як зоря над гаєм.
І дивлюся я, дивлюся,
А ти, моя зоре,
Спускаєшся низесенько,
Тихо заговориш,
Усміхнешся, подивишся —
Дивлюсь і не бачу...
Прокинуся — плаче серце,
І очі заплачуть.

Спасибі, зіронько! Минає
Неясний день мій; вже смеркає.
Над головою вже трясе
Косою смерть. І поховають...
А там і слід мій занесе
Холодний вітер. Все минає!..
І ти случаєм прочитаєш
Вилиту сльозами
Мою думу і тихими,
Тихими речами
Проговориш: — Я любила,
Я його любила,
І він не знав...— Зоре моя,
На мою могилу
Світи, зо́ре. А я буду
З-за світа літати
І про те́бе, моє серце,
На небі співати.

Той блукає за морями,
Світ перепливає,
Шука долі, не находить:
Немає, немає! —
Мов умерла. Інший рветься
З усієї сили
За долею... От-от догнав...
І — бебех в могилу!
А в третього, як у старця,
Ні хати, ні поля,
Тільки торба, а з торбини
Виглядає доля —
Як дитинка; а він її
Лає, проклинає

І за чвертку закладає.
Ні, не покидає!
Як реп'ях той, учепиться
За латані поли
Та й збирає колосочки
На чужому полі.
А там снопи... а там скирти,
А там... у палатах
Сидить собі наш сирота,
Мов у своїй хаті.
Отака-то тая доля —
Хоч і не шукайте.
Кого любить — сама найде,
У колисці найде.

Так коло полудня, в неділю,
Та на зелених ще й святках,
Під хатою в сорочці білій
Сидів з бандурою в руках
Старий козак.
— І так і сяк...
І треба б то, і шкода...
Ні, буде треба! Хоч два года
Нехай по світу поблукає
Та сам своєї пошукає,
Як я шукав колись. Ярино!
А де Степан? — А он під тином,
Неначе вкопаний, стоїть!
— А я й не бачу! А ідіть
Лишень сюди; та йдіть обоє!..
А нуте, діти, отакої! —
І вдарив по струнах.
Старий грає, а Ярина

З Степаном танцює!
Старий грає, примовляє,
Ногами тупцює.

«Якби мені лиха та лиха,
Якби мені свекрівонька тиха,
Якби мені чоловік молодий,
Та другої не любив, не любив!
Ой гоп, чики-чики!
Та червоні черевики,
Та троїсті музики,—
Од віку до віку
Я любила б чоловіка!»
«Ой гоп, заходивсь,
Зробив хату, оженивсь,
І піч затопив,
І вечерять наварив».

— Ану, діти, отак, діти! —
І старий піднявся.
Як ударить, як ушкварить —
Аж у боки взявся.

«Чи так, чи не так,
Уродив постернак,
А петрушку
Криши в юшку —
Буде смак, буде смак!
Ой так, таки так,
Оженився козак,
Кинув хату
І кімнату
Та й потяг у байрак».

— Ні, вже не те, підтопталась
Моя стара сила;
Утомився. А все це ви
Так розворушили.
О, бодай вас! Що то літа!
Ні, вже не до ладу,
Минулося! Іди лишень
Полуднувать лагодь;
Гуляючи, як той казав,
Шматок хліба з'їсти.
Іди ж, доню. А ти, сину,
Послухаєш вісти.
Сідай лишень. Як убили
Твого батька Йвана
В Шляхетчині, то ти ще був
Маленьким, Степане;
Ще не лазив...— То я не син,
Я не син ваш, тату?..
— Та ні, не син; стривай лишень,
От умерла й мати,
Ти й зостався; а я й кажу
Покійній Марині,
Таки жінці: — А знаєш що?
Возьмім за дитину,—
Тебе б то це.— Добре,— каже.
От ми й спарували
Вас з Яриною докупи...
А тепер осталось —
Ось бачиш що? Ти на порі,
І Ярина спіє...
Треба буде людей питать
Та що-небудь діять!
Як ти скажеш? — Я не знаю...
Бо я думав теє...

— Що Ярина сестра твоя?
А воно не теє...
Вона просто, як любитесь,
То й жінкою буде.
Та перш ось що! Треба буде
І на чужі люди
Подивитись, як живуть:
Чи орють,
Чи не на ораному сіють,
І просто жнуть,
І немолоченеє віють,
Та як і мелють, і їдять.—
Все треба знать.
Так от як, брате; треба в люди
На год, на два піти
У наймити;
Тоді й побачимо, що буде,
Бо хто не вміє заробить,
То той не вмітиме й пожить.
А ти як думаєш, небоже?
А коли хочеш, сину, знать,
Де лучче лихом торгувать,
Іди ти в Січ. Як бог поможе,
Там наїсися всіх хлібів;
А я їх їв.
І досі нудно, як згадаю!..
Коли заробиш — принесеш,
А не заробиш — поживеш
Моє добре. Та звича́ю
Козацького наберешся,
Та побачиш світа —
Не такого, як у Братстві[1],
А живі мисліте
На синьому прочитаєш;

Та по-молодечій
Будеш богу молитися,
А не по-чернечій
Харамаркать. Отак, сину!
Помолимось богу
Та сивого осідлаєм —
І гайда в дорогу!
Ходім лишень полуднувать.
Що ти там, Ярино,
Змайструвала? — Уже, тату.
— Отаке-то, сину!

Ні їсться, ні п'ється, і серце не б'ється,
І очі не бачать, не чуть голови —
Неначе немає. Ніби неживий,
Замість шматка хліба за кухоль береться;
Дивиться Ярина та нишком сміється:
— Що це йому стало? Ні їсти, ні пить,
Нічого не хоче! Чи не занедужав?
Братіку Степане! Що в тебе болить? —
Очима спитала. Старому байдуже,
Нібито й не бачить.— Чи жать, чи не жать,
А сіяти треба,— старий розмовляє,
Нібито до себе.— А нумо вставать.
Може, до вечерні ще пошкандибаю.
А ти, Степане, ляжеш спать,
Бо завтра рано треба встать
Та коня сідлать.

— Степаночку, голубчику!
Чого-бо ти плачеш?
Усміхнися-бо до мене.

Хіба ти не бачиш,
Що й я плачу!.. Розсердився
Бог знає на кого,
Та й зо мною не говорить.
Запла́чу, їй-богу,
Та й утечу... Ось побачиш.
Скажи-бо, Степане!
Може, справді нездужаєш?
Я зілля достану,
Я побіжу за бабою...
Може, це з пристріту?
— Ні, Ярино, моє серце,
Рожевий мій квіте!
Я не брат тобі, Ярино!
Я завтра покину...
Тебе й батька си́ротами...
Де-небудь загину;
І ти мене не згадаєш,
Забудеш, Ярино,
Свого брата...— Перехрестись!
Їй-богу, з пристріту.
Я не сестра! Хто ж я така?
О боже, мій світе,
Що тут робить?.. Батька нема,
А він занедужав,
Та ще й умре!.. О боже мій!
А йому байдуже,
Мов сміється надо мною.
Хіба ти не знаєш,
Що з тобою і татуся
Й мене поховають!..
— Ні, Ярино, я не умру,
А тільки поїду
Од вас завтра... А приїду...

На той рік приїду —
Вже не братом, з Запорожжя,
А за рушниками...
Чи подаєш?..— Та цур тобі
З тими старостами!
Ще й жартує!..— Не жартую,
Їй-богу, Ярино!
Не жартую...— То це й справді
Ти завтра покинеш
Мене й батька... Ні, жартуєш.
Скажи-бо, Степане!
Хіба й справді я не сестра?..
— Ні, моє кохане!
Моє серце! — Боже ти мій,
Чом же я не знала?
Була б тебе не любила
І не цілувала...
Ой, ой, сором! Геть од мене!
Пусти мої руки!
Ти не брат мій! ти не брат мій!
Муко моя! муко! —

І заплакала Ярина,
Як мала дитина,
І крізь сльози промовляє:
— Покине!.. покине!..
Як той явор над водою,
Степан похилився.
Щирі сльози козацькії
В серці запеклися! —
Мов у пеклі... А Ярина
То клене, то просить,
То замовкне... Поцілує,
То знов заголосить!

Незчулися, як і смеркло.
І сестру і брата,
Мов скованих, обнявшися,
Застав батько в хаті.

І світ настав, а Ярина
Ридає... ридає...
Уже Степан із криниці
Коня напуває.
Взяла відра та й побігла
Ніби за водою —
До криниці... А тимчасом
Запорозьку зброю
Виніс батько із комори,
Розгляда, радіє,
Приміряє... Ніби знову
Старий молодіє!
Та й заплакав...— Зброє моя!
Зброє золотая!
Літа мої молодії,
Сило-молодая!
Послужи ж, моя ти зброє,
Молодій ще силі!
Послужи йому так щиро
Як мені служила!..—

І Ярина дає зброю,
А Степан сідлає
Коня, свого товариша,
Й жупан одягає.
І шаблюка, мов гадюка,
Й ратище-дрючина,
І самопал семип'ядний
Повис за плечима.

Аж зомліла, як узріла;
І старий заплакав,
Як побачив на коневі
Такого ю н а к а.

Веде коня за поводи
Та плаче Ярина.
Старий батько іде рядом,
Наставляє сина,
Як у війську пробувати,
Старших шанувати,
Товариство поважати,
В табор не ховатись.
— Нехай тебе бог заступить! —
Як за селом стали,
Сказав старий, та всі троє
Разом заридали.
Степан свиснув, і курява
Шляхом піднялася.
— Не барися, мій синочку,
Швидше повертайся!..—
Старий сказав та й заплакав.
Мов тая ялина
При долині, похилилась,
Замовкла Ярина;
Тільки сльози утирає,
На шлях поглядає;
Із куряви щось вигляне
І знов пропадає.
Ніби шапка через поле
Котиться, чорніє...
Ховається... Мошечкою —
Тільки... тільки... мріє,—
Та й пропало... Довго, довго

Стояла Ярина
Та дивилась, чи не вирне
Знову комашина.
Не ви́рнула; похилилась,
Заплакала знову...
А за нею й старий батько,
Та й пішли додому.

Минають дні, минає літо,
Настала осінь, шелестить
Пожовкле листя; мов убитий,
Старий під хатою сидить;
Дочка́ нездужає Ярина,
Його єдиная дитина
Покинуть хоче; з ким дожить?
Добити віку вікового?
Згадав Степана молодого,
Згадав свої благі літа́,—
Згадав та й заплакав
Багатий сивий сирота.
Мов лату на латі,
На серце печалі нашили літа.
— В твоїх руках все на світі.
Твоя свята воля!
Нехай буде так, як буде —
Така моя доля! —

І барвінком, і рутою,
І рястом квітчає
Весна землю, мов дівчину
В зеленому гаї.
І сонечко серед неба

Опинилось, стало,
Мов жених той молодую,
Землю оглядало.
І Ярина вийшла з хати
На світ божий глянуть,—
Ледве вийшла... Усміхнеться,
То піде, то стане,
Розглядає, дивується,
Та любо та тихо,
Ніби вчора народилась...
А лютеє лихо
В самім серці повернулось
І світ заступило.
Як билина підкошена,
Ярина схилилась;
Як з квіточки роса вранці,
Сльози полилися.
Старий батько коло неї,
Як дуб, похилився.

У Києві великому
Всіх святих благала;
У Межигірського спаса
Тричі причащалась.
У Почаєві святому
Ридала, молилась,
Щоб Степан той, тая доля
Їй хоча приснилась!..
Не снилося. Вернулася.
Знову забіліла
Зима біла. Знову весна
Рястом червоніла;

Знов Ярина вийшла з хати
На світ дивуватись.
Та не святих вже благати —
Ворожки питати.

І ворожка ворожила,
Пристріт замовляла,
Талан-долю за три шаги
З воску виливала.
— Он, бачиш, кінь осідланий
Маха головою.
А он іде, а онде йде
Дідусь з бородою.
Ото гроші. Бач, віскривий,
Якби догадався
Та втер йому; отже й утер.
Дивися — сховався
За могилу, лічить гроші.
Знову іде шляхом,
Заплющившись, з торбинками.
То, бач, ради страху,
Щоб татари або ляхи
Часом не спіткали...—
І радісінька додому
Ярина верталась.

Уже третій, і четвертий,
І п'ятий минає —
Не малий рік. А Степана
Немає, немає!
І стежечки, доріженьки
Яром та горою,
Що топтані до ворожки,
Поросли травою.

А Ярина у черниці
Косу розплітає;
Старий батько коло неї
Падає, благає,
Хоч годочок, хоч літечко,
Хоч Петра діждати,
Хоч зелених. Діждалися,
Уквітчали хату
І любистком і клечанням;
У сорочках білих,
У неділю, мов сироти,
Під хатою сіли.
Сидять собі та сумують;
Слухають: щось грає
За ворітьми, мов на кобзі,
І тихо співає.

«У неділю вранці-рано
Синє море грало;
Товариство кошового
На раді прохало:
— Благослови, отамане,
Чайки поспускати
Та за Тендер погуляти,
Турка пошукати.—
Чайки і байдаки спускали,
Гарматами риштували,
З широкого гирла Дніпрового випливали.
Серед ночі темної,
На морі синьому,
За островом Тендером потопали,
Пропадали...
Один потопає,

Другий виринає,
Козацтву-товариству із синьої хвилі
Рукою махає, гукає:
— Нехай вам, товариство, бог допомагає! —
І в синій хвилі потопає,
Пропадає.
Тільки три чайки, слава богу,
Отамана курінного,
Сироти Степана молодого,
Синє море не втопило.
А в турецьку землю, агарянську[2],
Без вес[е]л і кормиг прибило.
Тоді сироту Степана,
Козака лейстрового,
Отамана молодого,
Турки-яничари ловили,
З гармати гримали,
В кайдани кували,
В Цареградськую башту саджали,
В тяжкую роботу завдавали.
Ой спасе наш чудотворний,
Межигірський спасе!
І лютому ворогові
Не допусти впасти
В турецькую землю, в тяжкую неволю!
Там кайдани по три пуда,
Отаманам по чотири.
І світа божого не бачать, не знають,
Під землею камінь ламають,
Без сповіді святої умирають,
Пропадають.
І згадав сирота Степан в неволі
Свою матір Україну,
Нерідного батька старого,

І коника вороного,
І сестру Ярину.
Плаче, ридає,
До бога руки здіймає,
Кайдани ламає,
Утікає на вольную волю...
Уже на третьому полі
Турки-яничари ловили,
До стовпа в'язали,
Очі виймали,
Гарячим залізом випікали,
В кайдани забили,
В тюрму посадили
І замурували».

Отак на улиці, під тином,
Ще молодий кобзар стояв
І про невольника співав.
За тином слухала Ярина
І не дослухала — упала.
— Степаночку! Степаночку! —
Ридала, кричала.—
Степаночку, моє серце,
Де ти забарився?
Тату! тату! Це Степан наш!
Ідіть подивіться! —
Прийшов батько, розглядає,
Насилу Степана
Розпізнає; отак його
Зробили кайдани.
— Сину ти мій безталанний,
Добрая дитино!
Де ти в світі пробувався,

Сину мій єдиний? —
Плаче старий, обнімає,
І сліпий мій плаче
Невидющими очима,
Мов сонце побачив.
І беруть його під руки,
І ведуть у хату,
І вітає Яриночка,
Мов рідного брата.
І голову йому змила,
І ноги умила,
І в сорочці тонкій, білій
За стіл посадила.
Годувала, напувала,
Положила спати
На перині... І тихенько
Вийшла з батьком з хати.

— Ні, не треба, мій таточку,
Не треба, Ярино!
Подивіться: я загинув,
Навіки загинув.
За що ж свої молодії
Ти літа погубиш
З калікою... Ні, Ярино,
Насміються люди,
І бог святий покарає,
І прожене долю
З ції хати веселої
На чужеє поле.
Ні, Ярино, бог не кине,
Ти найдеш дружину,
А я піду в Запорожжя.

Я там не загину,
Мене люблять...— Ні, Степане,
Ти, моя дитина,
І бог тебе покарає,
Як мене покинеш.
— Оставайся, Степаночку!
Коли не хоч братись,
То так будем: я — сестрою,
А ти мені братом,
А дітьми йому обоє,
Батькові старому.
Не йди, серце, Степаночку,
Не кидай нас знову!
Не покинеш?..— Ні, Ярино!..—
І Степан остався.
Зрадів старий, мов дитина,
Аж за кобзу взявся;
Хотів вшкварить навприсідки
З усієї сили...
І на призьбі під хатою
Усі троє сіли.
— Розкажи ж тепер, Степане,
Про свою недолю.
Бо й я таки гуляв колись
В турецькій неволі.

— Отож мене, вже сліпого,
На світ випускали
З козаками... Товариство
На Січ прямувало,
І мене взяли з собою,
І через Балкани
Поспішали в Україну
Вольними ногами.

І на тихому Дунаю
Нас перебігають
Товариші-запорожці
І в Січ завертають.
І розказують і плачуть,
Як Січ руйнували,
Як москалі сребро, злато
І свічі забрали
У покрови. Як козаки
Вночі утікали
І на тихому Дунаї
Новим кошем стали[3].
Як цариця по Києву
З Нечосом[4] ходила
І Межигірського спаса
Вночі запалила.
І по Дніпру у золотій
Галері гуляла,
На пожар той поглядала,
Нишком усміхалась.
І як степи запорозькі
Німоті ділила.
Та бахурям й байстрюкам
Люд закрепостила[5].
Як Кирило з старшинами
Пудром осипались[6]
І в цариці, мов собаки,
Патинки лизали.
Отак, тату! Я щасливий,
Що очей не маю,
Що нічого того в світі
Не бачу й не знаю.
Ляхи були — усе взяли,
Кров повипивали!..

А москалі і світ божий
В путо закували!
Отаке-то! Тяжко, тату,
Із своєї хати
До нехриста поганого
В сусіди прохатись.
Тепер, кажуть, Головатий[7]
Останки збирає
Та на Кубань підмовляє,
Черкеса лякає.
Нехай йому бог поможе!
А що з того буде —
Святий знає. Почуємо,
Що розкажуть люди!..—
Отак вони що день божий
Удвох розмовляли
До півночі; а Ярина
Господарювала.
Згадували Запорожжя,
Козацькую славу
І співали удвох собі
Про Чалого Саву.
Про Богдана недомудра,
Ледачого сина,
І про Гонту мученика,
Й славного Максима.
А Ярина їх слухала...
Та святих благала.
Ублагала... На всеїдній
З Степаном побрались.

Оце і вся моя дума...
Не здивуйте, люди!
Те, що було — минулося

І знову не буде.
Минулися мої сльози.
Не рветься, не плаче
Поточене старе серце,
І очі не бачать —
Ні тихої хатиночки
В забутому краю.
Ні тихої долиночки,
Ні темного гаю,
Ні дівчини молодої
Й малої дитини
Я не бачу щасливої:
Все плаче, все гине.
І рад би я сховатися,
Але де, не знаю.
Скрізь неправда, де не гляну,
Скрізь господа лають.
Серце в'яне, засихає,
Замерзають сльози...
І втомивсь я, одинокий,
На самій дорозі.
Отаке-то! Не здивуйте,
Що вороном крячу:
Хмара сонце заступила,
Я світа не бачу.
Ледве, ледве опівночі
Серцем прозираю
І немощну мою думу
За світ посилаю —
Зцілющої й живущої
Води пошукати.
Як інколи, то й принесе,
І покропить в хаті,
І засвітить огонь чистий,

І сумно і тихо
Розказує про весілля,—
Звертає на лихо.
Тепер мені про сліпого
Сироту кінчає,
Але як довести краю,
І сама не знає.
Бо не було того дива,
Може, споконвіку,
Щоб щаслива була жінка
З сліпим чоловіком.
Отже сталось таке диво!
Год, другий минає,
Як побрались; а дивіться —
Вкупочці гуляють
По садочку. Старий батько
Сидить коло хати
Та вчить внука маленького
Чолом оддавати.

16 Октября 1845
с. Марьинское

ВЕЛИКИЙ ЛЬОХ

МІСТЕРІЯ

> Положил еси нас [поношение] соседом нашим, подражнение * и поругание сущим окрест нас. Положил еси нас в притчу во языцех, покиванию главы в людех,
>
> Псалом 43, ст. 14 и 51.

ТРИ ДУШІ

Як сніг, три пташечки летіли
Через Суботове і сіли
На похиленному хресті
На старій церкві.— «Бог простить:
Ми тепер душі, а не люди.
А відціля видніше буде,
Як той розкопуватимуть льох.
Коли б вже швидше розкопали,
Тоді б у рай нас повпускали,
Бо так сказав Петрові бог:
«Тоді у рай їх повпускаєш,
Як все москаль позабирає,
Як розкопа великий льох».

---

* В автографі — подражание.

I

Як була я людиною,
То Прісею звалась;
Я отутечки родилась,
Тут і виростала.
Отут було на цвинтарі
Я з дітьми гуляю,
І з Юрусем гетьманенком
У піжмурки граєм.
А гетьманша було вийде
Та й кликне в будинок,
Он де клуня. А там мені
І фіг і родзинок —
Всього мені понадає
І на руках носить.
А з гетьманом як приїдуть
Із Чигрина гості,
То це й шлють було за мною,
Одягнуть, обують.
І гетьман бере на руки,
Носить і цілує.
Отак-то я в Суботові
Росла, виростала!
Як квіточка; і всі мене
Любили й вітали.
І нікому я нічого,
Ніже злого слова,
Не сказала. Уродлива
Та ще й чорноброва,
Всі на мене залицялись
І сватати стали;
А у мене, як на теє,
Й рушники вже ткались.

От-от була б подавала,
Та лихо зустріло!
Вранці-рано, в пилипівку,
Якраз у неділю,
Побігла я за водою...
Вже й криниця тая
Замуліла і висохла!
А я все літаю!..
Дивлюсь — гетьман з старшиною.
Я води набрала
Та вповні шлях і перейшла:
А того й не знала,
Що він їхав в Переяслав
Москві присягати!..
І вже ледве я, наледви
Донесла до хати —
Оту воду... чом я з нею
Відер не побила!
Батька, матір, себе, брата,
Собак отруїла
Тію клятою водою!
От за що караюсь,
От за що мене, сестрички,
І в рай не пускають.

II

А мене, мої сестрички,
За те не впустили,
Що цареві московському
Коня напоїла —
В Батурині; як він їхав
В Москву із Полтави.
Я була ще недолітком,

Як Батурин славний —
Москва вночі запалила,
Чечеля убила,
І малого і старого
В Сейму потопила.
Я меж трупами валялась
У самих палатах
Мазепиних... Коло мене
І сестра, і мати
Зарізані, обнявшися,
Зо мною лежали;
І насилу-то, насилу
Мене одірвали
Од матері неживої,
Що вже я просила
Московського копитана,
Щоб і мене вбили.
Ні, не вбили, а пустили
Москалям на грище!
Насилу я сховалася
На тім пожарищі.
Одна тільки й осталася
В Батурині хата!
І в тій хаті поставили
Царя ночувати,
Як вертавсь із-під Полтави,
А я йшла з водою
До хатини... а він мені
Махає рукою,
Каже коня напоїти,
А я й напоїла!..
Я не знала, що я тяжко,
Тяжко согрішила!
Ледве я дійшла до хати,

На порозі впала.
А назавтра, як цар вийшов,
Мене поховала *
Та бабуся, що осталась
На тій пожарині
Та ще й мене привітала
В безверхій хатині.
А назавтра й вона вмерла
Й зотліла у хаті,
Бо нікому в Батурині
Було поховати.
Уже й хату розкидали
І сволок з словами
На угілля попалили!..
А я над ярами
І степами козацькими
І досі літаю!
І за що мене карають,
Я й сама не знаю?
Мабуть за те, що всякому
Служила, годила...
Що цареві московському
Коня напоїла!..

III

А я в Каневі родилась.
Ще й не говорила,
Мене мати ще сповиту
На руках носила,
Як їхала Катерина
В Канів по Дніпрові.

* В автографі — «поховали».

А ми з матір'ю сиділи
На горі в діброві.
Я плакала; я не знаю,
Чи їсти хотілось?
Чи може що в маленької
На той час боліло?
Мене мати забавляла,
На Дніпр поглядала;
І галеру золотую
Мені показала,
Мов будинок. А в галері
Князі, і всі сіли
Воєводи... і меж ними
Цариця сиділа.
Я глянула, усміхнулась...
Та й духу не стало!
Й мати вмерла, в одній ямі
Обох поховали!
От за що, мої сестриці,
Я тепер караюсь,
За що мене на митарство
Й досі не пускають.
Чи я ж знала, ще сповита,
Що тая цариця —
Лютий ворог України,
Голодна вовчиця!..
Скажіте, сестриці?

«Смеркається. Полетимо
Ночувати в Чуту.
Як що буде робитися,
Відтіль буде чути».

Схопилися, білесенькі,
І в ліс полетіли,
І вкупочці на дубочку
Ночувати сіли.

ТРИ ВОРОНИ

I

Крав! крав! крав!
Крав Богдан крам,
Та повіз у Київ,
Та продав злодіям
Той крам, що накрав.

II

Я в Парижі була
Та три злота з Радзівілом
Та Потоцьким пропила.

III

Через мост идет чорт,
А коза по воде:
Быть беде. Быть беде.

Отак кричали і летіли
Ворони з трьох сторон, і сіли
На маяку, що на горі
Посеред лісу, усі три.
Мов на мороз, понадувались,
Одна на другу позирали;

Неначе три сестри старі,
Що дівували, дівували,
Аж поки мохом поросли.

1

Оце тобі, а це тобі.
Я оце літала
Аж у Сибір: та в одного
Декабриста вкрала
Трохи жовчі. От, бачите,
Й є чим розговіться!
Ну, а в твоїй Московщині
Є чим поживиться?
Чи чортма й тепер нічого?

3 *

Э... сестрица, много.
Три указа накаркала
На одну дорогу...

1

На яку це? на ковану?
Ну, вже наробила...

3 *

Да шесть тысяч в одной версте
Душ передушила...

---

* В автографі тут 2.

1

Та не бреши, бо тільки п'ять.
Та й то з фоном Корфом.
Ще й чваниться, показує
На чужу роботу!
Капусниця! закурена...
А ви, мості-пані?
Бенкетуєте в Парижі,
Поганці погані!
Що розлили з річку крові
Та в Сибір загнали
Свою шляхту, то вже й годі,
Уже й запишались.
Ач, яка вельможна пава...

2 і 3

А ти що зробила??

1

А дзуски вам питать мене!
Ви ще й не родились,
Як я отут шинкувала
Та кров розливала!
Дивись, які! Карамзіна,
Бачиш, прочитали!
Та й думають, що ось-то ми!
А дзус, недоріки!
В колодочки ще не вбились.
Безпері каліки!..

2

Ото, яка недотика!
Не та рано встала,
Що до світа упилася...
А та, що й проспалась!

1

Упилася б ти без мене
З своїми ксьондзами? —
Чортма хисту! Я спалила
Польщу з королями;
А про тебе, щебетухо,
І досі б стояла.
А з вольними козаками
Що я виробляла?
Кому я їх не наймала,
Не запродавала?
Та й живущі ж, проклятущі!
Думала, з Богданом
От-от уже поховала.
Ні, встали, погані,
Із шведською приблудою...
Та й тоді ж творилось!
Аж злішаю, як згадаю...
Батурин спалила,
Сулу в Ромні загатила
Тільки старшинами
Козацькими... а такими,
Просто козаками,
Фінляндію засіяла;
Насипала бурта
На Орелі... на Ладогу
Так гурти за гуртом

Виганяла та цареви
Болота гатила.
І славного Полуботка
В тюрмі задушила.
Отоді-то було свято!
Аж пекло злякалось.
Матер божа у Ржавиці
Вночі заридала.

3

И я таки пожила:
С татарами помутила,
С Мучителем покутила,
С Петрухою попила
Да немцáм запродалá.

1

Та ти добре натворила:
Так кацапів закрепила
У німецькі кайдани —
Хоч лягай та й засни.
А в мене ще, враг їх знає,
Кого вони виглядають?
Вже ж і в крепость завдала,
І дворянства страшну силу
У мундирах розплодила,
Як тих вошей розвела:
Все вельможнії байстрята!
Вже ж і Січ їх біснувата
Жидовóю поросла.
Та й москаль незгірша штука:
Добре вміє гріти руки!

І я люта, а все-таки
Того не зумію,
Що москалі в Україні
З козаками діють.
Ото указ надрукують:
«По милості божій,
І ви наші, і все наше,
І гоже й негоже!»
Тепер уже заходились
Древности шукати
У могилах... бо нічого
Уже в хаті взяти;
Все забрали любісінько.
Та лихий їх знає,
Чого вони з тим поганим
Льохом поспішають?
Трошки, трошки б підождали,
І церква б упала...
Тоді б разом дві руїни
В Пчеле описали...

2 і 3

Чого ж ти нас закликала?
Щоб на льох дивиться?

1

Таки й на льох. Та ще буде
Два дива твориться.
Сю ніч будуть в Україні
Родиться близнята.
Один буде, як той Гонта,
Катів катувати!

Другий буде... оце вже наш!
Катам помагати —
Наш вже в череві щипає...
А я начитала,
Що, як виросте той Гонта,
Все наше пропало!
Усе добре поплюндрує
Й брата не покине!
І розпустить правду й волю
По всій Україні!
Так от бачите, сестриці,
Що тут компонують!
На катів та на все добре
Кайдани готують!

2

Я золотом розтопленим
Заллю йому очі!..

1

А він, клятий недолюдок,
Золота не схоче.

3

Я царевыми чинами
Скручу ему руки!..

2

А я зберу з всього світа
Всі зла і всі муки!..

1

Ні, сестриці. Не так треба.
Поки сліпі люди,
Треба його поховати,
А то лихо буде!
Он бачите, над Києвом
Мітла простяглася,
І над Дніпром і Тясмином
Земля затряслася.
Чи чуєте? Застогнала
Гора над Чигрином.
О!.. Сміється і ридає
Уся Україна!
То близнята народились,
А навісна мати
Регочеться, що Йванами
Обох буде звати!
Полетімо!..»
Полетіли
Й летячи співали:

1

Попливе наш Іван
По Дніпру у Лиман
З кумою.

2

Побіжить наш ярчук
В'ірій їсти гадюк
Зо мною.

3

Как хвачу да помчу,
В самый ад полечу
Стрелою.

ТРИ ЛІРНИКИ

Один сліпий, другий кривий,
А третій горбатий.
Йшли в Суботов про Богдана
Мирянам співати.

1

«Що то, сказано, ворони.
Уже й помостили,
Мов для їх те сідало
Москалі зробили.

2

А для кого ж? Чоловіка,
Певне, не посадять
Лічить зорі...

1

Ти то кажеш.
А може й посадять
Москалика або німця.
А москаль та німець
І там найдуть хлібець.

3

Що це таке верзете ви?
Які там ворони?
Та москалі, та сідала?
Нехай бог боронить!
Може, ще нестись заставлять,
Москаля плодити.
Бо чутка є, що цар хоче
Весь світ полонити.

2

А може й так! Так на чорта ж
Їх на горах ставить?
Та ще такі височенні,
Що й хмари достанеш,
Як вилізти...

3

Так от же що:
Ото потоп буде,
Пани туда повилазять
Та дивиться будуть,
Як мужики тонутимуть.

1

Розумні ви люди,
А нічого не знаєте!
То понаставляли
Ті фігури он для чого:
Щоб люди не крали

Води з річки — та щоб нишком
Піску не орали,
Що скрізь отам за Тясьмою.

2

Чорт-зна що провадить!
Нема хисту, то й не бреши.
А що, як присядем
Отутечки під берестом
Та трохи спочинем! —
Та в мене ще шматків зо два
Є хліба в торбині,
То поснідаєм в пригоді,
Поки сонце встане...»
Посідали. «А хто, братця,
Співа про Богдана?

3

Я співаю. І про Ясси,
І про Жовті Води,
І містечко Берестечко.

2

В великій пригоді
Нам сьогодні вони стануть!
Бо там коло льоху
Базар люду насходилось
Та й панства не трохи.
От де нам пожива буде!
Ану, заспіваєм!
Проби ради...

1

Та цур йому!
Лучче полягаєм
Та виспимось. День великий.
Ще будем співати.

3

І я кажу: помолимось
Та будемо спати».

Старці під берестом заснули;
Ще сонце спить, пташки мовчать,
А коло льоху вже проснулись
І заходилися копать.

Копають день, копають два,
На третій насилу
Докопалися до муру
Та трохи спочили.
Поставили караули.
Ісправник аж просить,
Щоб нікого не пускали,
І в Чигрин доносить
По начальству. Приїхало
Начальство мордате,
Подивилось. «Треба, каже,
Своди розламати,
Вєрнєй дєло...» Розламали,
Та й перелякались!
Костяки в льоху лежали
І мов усміхались,
Що сонечко побачили.

От добро Богдана!
Черепок, гниле корито
Й костяки в кайданах!
Якби в формених, то добре:
Вони б ще здалися...
Засміялись... а ісправник
Трохи не сказився!
Що нічого, бачиш, взяти,
А він же трудився!
І день і ніч побивався
Та в дурні й убрався.
Якби йому Богдан оце
У руки попався,
У москалі заголив би,
Щоб знав, як дурити
Правительство!! Кричить, біга,
Мов несамовитий.
Яременка* в пику пише,
По-московській лає
Увесь народ. І на старців
Моїх налітає.
«Вы што делаете, плуты!!»
«Та ми, бачте, пане,
Співаємо про Богдана...»
«Я вам дам Богдана,
Мошенники, дармоеды!
И песню сложили
Про такого ж мошенника...»
«Нас, пане, навчили...»
«Я вас навчу!.. Завалить им!»
Взяли й завалили —

---

* Козака Яременка клуня на тім місці, де стояли Богданові палати. *Прим. Шевченка.*

Випарили у московській
Бані-прохолоді.
Отак пісні Богданови
Стали їм в пригоді!!..
Так малий льох в Суботові
Москва розкопала!
Великого ж того льоху
Ще й не дошукалась.

[Миргород 1845]

* *
*

Стоїть в селі Суботові
На горі високій
Домовина України,
Широка, глибока.
Ото церков Богданова.
Там-то він молився,
Щоб москаль добром і лихом
З козаком ділився.
Мир душі твоїй, Богдане!
Не так воно стало;
Москалики, що заздріли,
То все очухрали.
Могили вже розривають
Та грошей шукають,
Льохи твої розкопують
Та тебе ж і лають,
Що й за труди не находять!
Отак-то, Богдане!
Занапастив єси вбогу
Сироту Украйну!
За те ж тобі така й дяка.
Церков-домовину
Нема кому полагодить!!
На тій Україні,

На тій самій, що з тобою
Ляха задавила!
Байстрюки Єкатерини
Сараною сіли.

Отаке-то, Зіновію,
Олексіїв друже!
Ти все оддав приятелям,
А їм і байдуже.
Кажуть, бачиш, що все то те
Таки й було наше,
Що вони тільки наймали
Татарам на пашу —
Та полякам... Може й справді!
Нехай і так буде!
Так сміються ж з України
Сторонні люди!
Не смійтеся, чужі люди!
Церков-домовина
Розвалиться... і з-під неї
Встане Україна.
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти!..

21 Октября 1845
Марьинское

НАЙМИЧКА

ПРОЛОГ

У неділю вранці-рано
Поле крилося туманом.
У тумані на могилі,
Як тополя, похилилась
Молодиця молодая.
Щось до лона пригортає
Та з туманом розмовляє:

— Ой, тумане, тумане,
Мій латаний талане!
Чому мене не сховаєш
Отут серед лану?
Чому мене не задавиш,
У землю не вдавиш?
Чому мені злої долі,
Чом віку не збавиш?
Ні, не дави, туманочку!
Сховай тільки в полі,
Щоб ніхто не знав, не бачив
Моєї недолі!..
Я не одна: єсть у мене
І батько і мати...
Єсть у мене... туманочку,

Туманочку, брате!..
Дитя моє, мій синочку,
Нехрещений сину!
Не я тебе хреститиму
На лиху годину.
Чужі люди хреститимуть,
Я не буду знати,
Як і зовуть... Дитя моє!
Я була багата...
Не лай мене! Молитимусь,
Із самого неба
Долю виплачу сльозами
І пошлю до тебе! —

Пішла полем, ридаючи,
В тумані ховалась
Та крізь сльози тихесенько
Про вдову співала,
Як удова в Дунаєві
Синів поховала:
«Ой у полі могила;
Там удова ходила,
Там ходила, гуляла,
Трути-зілля шукала.
Трути-зілля не найшла,
Та синів двох привела,
В китаєчку повила
І на Дунай однесла:
— Тихий, тихий Дунай!
Моїх діток забавляй.
Ти, жовтесенький пісок,
Нагодуй моїх діток!
І скупай, і сповий,
І собою укрий!»

1

Був собі дід та баба.
З давнього давна, у гаї над ставом
Удвох собі на хуторі жили,
Як діточок двоє,
Усюди обоє.
Ще змалечку удвох ягнята пасли,
А потім побралися,
Худоби діждалися,—
Придбали хутір, став і млин.
Садок у гаї розвели
І пасіку чималу —
Всього надбали.
Та діточок у їх бігма,
А смерть з косою за плечима.

Хто ж їх старість привітає,
За дитину стане?
Хто заплаче, поховає,
Хто душу спом'яне?
Хто поживе добро чесно
В добрую годину
І згадає, дякуючи,
Як своя дитина?..
Тяжко дітей годувати
У безверхій хаті,
А ще гірше старітися
У білих палатах,
Старітися, умирати,
Добро покидати
Чужим людям, чужим дітям
На сміх, на розтрату!

II

І дід і баба у неділю
На призьбі вдвох собі сиділи
Гарненько, в білих сорочках.
Сіяло сонце; в небесах
Ані хмариночки; та тихо
Та любо, як у раї.
Сховалося у серці лихо,—
Як звір у темнім гаї.

В такім раї чого б, бачся,
Старим сумувати?
Чи то давнє яке лихо
Прокинулось в хаті?
Чи вчорашнє, задавлене
Знов поворушилось?
Чи ще тільки заклюнулось
І рай запалило?

Не знаю, що і після чого
Старі сумують. Може, вже
Оце збираються до бога,
Та хто в далекую дорогу
Їм добре коней запряже?

— А хто нас, Насте, поховає,
Як помремо?
— Сама не знаю!
Я все оце міркувала,
Та аж сумно стало:
Одинокі зостарілись...
Кому понадбали
Добра сього?..
— Стривай лишень!

Чи чуєш? Щось плаче
За ворітьми, мов дитина!
Побіжім лиш... Бачиш —
Я вгадував, що щось буде! —

І разом схопились,
Та до воріт... Прибігають —
Мовчки зупинились.
Перед самим перелазом
Дитина сповита —
Та й не туго й новенькою
Свитиною вкрита.
Бо то мати сповивала —
І літом укрила
Останньою свитиною!..
Дивились, молились
Старі мої. А сердешне
Неначе благає:
Випручало рученята
Й до їх простягає
Манюсінькі... і замовкло,
Неначе не плаче,
Тільки пхика.
— А що, Насте?
Я й казав... От бачиш!
От і талан, от і доля,
І не одинокі!
Бери ж лишень та сповивай...
Ач, яке, нівроку!
Неси ж в хату, а я верхи
Кинусь за кумами
В Городище...—
Чудно якось
Діється між нами!

Один сина проклинає,
З хати виганяє,
Другий свічечку, сердешний,
Потом заробляє
Та ридаючи становить
Перед образами —
Нема дітей!.. Чудно якось
Діється між нами!

III

Аж три пари на радощах
Кумів назбирали
Та ввечері й охрестили,
І Марком назвали.
Росте Марко; старі мої
Не знають, де діти,
Де посадить, де положить
І що з ним робити.
Минає рік. Росте Марко —
І дійна корова
У розкоші купається.
Аж ось чорноброва
Та молода, білолиця
Прийшла молодиця
На той хутір благодатний
У найми проситься.

— А що ж, каже, возьмім, Насте!
— Возьмімо, Трохиме,
Бо ми старі, нездужаєм,
Та таки й дитина.
Хоч воно вже й підросло,
Та все ж таки треба

Коло його піклуватись.
— Та воно-то треба,
Бо я й свою вже часточку
Прожив, слава богу,—
Підтоптався. Так що ж тепер,
Що візьмеш, небого?
За рік, чи як?
— А що дасте.
— Е, ні! Треба знати,
Треба, дочко, лічить плату,
Зароблену плату.
Бо сказано: хто не лічить,
То той і не має.
Так отак хіба, небого:
Ні ти нас не знаєш,
Ні ми тебе; а поживеш,
Роздивишся в хаті,
Та й ми тебе побачимо —
Отоді й за плату.
Чи так, дочко?
— Добре, дядьку.
— Просимо ж у хату.—

Поєднались. Молодиця
Рада та весела;
Ніби з паном повінчалась,
Закупила села!
І у хаті, і на дворі,
І коло скотини —
Увечері, і вдосвіта;
А коло дитини
Так і пада, ніби мати,
В будень і в неділю

Головоньку йому змиє
Й сорочечку білу
Що день божий надіває;
Грається, співає,
Робить возики; а в свято —
То й з рук не спускає.
Дивуються старі мої
Та моляться богу...
А наймичка невсипуща
Щовечір, небога,
Свою долю проклинає,
Тяжко, важко плаче;
І ніхто того не чує,
Не знає й не бачить,
Опріч Марка маленького.
Так воно не знає,
Чого наймичка сльозами
Його умиває.
Не зна Марко, чого вона
Так його цілує,
Сама не з'їсть і не доп'є —
Його нагодує.
Не зна Марко. Як в колисці
Часом серед ночі
Прокинеться, ворухнеться,—
То вона вже скочить,
І укриє, й перехрестить,
Тихо заколише —
Вона чує з тії хати,
Як дитина дише.
Вранці Марко до наймички
Ручки простягає
І мамою невсипущу
Ганну величає...

Не зна Марко. Росте собі,
Росте, виростає.

IV

Чимало літ перевернулось,
Води чимало утекло.
І в хутір лихо завернуло,
І сльоз чимало принесло.
Бабусю Настю поховали
І ледве, ледве одволали
Трохима діда. Прогуло
Прокляте лихо та й заснуло —
На хутір знову благодать
З-за гаю темного вернулась
До діда в хату спочивать.

Уже Марко чумакує
І восени не ночує
Ні під хатою, ні в хаті,—
Кого-небудь треба сватать!
— Кого ж би тут? — старий дума
І просить поради
У наймички. А наймичка
До царівни б рада
Слать старости: — Треба Марка
Самого спитати.
— Добре, дочко, спитаємо
Та й будемо сватать.—

Розпитали, порадились,
Та й за старостами
Пішов Марко. Вернулися
Люди з рушниками,

З святим хлібом обміненим.
Панну у жупані,
Таку кралю висватали,
Що хоч за гетьмана,
То не сором. Отаке-то
Диво запопали.

— Спасибі вам! — старий каже.—
Тепер, щоб ви знали,
Треба краю доводити,
Коли й де вінчати,
Та й весілля. Та ще ось що:
Хто в нас буде мати?
Не дожила моя Настя!..—
Та й заливсь сльозами.
А наймичка у порогу
Вхопилась руками
За одвірок та й зомліла.
Тихо стало в хаті;
Тільки наймичка шептала:
— Мати... мати... мати...

V

Через тиждень молодиці
Коровай місили
На хуторі. Старий батько
З усієї сили
З молодицями танцює,
Та двір вимітає,
Та прохожих, проїжджачих
У двір закликає,
Та вареною частує,
На весілля просить.
Знай бігає — а самого
Ледве ноги носять.

Скрізь гармидер та реготня,
В хаті і надворі.
І жолоби викотили
З нової комори.
Скрізь порання: печуть, варять,
Вимітають, миють...
Та все чужі. Де ж наймичка?
На прощу у Київ
Пішла Ганна. Благав старий,
А Марко аж плакав,
Щоб була вона за матір.
— Ні, Марку! Ніяко
Мені матір'ю сидіти:
То багаті люди,
А я наймичка... Ще й з тебе
Сміятися будуть.—
Нехай бог вам помагає!
Піду помолюся.
Усім святим у Києві,
Та й знову вернуся
В вашу хату, як приймете.
Поки маю сили,
Трудитимусь...—
Чистим серцем
Поблагословила
Свого Марка... Заплакала
Й пішла за ворота.

Розвернулося весілля,
Музикам робота —
І підковам. Вареною
Столи й лави миють.
А наймичка шкандибає,
Поспішає в Київ.

Прийшла в Київ — не спочила,
У міщанки стала,
Найнялася носить воду,
Бо грошей нестало
На молебствіє Варварі.
Носила, носила,
Кіп із вісім заробила
Й Маркові купила
Святу шапочку в пещерах
У Йвана святого,
Щоб голова не боліла
В Марка молодого.
І перстеник у Варвари
Невістці достала,
І, всім святим поклонившись,
Додому верталась.

Вернулася. Катерина
І Марко зустріли
За ворітьми, ввели в хату
Й за стіл посадили;
Напували й годували,
Про Київ питали,
І в кімнаті Катерина
Одпочить послала.
— За що вони мене люблять?
За що поважають?
О боже мій милосердний,
Може, вони знають...
Може, вони догадались...
Ні, не догадались —
Вони добрі...—
І наймичка
Тяжко заридала.

VI

Тричі крига замерзала,
Тричі розтавала;
Тричі наймичку у Київ
Катря проводжала,
Так, як матір. І в четвертий
Провела небогу
Аж у поле, до могили,
І молила бога,
Щоб швиденько верталася,
Бо без неї в хаті
Якось сумно — ніби мати
Покинула хату.

Після пречистої в неділю,
Та після першої, Трохим
Старий сидів в сорочці білій,
В брилі, на призьбі. Перед ним
З собакою онучок грався,
А внучка в юпку одяглась
У Катрину і ніби йшла
До діда в гості. Засміявсь
Старий і внучку привітав,
Неначе справді молодицю:
— А де ж ти діла паляницю?
Чи, може, в лісі хто одняв?
Чи попросту — забула взяти?
Чи, може, ще й не напекла?
Е, сором, сором! Лепська мати! —
Аж зирк — і наймичка ввійшла
На двір. Старий побіг стрічати
З онуками свою Ганну...

— А Марко в дорозі? —
Ганна діда питалася.
— В дорозі ще й досі.
— А я ледве додибала
До вашої хати,
Не хотілось на чужині
Одній умирати.
Коли б Марка діждатися...
Так щось тяжко стало! —
І внучатам із клуночка
Гостинці виймала —
І хрестики, й дукачики,
Й намиста разочок
Яриночці, і червоний
З фольги образочок,
А Карпо́ві соловейка
Та коників пару,
І четвертий уже перстень
Святої Варвари
Катерині. А дідові
Із воску святого
Три свічечки; а Маркові
І собі нічого
Не принесла, не купила,
Бо грошей нестало,
А заробить нездужала.
— А ось ще осталось
Півбубличка! —
Й по шматочку
Дітям розділила.

VII

Ввійшла в хату. Катерина
Їй ноги умила
Й полуднувать посадила.
Не пила й не їла
Стара Ганна.
— Катерино!
Коли в нас неділя?
— Післязавтра.— Треба буде
Акафіст найняти
Миколаєві святому
Й на часточку дати;
Бо щось Марко забарився...
Може, де в дорозі
Занедужав, сохрань боже! —
Й покапали сльози
З старих очей замучених,
Ледве, ледве встала
Із-за стола.
— Катерино!
Не та вже я стала:
Зледащіла, не здужаю
І на ноги встати.
Тяжко, Катре, умирати
В чужій теплій хаті.

Занедужала небога.
Уже й причащали,
Й малосвятіє служили,—
Ні, не помагало!
Старий Трохим по надвір'ю,
Мов убитий, ходить.
Катерина ж з болящої

І очей не зводить.
Катерина коло неї
І днює й ночує.
А тимчасом сичі вночі
Недобре віщують
На коморі. Болящая
Щодень, щогодина
Ледве чути питається:
— Доню Катерино!
Чи ще Марко не приїхав?
Ох, якби я знала,
Що діждуся, що побачу,
То ще б підождала.

VIII

Іде Марко з чумаками;
Ідучи співає.
Не поспіша до господи —
Воли попасає.
Везе Марко Катерині
Сукна дорогого,
А батькові шитий пояс
Шовку червоного.
А наймичці на очіпок
Парчі золотої
І червону добру хустку
З білою габою[1].
А діточкам черевички,
Фіг та винограду.
А всім вкупі — червоного
Вина з Цареграду
Відер з троє у барилі,
І кав'яру з Дону, —

Всього везе, та не знає,
Що діється дома.

Іде Марко, не журиться.
Прийшов — слава богу!
І ворота одчиняє,
І молиться богу...
— Чи чуєш ти, Катерино?
Біжи зустрічати!
Уже прийшов. Біжи швидше,
Швидше веди в хату!..
Слава тобі, христе боже!
Насилу діждала! —
І «отче наш» тихо... тихо,
Мов крізь сон, читала.

Старий воли випрягає,
Занози ховає
Мережані. А Катруся
Марка оглядає.
— А де ж Ганна, Катерино?
Я пак і байдуже.
Чи не вмерла?
— Ні, не вмерла,
А дуже нездужа.
Ходім лишень в малу хату,
Поки випрягає
Воли батько; вона тебе,
Марку, дожидає. —

Ввійшов Марко в малу хату
І став у порогу...
Аж злякався. Ганна шепче:
— Слава... слава богу.

Ходи сюди, не лякайся...
Вийди, Катре, з хати:
Я щось маю розпитати,
Дещо розказати.—

Вийшла з хати Катерина,
А Марко схилився
До наймички у голови.
— Марку! Подивися,
Подивися ти на мене!
Бач, як я змарніла.
Я не Ганна, не наймичка,
Я...—
Та й оніміла.
Марко плакав, дивувався.
Знов очі одкрила,
Пильно, пильно подивилась —
Сльози покотились.
— Прости мене. Я каралась
Весь вік в чужій хаті...
Прости мене, мій синочку!
Я... я твоя мати.—
Та й замовкла...
Зомлів Марко,
Й земля задрижала.
Прокинувся... до матері —
А мати вже спала.

[13 Ноября 1845
в Переяславі] —
[1860]

КАВКАЗ

Искреннему моему Якову де Бальмену [1]

Кто даст главе моей воду,
И очесем моим источник слез,
И плачуся и день и нощь
о побиенных...

Иеремин. Глава 9, стих 1.

За горами гори, хмарою повиті,
Засіяні горем, кровію политі.
Споконвіку Прометея
Там орел карає,
Що день божий довбе ребра
Й серце розбиває.
Розбиває, та не вип'є
Живущої крові,—
Воно знову оживає
І сміється знову.
Не вмирає душа наша,
Не вмирає воля.
І неситий не виоре
На дні моря поле.
Не скує душі живої
І слова живого.
Не понесе слави бога,
Великого бога.

Не нам на прю з тобою стати!
Не нам діла твої судить!
Нам тільки плакать, плакать, плакать
І хліб насущний замісить
Кривавим потом і сльозами.
Кати знущаються над нами,
А правда наша п'яна спить.
Коли вона прокинеться?
Коли одпочити
Ляжеш, боже, утомлений?
І нам даси жити!
Ми віруєм твоїй силі
І духу живому.
Встане правда! Встане воля!
І тобі одно́му
Помоляться всі язики
Вовіки і віки.
А поки що течуть ріки,
Кривавії ріки!
За го́рами гори, хмарою повиті,
Засіяні горем, кровію политі.
Отам-то милостивії ми
Ненагодовану і голу
Застукали сердешну волю
Та й цькуємо. Лягло костьми
Людей муштрованих чимало.
А сльоз, а крові!? напоїть
Всіх імператорів би стало
З дітьми і внуками, втопить
В сльозах удов'їх. А дівочих,
Пролитих тайно серед ночі!
А матерніх гарячих сльоз!
А батькових, старих, кривавих!
Не ріки — море розлилось,

Огнéнне море! Слава! Слава!
Хортам, і гончим, і псарям,
І нашим батюшкам-царям
Слава!

І вам слава, сині гори,
Кригою окуті!
І вам, лицарі великі,
Богом не забуті.
Борітеся — поборете!
Вам бог помагає!
За вас правда, за вас слава
І воля святая!

Чурек і сакля — все твоє;
Воно не прошене, не дане,
Ніхто й не возьме за своє,
Не поведе тебе в кайданах.
А в нас!.. На те письменні ми,
Читаєм божії глаголи!..
І од глибокої тюрми
Та до високого престола —
Усі ми в золоті і голі.
До нас в науку! Ми навчим,
Почому хліб і сіль почім!
Ми християни: храми, школи,
Усе добро, сам бог у нас!
Нам тільки сакля очі коле:
Чого вона стоїть у вас,
Не нами дана; чом ми вам
Чурек же ваш та вам не кинем,
Як тій собаці! Чом ви нам
Платить за сонце не повинні! —
Та й тільки ж то! Ми не погани,

Ми настоящі християни —
Ми малим ситі!.. А зате!
Якби ви з нами подружили,
Багато б дечому навчились!
У нас же й світа, як на те —
Одна Сибір неісходима!
А тюрм, а люду!.. Що й лічить!
Од молдаванина до фінна
На всіх язиках все мовчить,
Бо благоденствує! У нас
Святую біблію читає
Святий чернець і научає,
Що цар якийсь-то свині пас
Та дружню жінку взяв до себе,
А друга вбив. Тепер на небі!
От бачите, які у нас
Сидять на небі! Ви ще темні,
Святим хрестом не просвіщені!
У нас навчіться! В нас дери,
Дери та дай,
І просто в рай,
Хоч і рідню всю забери!
У нас! Чого-то ми не вміем?
І зорі лічим, гречку сієм,
Французів лаєм. Продаєм
Або у карти програєм
Людей... не негрів... а таких,
Таки хрещених... но простих.
Ми не гішпани! Крий нас, боже,
Щоб крадене перекупать,
Як ті жиди. Ми по закону!..

По закону апостола
Ви любите брата!

Суєслови, лицеміри,
Господом прокляті!
Ви любите на братові
Шкуру, а не душу!
Та й лупите по закону:
Дочці на кожушок,
Байстрюкові на придане,
Жінці на патинки.
Собі ж на те, що не знають
Ні діти, ні жінка!

За кого ж ти розіп'явся,
Христе, сине божий?
За нас добрих, чи за слово
Істини... Чи, може,
Щоб ми з тебе насміялись?
Воно ж так і сталось.
Храми, каплиці, і ікони,
І ставники, і мірри дим,
І перед образом твоїм
Неутомленнії поклони
За кражу, за войну, за кров,—
Щоб братню кров пролити просять,
І потім в дар тобі приносять
З пожару вкрадений покров!!..
Просвітились! Та ще й хочем
Других просвітити,
Сонце правди показати...
Сліпим, бачиш, дітям!!
Все покажем! Тільки дайте
Себе в руки взяти.
Як і тюрми мурувати,
Кайдани кувати —
Як і носить!.. І як плести

Кнути узлуваті,—
Всьому навчим! Тільки дайте
Свої сині гори
Остатнії... бо вже взяли
І поле і море.

І тебе загнали, мій друже єдиний,
Мій Якове добрий! Не за Україну,
А за її ката довелось пролить
Кров добру, не чорну. Довелось запить
З московської чаші московську отруту!
О друже мій добрий! Друже незабутий!
Живою душею в Украйні витай;
Літай з козаками понад берегами,
Розриті могили в степу назирай.
Заплач з козаками дрібними сльозами
І мене з неволі в степу виглядай.

А поки що — мої думи,
Моє люте горе
Сіятиму. Нехай ростуть
Та з вітром говорять.
Вітер тихий з України
Понесе з росою
Мої думи аж до тебе!..
Братньою сльозою
Ти їх, друже, привітаєш,
Тихо прочитаєш...
І могили, степи, море,
І мене згадаєш.

18 Ноября 1845
в Переяславі

І МЕРТВИМ, І ЖИВИМ, І НЕНАРОЖДЕННИМ

ЗЕМЛЯКАМ МОЇМ В УКРАЇНІ І НЕ В УКРАЇНІ
МОЄ ДРУЖНЄЄ ПОСЛАНІЄ

Аще кто речет, яко люблю бога, а брата своего ненавижу, ложь есть.

Соборное послание Иоанна
Глава 4, ст. 20.

І смеркає, і світає,
День божий минає,
І знову люд потомлений
І все спочиває.
Тільки я, мов окаянний,
І день і ніч плачу
На розпуттях велелюдних,
І ніхто не бачить,
І не бачить, і не знає —
Оглухли, не чують;
Кайданами міняються,
Правдою торгують.
І го́спода зневажають,—
Людей запрягають
В тяжкі ярма. Орють лихо,
Лихом засівають...
А що вродить? Побачите,
Які будуть жни́ва!

Схаменіться, недолюди,
Діти юродиві!
Подивіться на рай тихий,
На свою країну!
Полюбіте щирим серцем
Велику руїну!
Розкуйтеся, братайтеся!
У чужому краю
Не шукайте, не питайте
Того, що немає
І на небі, а не тільки
На чужому полі.
В своїй хаті своя й правда,
І сила, і воля.

Нема на світі України,
Немає другого Дніпра;
А ви претеся на чужину
Шукати доброго добра,
Добра святого. Волі! волі!
Братерства братнього! Найшли,
Несли, несли з чужого поля
І в Україну принесли
Великих слов велику силу,
Та й більш нічого. Кричите,
Що бог создав вас не на те,
Щоб ви неправді поклонились!..
І хилитесь, як і хилились!
І знову шкуру дерете
З братів незрящих, гречкосіїв;
І сонця правди дозрівать
В німецькі землі, не чужії,
Претеся знову!.. Якби взять
І всю мізерію з собою,

Дідами крадене добро,
Тоді оставсь би сиротою
З святими горами Дніпро!

Ох, якби те сталось, щоб ви не вертались,
Щоб там і здихали, де ви поросли!
Не плакали б діти, мати б не ридала,
Не чула б у бога вашої хули.
І сонце не гріло б смердячого гною
На чистій, широкій, на вольній землі.
І люди б не знали, що ви за орли,
І не покивали б на вас головою.

Схаменіться! будьте люди,
Бо лихо вам буде!
Розкуються незабаром
Заковані люди.
Настане суд, заговорять
І Дніпро і гори!
І потече сторіками
Кров у синє море
Дітей ваших... І не буде
Кому помагати:
Одцурається брат брата
І дитини мати.
І дим хмарою заступить
Сонце перед вами,
І навіки прокленетесь
Своїми синами!
Умийтеся! Образ божий
Багном не скверніте.
Не дуріте дітей ваших,
Що вони на світі
На те тільки, щоб панувать...

Бо невчене око
Загляне їм в саму душу
Глибоко! глибоко!
Дознаються небожата,
Чия на вас шкура,
Та й засудять,— і премудрих
Немудрі одурять!

Якби ви вчились так, як треба,
То й мудрость би була своя.
А то залізете на небо:
— І ми — не ми, і я — не я!
І все те бачив, і все знаю:
Нема ні пекла, ані раю,
Немає й бога, тільки я!
Та куций німець узлуватий,
А більш нікого!..— Добре, брате,
Що ж ти такеє?
— Нехай скаже
Німець. Ми не знаєм.—
Отак-то ви навчаєтесь
У чужому краю!
Німець скаже:—Ви моголи[1].—
— Моголи! моголи!—
Золотого Тамерлана
Онучата голі.
Німець скаже: — Ви слов'яни.
— Слов'яни! слов'яни!
Славних прадідів великих
Правнуки погані!
І Коллара[2] читаєте
З усієї сили,
І Шафарика, і Ганка[3],
І в слов'янофіли[4]

Так і претесь... І всі мови
Слов'янського люду —
Всі знаєте. А своєї
Дастьбі... Колись будем
І по-своєму глаголать,
Як німець покаже
Та до того й історію
Нашу нам розкаже.
Отоді ми заходимось!
Добре заходились
По німецькому показу
І заговорили
Так, що й німець не второпа,
Учитель великий,
А не те, щоб прості люди,
А гвалту! а крику!
— І гармонія, і сила:
Му́зика та й годі!
А історія!.. Поема
Вольного народа!
Що ті римляни убогі!
Чортзна-що — не Брути! [5]
У нас Брути! і Коклеси! [6]
Славні, незабуті!
У нас воля виростала,
Дніпром умивалась,
У голови гори слала,
Степом укривалась! —
Кров'ю вона умивалась,
А спала на купах,
На козацьких вольних трупах,
Окрадених трупах!
Подивіться лишень добре,
Прочитайте знову

Тую славу. Та читайте
Од слова до слова,
Не минайте ані титли [7],
Ніже тії коми —
Все розберіть... Та й спитайте
Тоді себе: що ми?..
Чиї сини? Яких батьків?
Ким? За що закуті?..
То й побачите, що ось що
Ваші славні Брути:

Раби, підніжки, грязь Москви,
Варшавське сміття — ваші пáни,
Ясновельможнії гетьмани.
Чого ж ви чванитеся, ви!
Сини сердешної Украйни!
Що добре ходите в ярмі,
Ще лучче, як батьки ходили?!
Не чваньтесь, з вас деруть ремінь,
А з їх бувало й лій топили.
Може, чванитесь, що братство
Віру заступило?
Що Сінопом, Трапезонтом
Галушки варило?
Правда!.. Правда, наїдались,
А вам тепер вадить.
І на Січі мудрий німець
Картопельку садить [8],
А ви її купуєте,
Їсте на здоров'я
Та славите Запорожжя.
А чиєю кров'ю
Ота земля напоєна,
Що картопля родить?

Вам байдуже. Аби добра
Була для горо́ду!
А чванитесь, що ми Польщу
Колись завалили!..
Правда ваша: Польща впала,
Та й вас роздавила!

Так от як кров свою лили
Батьки за Мо́скву і Варшаву,
І вам, синам, передали
Свої кайдани, свою славу!

Доборолась Україна
До самого краю.
Гірше ляха свої діти
Її розпинають.
Замість пива праведную
Кров із ребер точать.
Просвітити, кажуть, хочуть
Материні очі
Современними огнями.
Повести за віком,
За німцями, недоріку,
Сліпую каліку.
Добре! Ведіть, показуйте!
Нехай стара мати
Навчається, як дітей тих
Нових доглядати.
Показуйте!.. За науку
Не турбуйтесь! Буде
Материна добра плата:
Розпадеться лу́да
На очах ваших неситих;
Побачите славу,

Живу славу дідів своїх
І батьків лукавих.
Не дуріте самі себе!
Учітесь, читайте,
І чужому научайтесь,
Й свого не цурайтесь.
Бо хто матір забуває,
Того бог карає,
Того діти цураються,
В хату не пускають.
Чужі люди проганяють,
І немає злому
На всій землі безконечній
Веселого дому.
Я ридаю, як згадаю
Діла́ незабуті
Дідів наших. Тяжкі діла!
Якби їх забути,
Я оддав би веселого
Віку половину.
Отака-то наша слава,
Слава України.
Отак і ви прочитайте,
Щоб не сонним снились
Всі неправди, щоб розкрились
Високі могили
Перед вашими очима.
Щоб ви розпитали
Мучеників: кого, коли,
За що розпинали?
Обніміте ж, брати мої,
Найменшого брата, —
Нехай мати усміхнеться,
Заплакана мати.

Благословить дітей своїх
Твердими руками
І діточок поцілує
Вольними устами.
І забудеться срамотна
Давняя година,
І оживе добра слава,
Слава України,
І світ ясний, невечерній
Тихо засіяє. . . . .
Обніміться ж, брати мої,
Молю вас, благаю!

14 Декабря 1845
Вьюнища

ХОЛОДНИЙ ЯР[1]

У всякого своє лихо,
І в мене не тихо;
Хоч не своє — позичене,
А все-таки лихо.
Нащо б, бачся, те згадувать,
Що давно минуло,
Будить бознає колишнє?
Добре, що заснуло!..
Хоч і Яр той; вже до його
І стежки малої
Не осталось, і здається,
Що ніхто й ногою
Не ступив там. А згадаєш —
То була й дорога
З монастиря Мотриного
До Яру страшного.
В Яру колись гайдамаки
Табором стояли,
Лагодили самопали,
Ратища́ стругали.
У Яр тоді сходилися,
Мов із хреста зняті,
Батько з сином і брат з братом
Одностайне стати

На ворога лукавого,
На лютого ляха.
Де ж ти дівся, в Яр глибокий
Протоптаний шляху?
Чи сам заріс темним лісом,
Чи то засадили
Нові кати? Щоб до тебе
Люди не ходили
На пораду: що їм діять
З добрими панами,
Людоїдами лихими,
З новими ляхами?
Не сховаєте! Над Яром
Залізняк витає
І на Умань позирає,
Гонту виглядає.
Не ховайте, не топчіте
Святого закона,
Не зовіте преподобним
Лютого Нерона [2].
Не славтеся царевою
Святою войною.
Бо ви й самі не знаєте,
Що царики коять,
А кричите, що несете
І душу і шкуру
За отечество!.. Їй-богу,
Овеча натура;
Дурний шию підставляє
І не знає за що!
Та ще й Гонту зневажає,
Ледаче ледащо!
«Гайдамаки не воины, —
Разбойники, воры.

Пятно в нашей истории...» [3]
Брешеш, людоморе!
За святую правду-волю
Розбойник не стане,
Не розкує закований
У ваші кайдани
Народ темний. Не заріже
Лукавого сина,
Не розіб'є живе серце
За свою країну.
Ви — розбойники неситі,
Голодні ворони!
По якому правдивому,
Святому закону
І землею, всім даною,
І сердешним людом
Торгуєте? Стережіться ж,
Бо лихо вам буде,
Тяжке лихо!.. Дуріть дітей
І брата сліпого,
Дуріть себе, чужих людей,
Та не дуріть бога.
Бо в день радості над вами
Розпадеться кара.
І повіє огонь новий
З Холодного Яру.

Вьюнища
17 Декабря 1845

ДАВИДОВІ ПСАЛМИ

1

Блаженний муж на лукаву
Не вступає раду,
І не стане на путь злого,
І з лютим не сяде.
А в законі господньому
Серце його й воля
Навчається, і стане він —
Як на добрім полі
Над водою посаджене
Древо зеленіє,
Плодом вкрите. Так і муж той
В добрі своїм спіє.
А лукавих, нечестивих
І слід пропадає,—
Як той попіл, над землею
Вітер розмахає,
І не встануть з праведними
Злії з домовини;
Діла добрих оновляться,
Діла злих загинуть.

12

Чи ти мене, боже милий,
Навік забуваєш,
Одвертаєш лице своє,
Мене покидаєш?
Доки буду мучить душу
І серцем боліти?
Доки буде ворог лютий
На мене дивитись
І сміятись?.. Спаси мене,
Спаси мою душу,
Да не скаже хитрий ворог:
— Я його подужав.—
І всі злії посміються,
Як упаду в руки,
В руки вражі. Спаси мене
Од лютої муки!
Спаси мене! Помолюся
І воспою знову
Твої блага чистим серцем.
Псалмом тихим, новим.

43

Боже, нашими ушима
Чули твою славу,
І діди нам розказують
Про давні криваві
Тії літа; як рукою
Твердою своєю
Розв'язав ти наші руки

І покрив землею
Трупи ворожі. І силу
Твою восхвалили
Твої люди і в покої,
В добрі одпочили,
Славя господа!.. А нині!..
Покрив єси знову
Срамотою свої люди,—
І вороги нові
Розкрадають, як овець, нас
І жеруть!.. Без плати
І без ціни оддав єси
Ворогам проклятим.
Покинув нас на сміх людям,
В наругу сусідям,—
Покинув нас, яко в притчу
Нерозумним людям.
І кивають, сміючися,
На нас головами:
І всякий день перед нами —
Стид наш перед нами.
Окрадені, замучені,
В путах умираєм,
Не молимось чужим богам,
А тебе благаєм:
Поможи нам, ізбави нас
Вражої наруги!
Поборов ти першу силу,
Побори ж і другу,
Ще лютішу!.. Встань же, боже,
Вскую[1] будеш спати,
Од сльоз наших одвертатись,
Скорбі забувати?
Смирилася душа наша,

Жить тяжко в оковах!
Встань же, боже, поможи нам
Встать на ката знову.

52

Пребезумний в серці скаже,
Що бога немає,
В беззаконії мерзіє,
Не творить благая.
А бог дивиться: чи є ще
Взискающий бога?
Нема добре творящого,
Нема ні одного!
Коли вони, неситії
Гріхами, дознають?
Їдять люди замість хліба,
Бога не згадають.
Там бояться, лякаються,
Де страху й не буде.
Так самі себе бояться
Лукавії люди.
Хто ж пошле нам спасеніє,
Верне добру долю?
Колись бог нам верне волю,
Розіб'є неволю.
Восхвалимо тебе, боже,
Хваленієм всяким;
Возрадується Ізраїль
І святий Іаков.

53

Боже, спаси, суди мене
Ти по своїй волі.
Молюсь, господи, внуши їм
Уст моїх глаголи.
Бо на душу мою встали
Сильнії чужії,
Не зрять бога над собою,
Не знають, що діють.
А бог мені поматає,
Мене заступає
І їм правдою своєю
Вертає їх злая.
Помолюся господеві
Серцем одиноким
І на злих моїх погляну
Незлим моїм оком...

81

Між царями-судіями
На раді великій
Став земних владик судити
Небесний владика.

— Доколі будете стяжати
І кров невинну розливать
Людей убогих? А багатим
Судом лукавим поматать?
Вдові убогій поможіте,
Не осудіте сироти

І виведіть із тісноти
На волю тихих, заступіте
Од рук неситих! — Не хотять
Познать, розбити тьму неволі,—
І всує господа глаголи,
І всує плачеться земля.
І царі, раби — однакові
Сини перед богом;
І ви вмрете, як і князь ваш
І ваш раб убогий.
Встань же, боже, суди землю
І судей лукавих!
На всім світі твоя правда,
І воля, і слава.

93

Господь бог лихих карає —
Душа моя знає;
Встань же, боже,— твою славу
Гордий зневажає.
Вознесися над землею
Високо, високо,
Закрий славою своєю
Сліпе, горде око.
Доки, господи, лукаві
Хваляться, доколі
Неправдою? Твої люди
Во тьмі і неволі
Закували... добро твоє
Кров'ю потопили,
Зарізали прохожого,

Вдову задавили
І сказали: — Не зрить господь,
Ніже теє знає.—
Умудрітесь, немудрії:
Хто світ оглядає,
Той і серце ваше знає
І думки лукаві.
Дивітеся ділам його,
Його вічній славі.
Благо тому, кого господь
Карає між нами,
Не допуска, поки злому
Ізриється яма.
Господь любить свої люди,
Любить, не оставить,
Дожидає, поки правда
Перед ними стане.
Хто б спас мене од лукавих
І діющих злая?
Якби не бог поміг мені,
То душа б живая
Во тьмі ада потонула,
Проклялась на світі.
Ти, господи, помагаєш
По землі ходити.
Ти радуєш мою душу
І серце врачуєш;
І пребудет твоя воля,
І труд твій не всує.
Вловлять душу праведничу,
Кров добру осудять.
Мені господь пристанище,
Заступником буде
І воздасть їм за діла їх

Криваві, лукаві,
Погубить їх, і їх слава
Стане їм в неславу.

132

Чи є що краще, лучче в світі,
Як укупі жити,
Братам добрим добро певне
Пожить, не ділити?
Яко миро добровонне
З голови честної
На бороду Аароню
Спадає росою
І на шитії омети
Ризи дорогої;
Або роси єрмонськії
На святії гори
Високії сіонськії
Спадають і творять
Добро тварям земнородним,
І землі, і людям,—
Отак братів благих своїх
Господь не забуде,
Воцариться в дому тихім,
В сім'ї тій великій,
І пошле їм добру долю
Од віка до віка.

На ріках круг Вавілона,
Під вербами в полі,
Сиділи ми і плакали
В далекій неволі,
І на вербах повішали
Органи глухії,
І нам стали сміятися
Едомляни злії:
— Розкажіть нам пісню вашу,
Може й ми заплачем.
Або нашу заспівайте,
Невольники наші.
— Якої ж ми заспіваєм?..
На чужому полі
Не співають веселої
В далекій неволі.
І коли тебе забуду,
Ієрусалиме,
Забвен буду, покинутий,
Рабом на чужині.
І язик мій оніміє,
Висохне, лукавий,
Як забуду пом'янути
Тебе, наша славо.
І господь наш вас пом'яне,
Едомськії діти,
Як кричали ви:— Руйнуйте,
Руйнуйте, паліте
Сіон святий! — Вавілоня
Дщере окаянна!
Блаженний той, хто заплатить
За твої кайдани.

Блажен! блажен! Тебе, злая,
В радості застане
І розіб'є дітей твоїх
О холодний камінь.

149

Псалом новий господеві
І новую славу
Воспоєм честним собором,
Серцем нелукавим.
Во псалтирі і тимпані
Воспоєм благая,
Яко бог кара неправих,
Правим помагає.
Преподобнії во славі
І на тихих ложах
Радуються, славословлять,
Хвалять ім'я боже;
І мечі в руках їх добрі,
Острі обоюду,
На отмщеніє язикам
І в науку людям.
Окують царей неситих
В залізнії пута,
І їх, славних, оковами
Ручними окрутять,
І осудять губителей
Судом своїм правим,
І вовіки стане слава,
Преподобним слава.

19 Декабря 1845
Вьюнища

МАЛЕНЬКІЙ МАР'ЯНІ

Рости, рости, моя пташко,
Мій маковий цвіте,
Розвивайся, поки твоє
Серце не розбите,
Поки люди не дознали
Тихої долини.
Дознаються — пограються,
Засушать та й кинуть.
Ані літа молодії,
Повиті красою,
Ні карії оченята,
Умиті сльозою,
Ані серце твоє тихе,
Добреє дівоче —
Не заступить, не закриє
Неситії очі.
Найдуть злії та й окрадуть...
І тебе, убогу,
Кинуть в пекло... Замучишся —
І прокленеш бога.
Не цвіти ж, мій цвіте новий,
Нерозвитий цвіте!
Зов'янь тихо, поки твоє
Серце не розбите.

20 Декабря 1845
Вьюнища

* *
*

Минають дні, минають ночі,
Минає літо; шелестить
Пожовкле листя; гаснуть очі,
Заснули думи, серце спить,
І все заснуло. І не знаю,
Чи я живу, чи доживаю,
Чи так по світу волочусь,
Бо вже не плачу й не сміюсь...

Доле, де ти? Доле, де ти?
Нема ніякої?
Коли доброї жаль, боже,
То дай злої, злої!
Не дай спати ходячому,
Серцем замирати
І гнилою колодою
По світу валятись.
А дай жити, серцем жити
І людей любити,
А коли ні... то проклинать
І світ запалити!
Страшно впасти у кайдани,
Умирать в неволі,

А ще гірше — спати, спати
І спати на волі —
І заснути навік-віки,
І сліду не кинуть
Ніякого: однаково —
Чи жив, чи загинув!
Доле, де ти? Доле, де ти?
Нема ніякої!
Коли доброї жаль, боже,
То дай злої! злої!

21 Декабря 1845
Вьюнища

ТРИ ЛІТА

І день не день, і йде не йде,
А літа стрілою
Пролітають, забирають
Все добре з собою.
Окрадають добрі думи,
О холодний камінь
Розбивають серце наше
І співають а́мінь,
Амінь всьому веселому
Од нині до віка.
І кидають на розпутті
Сліпого каліку.
Невеликії три літа
Марно пролетіли...
А багато в моїй хаті
Лиха наробили.
Опустошили убоге
Моє серце тихе,
Погасили усе добре,
Запалили лихо,
Висушили чадом-димом
Тії добрі сльози,
Що лилися з Катрусею [1]
В московській дорозі;

Що молились з козаками
В турецькій неволі[2]
І Оксану, мою зорю,
Мою добру долю,
Що день божий умивали...
Поки не підкрались
Злії літа та все теє
Заразом украли.
Жаль і батька, жаль і матір,
І вірну дружину,
Молодую, веселую,
Класти в домовину,—
Жаль великий, брати мої!
Тяжко годувати
Малих діток неумитих
В нетопленій хаті!
Тяжке лихо, та не таке,
Як тому дурному,
Що полюбить, побереться,
А вона другому
За три шаги продається
Та з його й сміється.
От де лихо! От де серце
Разом розірветься!
Отаке-то злеє лихо
Й зо мною спіткалось:
Серце люди полюбило
І в людях кохалось,
І вони його вітали,
Гралися, хвалили...
А літа тихенько кралась
І сльози сушили,
Сльози щирої любові,
І я прозрівати

Став потроху... Доглядаюсь,—
Бодай не казати!
Кругом мене, де не гляну,
Не люди, а змії...
І засохли мої сльози,
Сльози молодії.
І тепер я розбитеє
Серце ядом гою —
І не плачу, й не співаю,
А вию совою.
Отаке-то! Що хочете,
То те і робіте;
Чи голосно зневажайте,
Чи нишком хваліте
Мої думи,— однаково
Не вернуться знову
Літа мої молодії,
Веселеє слово.
Не вернеться... І я серцем
До вас не вернуся.
І не знаю, де дінуся,
Де я пригорнуся,
І з ким буду розмовляти,
Кого розважати,
І перед ким мої думи
Буду сповідати?
Думи мої! Літа мої,
Тяжкії три літа!
До кого ви прихилитесь,
Мої злії діти?
Не хилітесь ні до кого,
Ляжте дома спати...
А я піду четвертий год
Новий зустрічати.

Добридень же, новий годе,
В торішній свитині!
Що ти несеш в Україну
В латаній торбині?
«Благоденствіє, указом
Новеньким повите».
Іди ж здоров, та не забудь
Злидням поклонитись.

22 Декабря 1845
Вьюница

ЗАПОВІТ *

Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Вкраїні милій,
Щоб лани широкополі,
І Дніпро, і кручі
Було видно, було чути,
Як реве ревучий.
Як понесе з України
У синеє море
Кров ворожу... отоді я
І лани і гори —
Все покину і полину
До самого бога
Молитися... А до того —
Я не знаю бога.
Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте.

---

* В автографі Шевченка заголовка нема.

І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом.

25 Декабря 1845
в Переяславі

ЛІЛЕЯ

— За що мене, як росла я,
Люди не любили?
За що мене, як виросла,
Молодую вбили?
За що вони тепер мене
В палатах вітають,
Царівною називають,
Очей не спускають
З мого цвіту! Дивуються,
Не знають, де діти!
Скажи мені, мій братіку,
Королевий цвіте!
— Я не знаю, моя сестро.—
І цвіт королевий
Схилив свою головоньку
Червонорожеву
До білого пониклого
Личенька Лілеї.
І заплакала Лілея
Росою-сльозою...
Заплакала і сказала:
— Брате мій! З тобою
Ми давно вже кохаємось,
А я й не сказала,
Як була я людиною,
Як я мордувалась...

Моя мати... Чого вона,
Вона все журилась,
І на мене, на дитину,
Дивилась, дивилась
І плакала. Я не знаю,
Мій брате єдиний!
Хто їй лихо заподіяв?
Я була дитина,
Я гралася, забавлялась,
А вона все в'яла
Та нашого злого пана
Кляла-проклинала.
Та й умерла. А мене пан
Взяв догодувати.
Я виросла, викохалась
У білих палатах.
Я не знала, що байстря я,
Що його дитина.
Пан поїхав десь далеко,
А мене покинув.
І прокляли його люди,
Будинок спалили...
А мене не знаю за що,
Убити — не вбили,
Тільки мої довгі коси
Остригли, накрили
Острижену ганчіркою.
Та ще й реготались.
Жиди навіть нечистії
На мене плювали.
Отаке-то, мій братіку,
Було мені в світі.
Молодого, короткого
Не дали дожити

Люди віку. Я умерла
Зимою під тином,
А весною процвіла я
Цвітом при долині,
Цвітом білим, як сніг білим!
Аж гай звеселила.
Зимою люди... боже мій!
В хату не пустили.
А весною, мов на диво,
На мене дивились.
А дівчата заквітчались
І почали звати
Лілеєю-снігоцвітом;
І я процвітати
Стала в гаї, і в теплиці,
І в білих палатах.
Скажи ж мені, мій братіку,
Королевий цвіте:
Нащо мене бог поставив
Цвітом на сім світі?
Щоб людей я веселила,
Тих самих, що вбили
Мене й матір?.. Милосердий,
Святий боже, милий! —
І заплакала Лілея.
А цвіт королевий
Схилив свою головоньку
Червонорожеву
На білеє пониклеє
Личенько Лілеї.

[Киев 1846 Июля 25] —
[Нижній Новгород 1858] 6 Марта

РУСАЛКА

— Породила мене мати
В високих палатах.
Та й понесла серед ночі
У Дніпрі скупати.
Купаючи, розмовляла
Зо мною, малою:
— Пливи, пливи, моя доню,
Дніпром за водою.
Та випливи русалкою
Завтра серед ночі:
А я вийду гуляти з ним,
А ти й залоскочеш.
Залоскочи, моє серце:
Нехай не сміється
Надо мною, молодою,
Нехай п'є-уп'ється,
Не моїми кров-сльозами —
Синьою водою
Дніпровою... Нехай собі
Гуляє з дочкою.
Пливи ж, моя єдиная!
Хвилі! мої хвилі!
Привітайте русалоньку...—
Та й заголосила,

Та й побігла. А я собі
Плила за водою,
Поки сестри не зустріли,
Не взяли з собою.
Уже з тиждень, як росту я,
З сестрами гуляю
Опівночі та з будинку
Батька виглядаю.
А може, вже поєдналась
З паном у палатах?
Може, знову розкошує
Моя грішна мати? —
Та й замовкла русалочка,
В Дніпро поринула,
Мов пліточка. А лозина
Тихо похитнулась.

Вийшла мати погуляти —
Не спиться в палатах.
Пана Яна нема дома,
Ні з ким розмовляти,
А як прийшла до берега,
То й дочку згадала.
І згадала, як купала
І як примовляла.
Та й байдуже. Пішла собі
У палати спати.
Та не дійшла,— довелося
В Дніпрі ночувати.
І незчулась, як зуспіли
Дніпрові дівчата —
Та до неї. Ухопили,
Та й ну з нею гратись.
Радісінькі, що піймали,

Гралась, лоскотали,
Поки в вершу не запхали...
Та й зареготались.
Одна тільки русалонька
Не зареготалась.

[Киев 1846 9 Августа] —
[Нижній Новгород 1858] 6 Марта

ВІДЬМА

ПОЕМА

Молюся, знову уповаю,
І знову сльози виливаю,
І думу тяжкую мою
Німим стінам передаю.
Озовітеся ж, заплачте,
Німії, зо мною
Над неправдою людською,
Над долею злою.
Озовітесь! А за вами,
Може, озоветься
Безталання невсипуще
І нам усміхнеться.
Поєднає з недолею
І з людьми і скаже
Спасибі нам. Помолиться
Й тихо спати ляже.
І примиренному присняться
І люди добрі, і любов,
І все добро. І встане вранці
Веселий і забуде знов
Свою недолю. І в неволі
Познає рай, познає волю
І всетворящую любов.

Коло осіннього Миколи,
Обідрані, трохи не голі,
Бендерським шляхом уночі
Ішли цигани. А йдучи —
Звичайне, вольниє — співали.
Ішли, ішли, а потім стали.
Шатро край шляху розп'яли,
Огонь чималий розвели
І кругом його посідали.
Хто з шашликом, а хто і так —
Зате він вольний, як козак
Колись-то був. Сидять, куняють,
А за шатром в степу співає,
Неначе п'яна, з приданóк
Додому йдучи, молодиця:

«Ой у новій хаті
Полягали спати,
Молодій приснилось,
Що мати сказилась,
Свекор оженився,
Батько утопився.
І... гу...»

Цигани слухають, сміються:
— І де ті люди тут возьмуться?
Оце, мабуть, із-за Дністра,
Бо тут все степ... Мара! Мара! —
Цигани крикнули, схопились.
А перед ними опинилось
Те, що співало. Жаль і страх!
В свитині латаній дрижала
Якась людина. На ногах

І на руках повиступала
Од стужі кров; аж струпом стала.
І довгі коси в реп'яхах
О поли бились в ковтунах.
Постояла, а потім сіла
Коло огню і руки гріла
На самім полум'ї.— Ну, так!
Оженився неборак! —
Сама собі вона шептала
І тяжко, страшно усміхалась.
Що се таке? Се не мара.
Моя се мати і сестра,
Моя се відьма, щоб ви знали.

Цигани

А відкіля ти, молодице?

Відьма

Хто, я? *(співає)*

«Як була я молодиця,
Цілували мене в лице,
А як стала стара баба,
Цілували б, була б рада».

Циган

Співуча, нічого сказать.
Якби собі таку достать,
Та ще й з медведем...

Відьма

Я співаю.
Чи то сиджу, чи то гуляю,
Все співаю, все співаю,
Уже забула говорить...
А перше добре говорила.

Циган

Де ж ти була, що заблудила?

Відьма

Хто, я? чи ти? *(шепче)*

Цить лишень, цить.
Он, бач, зо мною пан лежить.
Огонь погас, а місяць сходить,
В яру пасеться вовкулак...

(усміхнувшись)

Я в приданках була, впилася,
І молода не придалася...
А все то прокляті пани
З дівчатами такеє діють...
Ще треба другу одружить,
Піду, без мене не зуміють
І в домовину положить...

Цигани

Не йди, небого, будь ти з нами!
У нас, їй-богу, добре жить.

Відьма

А діти єсть у вас?

Цигани

Немає.

Відьма

Кого ж годуєте єсте?
Кого ви спати кладете?
Кого колишете вночі?
Лягаючи і встаючи,
За кого молитесь? Ох, діти!
І все діти! І все діти!
Не знаю, де од їх подітись.
Де не піду, й вони за мною,
Вони з'їдять мене колись...

Цигани

Не плач, небого, не журись.
У нас дітей нема й заводу.

Відьма

Хоч з гори та в воду.

І відьма тяжко заридала.
Цигани мовчки дивувались,
Поки поснули, де хто впав.
Вона ж не спала, не журилась.
Сиділа, ноги устромила

В гарячий попіл. Виступав
Щербатий місяць з-за могили
І на шатро мов позирав,
Аж поки хмари заступили.

Чом не спиться багатому
Сивому, гладкому?
Чом не спиться убогому
Сироті старому?
Один дума, як би його
Достроїть палати.
Другий дума, як би його
На подзвін придбати.
Один старий одпочине
В пишній домовині.
Другий старий і так собі
Де-небудь під тином.
І обидва спочивають
І гадки не мають.
Убогого не згадують,
А того ще й лають.

Коло огню старий циган
З люлькою куняє.
Позирає на приблуду
Й на подзвін не дбає.

Циган

Чому не ляжеш, не спочинеш?
Зірниця сходить, подивись.

Відьма

Дивилась я — вже ти дивись.

Циган

Ми рано рушимо, покинем,
Як не проспишся.

Відьма

Не просплюсь.
Я вже ніколи не просплюсь.
Отак де-небудь і загину
У бур'яні...

(співає тихо)

«Гаю, гаю, темний гаю,
Тихенький Дунаю!
Ой у гаї погуляю,
В Дунаю скупаюсь.
В зеленому баговинні
Трохи одпочину...
Та, може, ще хоч каліку
Приведу дитину...»
Дарма! аби собі ходило
Та вміло матір проклинать.
А он, чи бачиш, на могилі
Очима лупа кошеня?
Іди до мене. Кицю, кицю...
Не йде, прокляте бісеня!
А то дала б тобі напиться
З моєї чистої криниці...

(приспівує)

«Стоїть кутя на покуті,
А в запічку діти.

Наплодила, наводила,
Та нема де діти:
Чи то потопити?
Чи то подушити?
Чи жидові на кров продать,
А гроші пропити?»

Що, добре наші завдають?
Сідай лиш ближченько, отут.
Ото-то й то! А ти не знаєш...
Що я в Волощині була.
Я розкажу, як нагадаю.
Близнят в Бендерах привела,
У білих Яссах колихала,
У Дунаєві купала,
В Туреччині сповила
Та додому однесла —
Аж у Київ. Та вже дома,
Без кадила, без кропила,
За три шаги охрестила,
А три шаги пропила.
Упилася, упилась!
І досі п'яна!..
І вже ніколи не просплюся.
Бо я вже й бога не боюся
І не соромлюся людей.
Коли б мені отих дітей
Найти де-небудь! Ти не знаєш,
Чи є в Туреччині война?

Циган

Була колись,— тепер нема.
Умер найстарший старшина.

Відьма

А я думала, що й досі...
Аж уже немає.
Слухай лишень, скажу тобі,
Кого я шукаю.
Я шукаю Наталочку
Та сина Івана.
Дочку свою Наталоньку...
Та шукаю пана,
Того Ірода, що, знаєш?..
Стривай, нагадала.
Як була я молодою —
І гадки не мала,
По садочку походжала,
Квітчалась, пишалась.
А він мене і набачив,
Ірод!.. І не снилось,
Що я була кріпачкою,
А то б утопилась,—
Було б легше. От набачив,
Та й бере в покої,
І стриже, неначе хлопця,
І в поход з собою
Бере мене. У Бендери
Прийшли ми. Стояли
З москалями на квартирах.
А москалі за Дунаєм
Турка воювали.
Тут дав бог мені близнята
Якраз против спаса.
А він мене і покинув.
Не вступив і в хату,
На дітей своїх не глянув,

Луципер проклятий!
Пішов собі з москалями,
А я з байстрюками
Повертала в Україну
Степами, тернами,
Острижена. Та й байдуже.
У селах питала
Шлях у Київ. І що з мене
Люди насміялись...
Трохи була не втопилась,
Та жаль було кинуть
Близняточок. То сяк, то так
На свою країну
Придибала. Одпочила.
Вечора діждалась,
Та й у село. Хотілось, бач,
Щоб люди не знали.
От я крадусь попідтинню
До своєї хати.
В хаті темно, нема дома,
Або вже ліг спати
Мій батечко одинокий.
Я ледве ступаю:
Входжу в хату. Аж щось стогне,
Ніби умирає,—
То мій батько. І нікому
Ні перехрестити,
Ні рук скласти. О прокляті,
Лукавії діти,
Що ви дієте на світі!..
Я перелякалась,
Хата пусткою смерділа...
От я заховала
Близнят своїх у коморі,

Вбігаю у хату,
А він уже ледве дише.
Я до його.— Тату!
Мій таточку! це я прийшла.—
За руки хватаю.
— Це я,— кажу. А він мені
Шепче: — Я прощаю.
Я прощаю.— Тільки й чула.
Здається, я впала.
І заснула. Якби була
Довіку проспала!
Опівночі прокинулась:
Як у ямі, в хаті.
А за руку батько давить.
— Тату! — кричу.— Тату! —
А він уже так як крига...
Насилу я руку
Випручала. Що, цигане,
Якби таку суку
Тобі дочку. Що б [ти] зробив?

Циган

Їй-богу, не знаю.

Відьма

Та мовчи вже, бо забуду.
Потім не згадаю.
Дітей, бачся, годувала
Та в засік ховала.
Та очіпок, се вже вранці,
Клоччям вимощала,
Щоб не знать було, що стрига.

Прибралась, ходила,
Поки люди домовину
Надворі робили.
Доробили, положили,
Понесли, сховали...
І одна я, як билина
На полі, осталась
На сім світі... Були діти —
І тих не осталось.

«Через яр ходила
Та воду носила,
Коровай сама бгала,
Дочку оддавала,
Сина оженила...
І... гу...»

Циган

Не скигли, бо ти всіх побудиш.

Відьма

Хіба я скиглю, навісний?

Циган

Та добре, добре. Що дальш буде?
Розказуй дальше.

Відьма

Що даси?
Навариш завтра мамалиги!
Я кукурудзи принесу.

Нагадала! Нагадала!
З дочкою ліг спати...
Завдав сина у лакеї...
Громадою з хати
Виганяли... Нагадала.
Я собак дражнила
Попід вікнами з старцями.
І байстрят носила
За плечима. Щоб привчались.
Аж і сам приїхав.
Я до його кинулася,
Забудучи лихо.
Привітав мене луципер,
Благословив діток
Та й забрав їх у покої...
Ростуть мої квіти!
Та й виросли. Сина Йвана
Оддав якійсь пані
У лакеї. А Наталю...
Чи твої цигани
Всі поснули?

Циган

Всі поснули.

Відьма

Бо щоб не почули
Мого слова. Страшно буде.
І ти, старий друже,
Злякаєшся, як вимовлю...
Чи тобі байдуже?
Наталоньку! Дитя своє!

Ірод нечестивий!..
Занапастив... А до того
Посилає в Київ
Мене, бачиш, молитися.
Я, дурна, й ходила,
І молилась... Ні, цигане,
Я марне молилась.
Чи в вас єсть бог який-небудь?
В нас його немає...
Пани вкрали та в шкатулі
У себе й ховають.

Вертаюся із Києва.
Замкнуті покої.
Він узяв її з собою
Та й поїхав з нею,
З Наталею... Чи чуєш ти?
І остриг, проклятий,
Дитя своє. Полетіла
Я його шукати.
В Волощину. Та й шукаю,
Совою літаю
Над байраками. Та діток,
Діточок шукаю,
Наталоньку!.. Ні, ні, ні, ні!
Я шукаю пана.
Розірву!.. Возьміть до себе
І мене, цигани,
Я медведя водитиму,
А як найду ката,
То й спущу його на його.
Отоді, проклятий!..
Ні, не спущу. Сама його
Загризу... Чи чуєш?

Одружимось, моє серце,
Я й досі дівую.
А сина вже оженила,
А дочка й так буде.
Лазитиме попідтинню,
Поки найдуть люди
Неживою. Чи ти бачив?
Там такий хороший
Мій син Іван... Ух, холодно!
Позич мені грошей,
Намиста доброго куплю.
Та й тебе повішу,
А сама піду додому...
Дивись, миша, миша
Несе у Київ мишенят.
Не донесеш, утопиш десь,
Або пан одніме,
Чи я найду моїх діток,
Чи так і загину? —

Та й замовкла, мов заснула.
Цигани вставали,
Розбирали шатро своє,
В дорогу рушали.
Та й рушили. Пішли степом.
І вона, небога
Безталанна, встала мовчки,
І нібито богу
Нишком собі помолилась,
Та пошкандибала
За циганами. І тихо,
Тихенько співала:

«Кажуть люди, що суд буде,
А суду не буде.
Бо вже мене осудили
На сім світі люди».

Із-за Дністра пішли цигани
І на Волинь і на Украйну.
За селом село минали,
В городи́ ходили,
І марою за собою
Приблуду водили.
І співала й танцювала,
Не пила й не їла...
Неначе смерть, з циганами
По селах ходила.
Потім разом схаменулась,
Стала їсти й пити,
І ховатись за шатрами,
І богу молитись.
Щось таке їй поробила
Стара Маріула.
Якимсь зіллям напувала,
То воно й минулось.
Потім її стала вчити
І лікарювати:
Які трави, що од чого,
І де їх шукати,
Як сушити, як варити...
Всьому, всьому вчила
Маріула, а та вчилась
Та богу молилась.
Минуло літо, уже й друге
І третє настало.
Уже прийшли в Україну...

Жаль їй чогось стало.
Поклонилась Маріулі
За науку в ноги,
Попрощалась з циганами,
Помолилась богу;
Та й пішла собі, небога,
На свою країну.
— Вернусь, каже, хоч погляну
На дочку, на сина.—
Не довелось. Пан вернувся,
Покинув Наталю
В Московщині. А ти її
За Дністром шукала.
Сина Йвана молодого
Оддали в солдати,
За те, що ти не навчила
Панів шанувати.
До кого ж ти прихилишся?
Нікого немає!..
До людей хились, небого,
Люди привітають.

Пан, вернувшись, занедужав,
Стогне, пропадає.
А вона набрала зілля
Та й пішла в палати
Лічить його, поматати,
А не проклинати.
Не помогла болящому,
Бо не допустили...
А як умер, то за його
Богу помолилась.
І жила собі святою,
Дівчат научала,

Щоб з панами не кохались,
Людей не цурались.
— А то бог вас покарає,
А ще гірше люди;
Люди горді, неправедні,
Своїм судом судять.—
Отак вона научала.
Болящих лічила.
А з убогим остатньою
Крихтою ділилась.
Люди добрі і розумні
Добре її знали,
А все-таки покриткою
І Відьмою звали.

[Седнев 1847 Марта 7] —
[Нижній Новгород] —
1858 Марта 6

В КАЗЕМАТІ

Моим соузникам
посвящаю.

* *
*

Згадайте, братія моя...
Бодай те лихо не верталось!
Як ви гарнесенько і я
Із-за решотки визирали
І, певне, думали: — Коли
На раду тиху, на розмову,
Коли ми зійдемося знову
На сій зубоженій землі? —
Ніколи, братія, ніколи
З Дніпра укупі не п'ємо!
Розійдемось, рознесемо
В степи, в ліси свою недолю,
Повіруєм ще трохи в волю,
А потім жити почнемо
Між людьми, як люди.
А поки те буде,
Любітеся, брати мої,
Украйну любіте
І за неї, безталанну,
Господа моліте.
І його забудьте, други,
І не проклинайте.
І мене в неволі лютій
Інколи згадайте.

[Орська кріпость
1847]

I

Ой одна я, одна,
Як билиночка в полі,
Та не дав мені бог
Ані щастя, ні долі.
Тільки дав мені бог
Красу — карії очі,
Та й ті виплакала
В самотині дівочій.
Ані братіка я,
Ні сестрички не знала,
Між чужими зросла,
І зросла — не кохалась!
Де ж дружина моя,
Де ви, добрії люди?
Їх нема... Я сама,
А дружини й не буде!

[В казематі
1847]

II

За байраком байрак.
А там степ та могила.
Із могили козак
Встає сивий, похилий.
Встає сам уночі,
Іде в степ, а йдучи
Співа, сумно співає:
«Наносили землі
Та й додому пішли,
І ніхто не згадає.
Нас тут триста, як скло,
Товариство лягло!
І земля не приймає.
Як запродав гетьман
У ярмо християн,
Нас послав поганяти.
По своїй по землі
Свою кров розлили
І зарізали брата.
Крові брата впились
І отут полягли
У могилі заклятій».
Та й замовк, зажурився
І на спис похилився,

Став на самій могилі.
На Дніпро позирав,
Тяжко плакав, ридав,
Сині хвилі голосили.
З-за Дніпра із села
Руна гаєм гула,
Треті півні співали.
Провалився козак,
Стрепенувся байрак,
А могила застогнала.

[В казематі
1847]

III

Мені однаково, чи буду
Я жить в Україні, чи ні.
Чи хто згадає, чи забуде
Мене в снігу на чужині —
Однаковісінько мені.
В неволі виріс між чужими,
І, неоплаканий своїми,
В неволі, плачучи, умру,
І все з собою заберу —
Малого сліду не покину
На нашій славній Україні,
На нашій — не своїй землі.
І не пом'яне батько з сином,
Не скаже синові: — Молись.
Молися, сину: за Вкраїну
Його замучили колись.—
Мені однаково, чи буде
Той син молитися, чи ні...
Та не однаково мені,
Як Україну злії люди
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окраденую, збудять...
Ох, не однаково мені.

[В казематі
1847]

IV

— Не кидай матері! — казали,
А ти покинула, втекла,
Шукала мати, не найшла
Та вже й шукати перестала...
Умерла плачучи. Давно
Не чуть нікого, де ти гралась,
Собака десь помандрувала,
І в хаті вибито вікно.
В садочку темному ягнята
Удень пасуться. А вночі
Віщують сови та сичі
І не дають сусідам спати.
І твій барвіночок хрещатий
Заріс богилою, ждучи
Тебе неквітчану. І в гаї
Ставочок чистий висихає,
Де ти купалася колись.
І гай сумує, похиливсь...
У гаї пташка не співає —
Й її з собою занесла.
В яру криниця завалилась,
Верба усохла, похилилась,
І стежечка, де ти ходила,
Колючим терном поросла.

Куди полинула, де ділась?
До кого ти перелетіла?
В чужій землі, в чужій сім'ї
Кого ти радуєш? До кого,
До кого руки приросли?
Віщує серце, що в палатах
Ти розкошуєш, і не жаль
Тобі покинутої хати...
Благаю бога, щоб печаль
Тебе довіку не збудила,
Щоб у палатах не найшла...
Щоб бога ти не осудила
І матері не прокляла.

[В казематі
1847]

V

— Чого ти ходиш на могилу? —
Насилу мати говорила.—
Чого ти плачеш ідучи,
Чому не спиш ти уночі,
Моя голубко сизокрила?
— Так, мамо, так.— І знов ходила,
А мати плакала, ждучи.

Не сон-трава на могилі
Вночі процвітає,
То дівчина заручена
Калину саджає,
І сльозами поливає,
І господа просить,
Щоб послав він дощі вночі
І дрібнії роси,
Щоб калина прийнялася,
Розпустила віти.
— Може, пташкою прилине
Милий з того світа.
Зов'ю йому кубелечко,
І сама прилину,
І будемо щебетати
З милим на калині.

Будем плакать, щебетати,
Тихо розмовляти,
Будем вкупочці уранці
На той світ літати.—

І калина прийнялася,
Віти розпустила.
І три літа на могилу
Дівчина ходила.
На четверте... Не сон-трава
Вночі процвітає,—
То дівчина з калиною
Плаче, розмовляє:
— Широкая, високая
Калино моя,
Не водою до схід сонця
Поливаная.
Широкії ріки-сльози
Тебе полили.
Їх славою лукавою
Люди понесли.
Зневажають подруженьки
Подругу свою,
Зневажають червоную
Калину мою.
Повий мою головоньку,
Росою умий
І вітами широкими
Од сонця закрий.
Вранці найдуть мене люди,
Мене осміють.
Широкії твої віти
Діти обірвуть.—
Вранці-рано на калині

Пташка щебетала;
Під калиною дівчина
Спала — не вставала:
Утомилось молодеє,
Навіки спочило...

Вставало сонце з-за могили,
Раділи люди встаючи.
А мати й спати не лягала,
Дочку вечерять дожидала
І тяжко плакала ждучи.

[В казематі
1847]

VI

Ой три шляхи широкії
Докупи зійшлися.
На чужину з України
Брати розійшлися.
Покинули стару матір.
Той жінку покинув,
А той — сестру, а найменший —
Молоду дівчину.
Посадила стара мати
Три ясени в полі,
А невістка посадила
Високу тополю.
Три явори посадила
Сестра при долині...
А дівчина заручена —
Червону калину.
Не прийнялись три ясени,
Тополя всихала;
Повсихали три явори,
Калина зов'яла.
Не вертаються три брати —
Плаче стара мати,
Плаче жінка з діточками
В нетопленій хаті.

Сестра плаче, йде шукати
Братів на чужину...
А дівчину заручену
Кладуть в домовину.
Не вертаються три брати,
По́ світу блукають,
А три шляхи широкії
Терном заростають.

[В казематі
1847]

VII

Н. Костомарову [1]

Веселе сонечко ховалось
В веселих хмарах весняних;
Гостей закованих своїх
Сердешним чаєм напували
І часових переміняли,
Синємундирих часових.
І до дверей, на ключ замкнутих,
І до решотки на вікні
Привик я трохи, і мені
Не жаль було давно одбутих,
Давно похованих, забутих
Моїх кривавих, тяжких сльоз.
А їх чимало розлилось
На марне поле... Хоч би рута,
А то нічого не зійшло!
І я згадав своє село...
Кого я там коли покинув?
І батько й мати в домовині...
І жалем серце запеклось,
Що нікому мене згадати!
Дивлюсь: твоя, мій брате, мати
Чорніше чорної землі

Іде, з хреста неначе знята...
Молюся! господи, молюсь!
Хвалить тебе не перестану!
Що я ні з ким не поділю
Мою тюрму, мої кайдани!

[В казематі
1847]

VIII

Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть,
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають ідучи дівчата,
А матері вечерять ждуть.

Сім'я вечеря коло хати,
Вечірня зіронька встає.
Дочка вечерять подає,
А мати хоче научати,
Так соловейко не дає.

Поклала мати коло хати
Маленьких діточок своїх,
Сама заснула коло їх.
Затихло все... Тільки дівчата
Та соловейко не затих.

В казематі
1847]

IX

Рано-вранці новобранці
Виходили за село,
А за ними, молодими,
І дівча одно пішло.
Подибала стара мати
Доню в полі доганяти...
І догнала, привела;
Нарікала, говорила,
Поки в землю положила.
А сама в старці пішла.

Минули літа, а село
Не перемінилось.
Тільки пустка на край села
Набік похилилась.
Коло пустки на милиці
Москаль шкандибає.
На садочок позирає,
В пустку заглядає.
Марне, брате! Не вигляне
Чорнобрива з хати.
Не покличе стара мати
Вечеряти в хату.
А колись... Давно колись-то!

Рушники вже ткались,
І хустина мережалась,
Шовком вишивалась.
Думав жити, любитися
Та бога хвалити!
А довелось... ні до кого
В світі прихилитись.
Сидить собі коло пустки,
Надворі смеркає.
А в вікно, неначе баба,
Сова виглядає.

[В казематі
1847]

X

В неволі тяжко — хоча й волі,
Сказать по правді, не було.
Та все-таки якось жилось —
Хоть на чужому, та на полі...
Тепер же злої тії долі,
Як бога, ждати довелось.
І жду її, і виглядаю,
Дурний свій розум проклинаю,
Що дався дурням одурить,
В калюжі волю утопить.
Холоне серце, як згадаю,
Що не в Украйні поховають,
Що не в Украйні буду жить,
Людей і го́спода любить.

[В казематі
1847]

XI.

КОСАР

Понад полем іде,
Не покоси кладе,
Не покоси кладе — гори.
Стогне земля, стогне море,
Стогне та гуде!
Косаря уночі
Зустрічають сичі.
Тне косар, не спочиває,
Й ні на кого не вважає,
Хоч і не проси.

Не благай, не проси,
Не клепає коси;
Чи то пригород, чи город,—
Мов бритвою, старий голить
Усе, що даси:
Мужика, й шинкаря,
Й сироту кобзаря;
Приспівує старий, косить,
Кладе горами покоси,
Не мина й царя.

І мене не мине,
На чужині зотне,
За решоткою задавить,
Хреста ніхто не поставить
І не пом'яне.

[В казематі
1847]

XII

Чи ми ще зійдемося знову?
Чи вже навіки розійшлись?
І слово правди і любові
В степи і дебрі рознесли?
Нехай і так!.. Не наша мати,
А довелося поважати.
То воля го́спода. Годіть!
Смирітеся, молітесь богу
І згадуйте один другого,
Свою Україну любіть,
Любіть її... Во время люте,
В остатню тяжкую минуту
За неї господа моліть.

[30 Мая 1847. В казематі] —
Москва. 1858. Марта 18

* *
*

Не спалося,— а ніч, як море.
(Хоч діялось не восени,
Так у неволі). До стіни
Не заговориш ні про горе,
Ні про младенческие сны.
Верчуся, світу дожидаю,
А за дверима про своє
Солдатськеє нежитіє
Два часовії розмовляють.

1

Така ухабиста собой,
И меньше белой не дарила.
А барин бедненькой такой!
Меня-то, слышь, и подсмотрили;
Свезли в Калугу и забрили.
Так вот те случай-то какой!

2

А я... аж страшно, як згадаю!
Я сам пішов у москалі.
Таки ж у нашому селі

Назнав я дівчину... Вчащаю
І матір удову єднаю.
Так пан заклятий не дає:
Мала, каже, нехай дождуся.
І, знай, вчащаю до Ганнусі.
На той рік знову за своє;
Пішов я з матір'ю просити.
«Шкода́, каже, і не проси!
П'ятсот, каже, коли даси,
Бери хоч зараз...» Що робити?
Головко бідна! Позичать?
Та хто таку позичить силу?
Пішов я, брате, заробляти.
І де вже ноги не носили!..
Поки ті гроші заробив,
Я годів зо два проходив
По Чорноморії, по До́ну...
І подарунків накупив
Найдорогіших... От вертаюсь
В село до дівчини вночі,—
Аж тільки мати на печі
Та й та, сердешна, умирає,
А хата пусткою гниє,
Я викресав огню, до неї...
Од неї пахне вже землею,
Уже й мене не пізнає!
Я до попа та до сусіди...
Привів попа, та не застав,—
Вона вже вмерла. Нема й сліду
Моєї Ганни. Я спитав
Таки сусіду... про Ганнусю.
— Хіба ти й досі ще не знаєш?
Ганнуся на Сибір пішла.

До панича, бачиш, ходила,
Поки дитину привела,
Та у криниці й затопила.—
Неначе згага запекла...
Я ледве, ледве вийшов з хати...
Ще не світало. Я в палати
Пішов з ножем, не чув землі...
Аж панича вже одвезли
У школу в Київ. От як, брате!
Осталися і батько й мати,
А я пішов у москалі.
І досі страшно, як згадаю!..
Хотів палати запалить
Або себе занапастить,
Та бог помилував... А знаєш,
Його до нас перевели
Із армії чи що?

1

Так что же?
Ну, вот теперь и приколи!

2

Нехай собі! А бог поможе,
І так забудеться колись.

Вони ще довго говорили.
Я став перед світом дрімать,
І паничі мені приснились,
І не дали, погані, спать.

[В казематі
1847]

ПРИМІТКИ

НА ВІЧНУ ПАМ'ЯТЬ КОТЛЯРЕВСЬКОМУ (стор. 45)

1. *Котляревський, Іван Петрович* (1769—1838) — видатний український письменник, автор поеми «Енеїда» та п'єс «Наталка Полтавка» і «Москаль-чарівник». Поезію написано після смерті письменника.

2. *Троя* — стародавнє місто в Малій Азії при вході в протоку Дарданелли. Темі змалювання пригод троянського царя Енея присвячено поему «Енеїда» римського поета Вергілія у I ст. до н. е. І. П. Котляревський використав її як основу для своєї одноіменної травестійної поеми.

ДУМИ МОЇ, ДУМИ МОЇ (стор. 52)

1. *З булавами, з бунчуками.* Булава і бунчук — ознаки гетьманської влади.

ПЕРЕБЕНДЯ (стор. 56)

1. *Перебендя* — балакуча людина, вередун.

КАТЕРИНА (стор. 60)

1. *Жуковський, Василь Андрійович* (1783—1852) — відомий російський поет і перекладач, що разом з художником К. Брюлловим допоміг викупити Шевченка з кріпацтва. На згадку про день викупу — 22 квітня (ст. ст.) 1838 р. поет присвятив йому поему.

2. *Москалі* — царські солдати.

3. *Берлин* — старовинна карета.

ДО ОСНОВ'ЯНЕНКА (стор. 94)

1. *Квітка-Основ'яненко, Григорій Федорович* (1778—1843) — відомий український письменник. Писав російською і українською мовами. Він тепло відгукнувся на вихід «Кобзаря» і «Гайдамаків», листувався з Шевченком.

Прочитавши в петербурзькому журналі «Отечественные записки» 1839 року нарис Г. Основ'яненка «Головатий», про кошового отамана чорноморського козацького війська, Шевченко звернувся до автора з поезією «До Основ'яненка». На зв'язок поезії з нарисом Квітки вказували такі рядки першої редакції:

Наш завзятий Головатий
Не вмре, не загине,
От де, люди, наша слава,
Слава України.

ІВАН ПІДКОВА (стор. 98)

1. *Іван Підкова* — історична особа; очолював воєнні походи запорозьких козаків у другій половині XVI століття.

2. *Штернберг, Василь Іванович* (1818—1845) — російський художник, приятель Шевченка.

3. *Царград* — давня слов'янська назва Стамбула, колишньої столиці Туреччини.

ТАРАСОВА НІЧ (стор. 101)

1. *Тарасова ніч* — ніч розгрому армії польського гетьмана Конецпольського. В поемі відтворено повстання українського народу проти польської шляхти навесні 1630 року. Очолював повстання Тарас Федорович, якого в деяких історичних працях названо Трясилом. Вирішальний бій стався під Переяславом 22 травня, після трьох тижнів упертої боротьби повстанців проти польського шляхетського війська. Вночі повстанці вщент розбили армію Конецпольського.

2. *Уніати* — прибічники унії, проголошеної в 1596 р. в м. Бресті. За цією унією православна церква на Україні й Білорусії була підкорена церкві католицькій.

Запровадила унію польська шляхта з метою зміцнення своєї політичної влади на Україні, з метою штучної полонізації українського народу та насильного віддалення його від народу російського. Вище православне українське духовенство, щоб зберегти своє привілейоване становище, зрадило інтереси народу, заявило польському королеві Сігізмунду III про свою згоду на об'єднання православної церкви з римсько-католицькою і домовилось з Ватіканом про основні принципи унії.

Політика угоди з Ватіканом і насадження на Україні католицизму викликала рішучий протест народних мас.

3. *Наливайко, Северин* — ватажок народного повстання проти шляхетської Польщі в кінці XVI століття (1591—1596); був захоплений у полон і страчений у Варшаві 1597 року.

4. *Павлюга* — Шевченко має тут на увазі Павлюка (Павла Михновича Бута) — одного з керівників повстання українського селянства проти панської Польщі 1637 року. Скараний на смерть у Варшаві 1638 р.

Н. МАРКЕВИЧУ (стор. 106)

1. *Маркевич, Микола Андрійович* (1804—1860)— історик, автор п'ятитомної «Истории Малороссии», знайомий Шевченка.

НА НЕЗАБУДЬ (стор. 108)

1. *На незабудь.* Цей вірш Шевченко написав у примірнику «Кобзаря» 1840 р., який він подарував своєму другові, художникові Штернбергу, на прощання, з нагоди від'їзду Штернберга за кордон, до Італії.

ГАЙДАМАКИ (стор. 109)

1. *Гайдамаки* — українські повстанці проти польської шляхти, переважно з селян. Особливою силою відзначились гайдамацькі повстання 1733—34 і 1768 рр Останнє повстання (відоме під назвою «Коліївщина»), очолене Гонтою і Залізняком, шляхетська Польща жорстоко придушила.

2. *Григоро́вич, Василь Іванович* (1786—1865) конференц-секретар Академії художеств, брав близьку участь у викупі Шевченка з кріпацтва. На згадку про цей день йому присвячено поему «Гайдамаки».

3. *Скутарі* — передмістя м. Стамбула в Туреччині.

4. *Тма, мна* — склади в церковнослов'янському букварі, по такому букварю вчився Шевченко в дитячі роки.

5. *Оксія* — значок над окремими буквами в церковнослов'янських книгах.

6. *Щирий батько* — В. І. Григоро́вич.

7. *Інтродукція* — введення, вступ до музичного або словесного твору. Оскільки в поемі був уже ліричний вступ, Шевченко назвав історичний вступ «Інтродукцією».

8. *Степан* — Стефан Баторій, король Польщі з 1575 до 1586 року.

9. *Ян Собєський* — король Польщі з 1674 до 1696 року.

10. «*Nie pozwalam*» (польське) — «не дозволяю», право вето, яке мав кожен член польського сейму, не згодний з тією чи іншою постановою. Досить було одного вигуку «Nie pozwalam», щоб постанова не була прийнята.

11. *Понятовський Станіслав II, Август* — останній король Польщі (1764—1795), формально обраний сеймом, а фактично поставлений Катериною II, він був слухняним знаряддям у руках російського царизму.

12. *Пулавський, Пац* — польські шляхтичі, що очолювали опозицію проти Понятовського.

13. *Конфедерації* — об'єднання, збройні союзи польської шляхти, невдоволеної політикою Понятовського, зокрема законом 1768 року, за яким православні зрівнювались у правах з католиками, а права шляхти обмежувались. Конфедерації виступали під гаслом оборони католицької віри, шляхетської волі. Найміцнішою конфедерацією була Барська (м. Бар на Поділлі) на чолі з Пулавським. На Україні конфедерати знущалися з народу, грабували, руйнували житла. «Коліївщина» (1768 р.) була відповіддю українського народу на нелюдську експлуатацію і знущання польської шляхти.

14. *Герш-ту* (євр.) — чи ти чуєш?

15. «Вільшана або Ольшана, містечко Київської губернії, Звенигородського повіту» (Прим. Шевченка).

16. *Імості* — милостивій пані.

17. *Літанія, літанія* — католицька коротка церковна служба.

18. *Схизмати* — «Неуніатів ляхи називали схизматами». (Прим. Шевченка).

19. *My żyjemy, my żyjemy, Polska nie zginęła* — «Ми живемо, ми живемо, Польща не загинула» — слова з державного гімна шляхетської Польщі.

20. «Про конфедератів так розказують люди, котрі їх бачили, і не диво, бо то була все шляхта z honorem, без дисципліни; робить не хочеться, а їсти треба». (Прим. Шевченка).— *Z honorem* — з гонором, з пихою.

21. «Анахронізм: титаря ляхи замучили зимою, а не літом». (Прим. Шевченка). Події, відтворені поетом у розділі «Титар», мають своїм джерелом дійсний факт, що стався трохи раніше, 1766 року.

22. *Чигирин* — місто на Кіровоградщині. В XVII столітті, починаючи від Богдана Хмельницького, було столицею, де перебували українські гетьмани. В січні 1653 р. в Чигирині відбулася старшинська рада, яка прийняла рішення продовжувати боротьбу проти шляхетської Польщі і добиватися возз'єднання України з Росією.

23. *Щедрої гостинець пані* — селяни, учасники Коліївщини, вірили легенді, нібито Катерина II підтримує селянське повстання і посилає зброю; *вози залізної тарані* — вози зі зброєю — ножами. Згодом повстанці переконалися в облудності цієї легенди, коли царське військо за вказівкою Катерини II допомогло польській шляхті придушити рух селянських мас.

24. *Головатий* — очевидно, суддя запорозького війська — Антон Головатий.

25. *Залізняк, Максим* — козак-запорожець, один з керівників повстання 1768 року. Організував повстанські загони і привів їх від Чигирина до Умані, міста, що належало тоді польському магнатові Потоцькому. Під Уманню Залізняк з'єднався з загоном другого керівника Коліївщини — Гонти.

26. *Гонта, Іван* — сотник уманського надвірного козацтва, що служило при шляхетському дворі. На початку повстання став на бік повсталого народу. Під керівництвом Залізняка і Гонти повстанці взяли Умань. Коли повстання було придушене, польська шляхта нещадно розправилась з учасниками повстання. Особливо жорстоко карали полонених у Сербах і Кодні: багатьом з них стинали голови, садили на палі, різали вуха, вирізали ремені зі спини. Гонту, після нелюдського катування, стратили, порубавши на шматки. Залізняка, як російського підданого, судив царський суд і після жорстокої кари батогами заслав у Сибір, де він і помер. *Сама* — Катерина II.

27. «За гайдамаками ходив кобзар; його називали сліпим Волохом (дід розказував)». (Прим. Шевченка).

28. *Господарі* — князі Молдавії та Волощини, князівств роз'єднаної тоді Румунії, що були під владою турецького султана.

29. *Богдан* — гетьман Богдан Хмельницький, видатний український державний діяч і полководець. У 1648—54 рр. очолював визвольну боротьбу українського народу проти шляхетської Польщі. В тезах про 300-річчя возз'єднання України з Росією, схвалених ЦК КПРС, говориться: «Історичною заслугою Богдана Хмельницького є те, що він, виражаючи віковічні прагнення і надії українського народу до тісного союзу з російським народом і очолюючи процес складання української державності, правильно розумів її завдання і перспективи, бачив неможливість порятунку українського народу без його об'єднання з великим російським народом, наполегливо добивався возз'єднання України з Росією».

В боротьбі проти польської шляхти Богдан Хмельницький підтримував також дружні стосунки з Молдавією і Волощиною. Син Богдана Хмельницького, Тиміш, був одружений з дочкою молдавського князя Лупула.

30. *Чорний шлях* — «виходив од Дніпра, між устями річок Сокорівки і Носачівки і біг через степи Запорозькі, через воєводства Київське, Подільське і Волинське — на Червону Русь до Львова. Чорним назва-

ний, що по йому татари ходили в Польщу і своїми табунами вибивали траву». (Прим. Шевченка).

31. *Конашевич* — Сагайдачний, Петро — гетьман війська запорозького в 1614—1622 рр.

32. «Павла Наливайка живого спалили в Варшаві, Івана Остряницю і тридцять старшин козацьких після страшної муки розчетвертували і розвезли їх тіла по всій Україні. Зиновій Богдан і син його Тимофій були поховані в Суботові коло Чигрина; Чарнецький, коронний гетьман, не доставши Чигрина, од злості спалив їх мертвих (Георгій Кониський)». (Прим. Шевченка). *Остряниця* — або Острянин, Яцько (Яків), один з керівників селянського повстання на Україні 1637—38 років, був гетьманом запорозького війська 1638 року. *Коронний гетьман* — головнокомандуючий польського війська в XVI—XVIII ст. ст. *Георгій Кониський* — український письменник XVIII ст., якому приписувалась «История Руссов».

33. *Богун, Іван* — полковник — талановитий полководець під час визвольної війни 1648—1654 рр. проти шляхетської Польщі, один із соратників Богдана Хмельницького, страчений шляхтою 1664 року.

34. *Тарас* — Трясило. *Жовті Води* (річка) і *Корсунь* — місцевості, зв'язані з початком визвольної війни 1648—1654 рр. На Жовтих Водах і під Корсунем у травні 1648 року козацьке військо на чолі з Богданом Хмельницьким вщент розгромило польсько-шляхетське військо.

Рось і Альта — річки, на берегах яких відбувалися бої повсталих селян з польською шляхтою.

35. «Так про Чигринське свято розказують старі люди». (Прим. Шевченка).

36. *Треті півні* — сигнал до повстання під час Коліївщини.

37. «Тарасова і Варфоломеєва ночі одна другої варт, на стид Римської тіари». (Прим. Шевченка). *Варфоломеєва ніч* — винищення католиками гугенотів (протестантів) в ніч проти 24. VIII — 1572 р. (проти дня св. Варфоломея). *Римська тіара* — корона римського папи.

38. «Розказують, що Залізняка есаул, не діждавши третіх півнів, запалив Медведівку — містечко між Чиг-

рином і Звенигородкою». (Прим. Шевченка).

39. *Домаха* — шабля дамасської сталі.

40. «До унії козаки з ляхами мирилися, і якби не єзуїти, то, може б, і не різалися; єзуїт Посевін, легат папський, перший почав унію в Україні». (Прим. Шевченка). *Легат* — уповноважений папи.

41. «Керелівка або Кириловка — село Звенигородського повіту. Червонець, що дав Залізняк хлопцеві, і досі є у сина того хлопця, которому був даний,— я сам його бачив». (Прим. Шевченка).

42. «Село Будища, недалеко од Керелівки; в яру озеро і над озером ліс невеликий, зоветься Гупалівщиною за те, що там Залізняк збивав ляхів з дерева. Льохи, де був захований шляхетський скарб, і досі видно, тільки вже розруйновані». (Прим. Шевченка).

43. «Лисянка — містечко Звенигородського повіту, над річкою Гнилим Тікичем». (Прим. Шевченка).

44. *Ось копійка* — за деякими відомостями, царська копійка правила за знак належності до гайдамаків.

45. *Півупруга* — в даному разі міра часу — четверта частина робочого дня.

46. «Лебедин — дівочий монастир, між Чигрином і Звенигородкою». (Прим. Шевченка).

47. «Майданівка — село недалеко од Лисянки». (Прим Шевченка).

48. «Умань — город повітовий губернії Київської». (Прим. Шевченка).

49. Чотири віршовані рядки Шевченко взяв з народної пісні про Швачку. Цей епіграф поет додав у виданні 1860 року.

50. «*Kawaleria Narodowa*» — так звались польські драгуни; їх тоді було в Умані 3000, і всі були побиті гайдамаками». (Прим. Шевченка).

51. *Базиліани* — ченці, що входили до уніатського ордену св. Василія. В Умані базиліани мали школу для шляхетських дітей.

52. Гонта не вбивав своїх дітей. Синові уманського губернатора Младановичу, якому тоді було 7 років, Гонта зберіг життя. Згодом Младанович виступив зі своїми спогадами про Коліївщину, але про вбивство Гонтою своїх дітей не згадує.

53. *Мінеї — Четьї-Мінеї*, від слова «читати» і грецького слова «мен» (мін) — місяць: «щомісячна читанка» — збірник життєписів легендарних християнських святих в дванадцяти частинах, за порядком дванадцяти місяців.

54. «Зрадою взяли ляхи Гонту і страшно замучили... Привезли його в кайданах в польський лагер недалеко Балти з одрізаним язиком і правою рукою. Б., польський генерал, так велів зробити, щоб він чогонебудь не сказав на його, потім кати роздягли його, як мати родила, і посадили на гарячі штаби заліза, потім зняли 12 пас з спини шкури. Гонта повів очима і страшно глянув на Б., той махнув рукою,— і розняли Гонту начетверо, розвезли тіло і поприбивали на середохресних шляхах. Залізняк, почувши, що так страшно ляхи замучили Гонту, заплакав, занедужав та й умер, його гайдамаки поховали в степу над Дністром та й розійшлися». (Прим. Шевченка). Відомості про катування Гонти наводять польські мемуаристи й письменники. *Б.* — Браницький. Про смерть Залізняка див. примітку 26.

55. «Злодій, розбійник, або гайдамака — такими осталися гайдамаки по Коліївщині. Такими їх називають і досі». (Прим. Шевченка). Така слава за гайдамаками, поширена шляхтою, утвердилася в реакційній історіографії. Проти спроб реакційних істориків називати гайдамаків «розбійниками» спрямована поезія Шевченка «Холодний Яр» (1845).

56. *Субскрибенти* — передплатники. Звернення до передплатників надруковано на обкладинці першого видання поеми 1841 року.

МАР'ЯНА-ЧЕРНИЦЯ (стор. 195)

1. Кінець поеми не зберігся. На початку 1842 року Шевченко, посилаючи уривок з поеми видавцеві харківського альманаха «Сніп» Корсунові, писав: «Отак зачинається моя черниця — а що дальше буде, то я і сам не знаю. Здається, і люльки не курю — а шматочки паперу, що була написана черниця, розгубилися — треба буде знову компонувати. А поки що буде, надрукуйте хоч це, що маю — тільки друкуйте своєю

граматикою, бо вона мені дуже полюбилась». Другий випуск альманаха «Сніп» з друку не вийшов, і уривок з поеми не був тоді надрукований.

2. *Оксана К... ко* — Коваленко, дівчина, подруга дитячих літ Шевченка. Про неї згадано в дальших поезіях: «Мені тринадцятий минало», «Три літа», «Ми вкупочці колись росли» та ін.

3. *Достеменний син Катрусі* — поет мав на увазі поводатаря кобзаря — Івася, сина Катерини з однойменної поеми.

4. *Придани* – весільні гості.

СЛЕПАЯ (стор. 217)

1. *Куща (церк.-слов.)* — шатро. Тут в розумінні рідний дім.

2. *Заклать* (церк.-слов.) — заколоти, принести в жертву; *овен* (церк.-слов.) — баран.

ГАМАЛІЯ (стор. 253)

1. *Гамалія*, як історична особа, невідомий. Запорожці ходили в морські походи на Царград, визволяючи полонених з турецької неволі.

2. *Великий Луг* — давня назва місцевості на лівому березі Дніпра, недалеко від його гирла, де запорожці полювали й рибалили.

3. *Хурдига* — тюрма.

4. *Чернець* — гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний. Під його проводом козаки здійснили ряд успішних походів на татарські й турецькі міста-фортеці, які були водночас і головними невільницькими ринками.

Насправді Сагайдачний ченцем не був і помер 1622 року від рани, яку він дістав у бою.

ТРИЗНА (стор. 260)

1. Поему «Тризна» (або «Бесталанный») Шевченко написав, перебуваючи 1843 року в Яготині в маєтку князя М. Г. Рєпніна (Волконського), брата декабриста Сергія Волконського. Поему присвячено дочці Рєпніна Варварі Миколаївні (1808—1891).

СОН (стор. 293)

1. *Цар волі, цар, штемпом увінчаний* — образ засланого царатом у Сибір на каторгу революціонера. Каторжників тоді таврували, ставили штемп.

2. *На багнищі город мріє* — Петербург, заснований 1703 р. Петром І на березі Фінської затоки, де були болота й непрохідні хащі.

3. *Сам* — цар Микола І.

4. *Твердиня й дзвіниця* — Петропавловська фортеця з церквою проти Зимового палацу.

5. *Первому вторая* — на пам'ятнику Петру І, збудованому з наказу Катерини II 1782 року, написано двома мовами: російською і латинською «Петру Первому — Катерина Вторая». У цілком справедливій ненависті до царату Шевченко не відзначав, проте, історично-прогресивної ролі Петра І.

6. *Багряниця* — царська одежа з дорогої тканини, багряного, пурпурового кольору.

7. *Медвідь* — поет мав на увазі царя Миколу І.

ЗАВОРОЖИ МЕНІ, ВОЛХВЕ (стор. 317)

1. Шевченко мав тут на увазі видатного російського актора Михайла Семеновича Щепкіна (1788—1863), колишнього кріпака, близького свого друга. Вперше ця поезія надрукована в журналі «Основа» 1861 року з присвятою Щепкіну.

ГОГОЛЮ (стор. 319)

1. *Гоголь, Микола Васильович* (1809—1852) — геніальний російський письменник. Шевченко дуже високо цінував його творчість.

2. *Богилова* — болиголова — трава.

3. *Німота* — Шевченко мав тут на увазі царську бюрократію, серед якої було в той час багато іноземців з походження.

ЄРЕТИК (стор. 323)

1. *Єретик* — так церква називала людей, що виступали проти окремих положень релігії. Католицька

церква проголосила єретиками видатних філософів і вчених Джордано Бруно, Кампанеллу, Галілея за те, що вони боролися за наукове пізнання світу. В Чехії єретиком був проголошений Ян Гус (1369—1415), який був спалений на вогнищі за свій виступ проти римського папи. Шевченко оспівав Я. Гуса також як борця проти німецької навали на слов'янські народи.

2. *Шафарик, Павло* (1795—1861) — чеський учений, професор Празького університету, один з основоположників методу порівняльного вивчення слов'янських мов. Своєю науковою роботою значно сприяв зростанню національного руху в слов'янських землях. Для пропаганди єдності слов'ян велике значення мали його спроби дати порівняльний огляд історії, літератури і етнографії всіх слов'янських народів, як відгалужень єдиного народу.

3. *Констанцький еретик великий* — Ян Гус. *Констанц* — південно-німецьке місто в ті часи (нині воно — на території Швейцарії), де відбувся церковний собор, на якому Гус був оголошений єретиком.

4. *Чернець годований сидить* — Шевченко мав на увазі римського папу.

5. *Віфлеємська каплиця* — назва каплиці в Празі, в якій Ян Гус, починаючи з 1412 року, виступав проти римського папи і католицької церкви.

6. *Булла* — грамота римського папи.

7. *Конклав* — конклав — зібрання кардиналів.

8. *Авіньйон* — місто на півдні Франції, де в середні віки тимчасово перебували римські папи.

9. *Антипапи* — претенденти на папський престол, між якими постійно була боротьба за владу. Так, наприкінці XIV ст. один папа був у Римі, другий в Авіньйоні. На початку XV ст. собор у Пізі скинув обох пап і обрав третього. Собор у Констанці згодом скинув третього папу і обрав четвертого.

10. *Загелкали гуси* — мова йде про гуситський рух, рух прихильників Гуса проти римського папи. *З орлами летять биться* — під орлами тут розуміються прихильники римського папи.

11. *Всіх ворон скликати* — розуміється собор кардиналів у Констанці.

12. *Аттіла* — вождь гунів в 445—453 роках, жор-

стокий завойовник, відомий своїми походами й завоюваннями в Азії і Європі.

13. *Цесар* — цісар, німецький імператор Сігізмунд у 1410—1437 рр. *Вячеслав* — його брат, також німецький імператор у 1376—1400 рр. і король чеський.

14. *Автодафе* (з португальської мови) — урочиста церемонія оголошення й виконання присудів середньовічної інквізиції, зокрема спалення засуджених на вогнищі.

15. *Te deum laudamus* (латинське) — тебе, бога, хвалимо,— католицька молитва.

16. *Старий Жижка в Таборова* — Ян Жижка в 1419 р. після скарання Яна Гуса став на чолі повстання чеського народу проти німецького панування над Чехією.

СЛІПИЙ (стор. 336)

1. *Братства* — організації, що були в XVI—XVII століттях центрами культурного і почасти політичного життя на Україні. При братствах існували школи, в яких навчалася молодь, переважно з заможних кіл.

2. *Агарянська земля* — тут у значенні землі, населеної магометанами.

3. *На тихому Дунаї новим кошем стали* — після зруйнування за наказом Катерини II Запорозької Січі 1775 року значна частина запорожців змушена була втекти Дніпром на територію, що належала Туреччині, де вони організували Задунайську Січ у гирлі Дунаю. 1828 року, коли кошовий Гладкий зі своїми однодумцями повернувся в Росію, Задунайську Січ було ліквідовано.

4. *Як цариця по Києву в Нечосом ходила. Нечос* — прізвисько кн. Г. Потьомкіна, державного діяча, фаворита Катерини II.

5. *І як степи запоровькі німоті ділила та бахурям і байстрюкам люд вакрепостила.*— Після зруйнування Січі Катерина II роздала величезні земельні простори на півдні України своїм наближеним особам. 1783 року Катерина II видала указ про остаточне закріпачення селян лівобережної України.

6. *Як Кирило в старшинами пудром осипались. Кирило* — Кирило Розумовський, останній гетьман

України (1750—1764). *Пудром осипались* — перейняли закордонну моду носити парики, обсипані пудрою.

7. *Головатий, Антон* — очолив частину запорозького війська, яка оселилась на Прикубанні і стала зватися Чорноморським військом.

НАЙМИЧКА (стор. 381)

1. *Габа* — турецьке сукно, тут у значенні краєчків хустки.

КАВКАЗ (стор. 399)

1. *Де-Бальмен, Яків* (1813—1845) — знайомий Шевченка, російський художник, офіцер, загинув на Кавказі під час походу царського війська проти черкесів.

І МЕРТВИМ, І ЖИВИМ... (стор. 405)

1. *Моголи* — тут у значенні монголи.

2. *Коллар, Ян* (1793—1852) — чеський поет і вчений, син селянина-словака, професор Віденського університету, обстоював об'єднання чехів і словаків, а також інших слов'янських народів.

3. *Ганка, Вацлав* (1791—1861) — чеський поет і вчений, професор Празького університету.

4. *Слов'янофіли* — представники ідейно-політичної течії в 30—50-х роках XIX століття, що обстоювала ідею об'єднання слов'янських народів у єдину федерацію під зверхністю російського царя. Карл Маркс, а також М. Чернишевський називали теорію слов'янофілів реакційною, такою, яка по суті допомагала зміцненню царизму.

5. *Брути* — історичні особи в стародавньому Римі. Люцій-Юній Брут в 510 р. до нашої ери очолив повалення з трону царя Тарквінія Гордого, після чого Рим став республікою; Марк-Юній Брут — один з організаторів змови і вбивства Юлія Цезаря (44 р. до нашої ери).

6. *Коклес* — легендарний римський герой, відомий тим, що в 507 році до нашої ери обороняв від етруського війська міст на річці Тібр у Римі.

7. *Титла* — особливий значок над словом, який у церковнослов'янському письмі означає скорочення.

8. *І на Січі мудрий німець картопельку садить* — Шевченко мав на увазі заселення півдня України німецькими багатіями-колоністами; цьому заселенню сприяла Катерина II.

ХОЛОДНИЙ ЯР (стор. 414)

1. *Холодний Яр* — яр у лісі, поблизу Чигирина, де збиралися 1768 року повсталі проти панів селяни.

2. *Нерон* — римський імператор у першому столітті нашої ери, відомий своїм жорстоким ставленням до народу. Шевченко мав тут на увазі царя Миколу I.

3. *Пятно в нашей истории...* — Шевченко спрямував свою поезію проти реакційних істориків, які вживали подібні вирази, характеризуючи запорожців-гайдамаків.

ДАВИДОВІ ПСАЛМИ (стор. 417)

1. *Вскую* (церк.-слов.) — чому, чого.

ТРИ ЛІТА (стор. 430)

1. *Катруся* — поет мав на увазі образ Катерини з однойменної своєї поеми.

2. *Молились в козаками в турецькій неволі* — Шевченко мав на увазі свою поему «Гамалія», в якій зображено бранців у турецькій неволі, а потім їх визволення.

Н. КОСТОМАРОВУ (стор. 472)

1. *Костомаров, Микола Іванович* (1817—1885) — історик і український письменник, професор Київського університету, один із організаторів таємної політичної організації — Кирило-Мефодіївського товариства, до якого належав і Шевченко. Проте, перебуваючи в одній організації, Шевченко і Костомаров належали до різних ідейно-політичних напрямків: Шевченко був революціонером-демократом, гостро ненавидів царя, панів, обстоював рішучі революційні дії. Костомаров був лібералом, вірив, що полегшення становища народу можна добитися мирним шляхом, без революції.

ЗМІСТ

Стор.

Поезія Тараса Шевченка. Стаття *М. Т. Рильського* 3

1837—1847

Причинна («Реве та стогне Дніпр широкий») . . 35
«Вітре буйний, вітре буйний!» (Думка) 43
На вічну пам'ять Котляревському («Сонце гріє, вітер віє») 45
«Тече вода в синє море» (Думка) 49
Думка («Тяжко, важко в світі жити») . . 50
«Думи мої, думи мої» 52
Перебендя 56
Катерина 60
Тополя 84
Думка («Нащо мені чорні брови») 92
До Основ'яненка («Б'ють пороги, місяць сходить») 94
Іван Підкова 98
Тарасова ніч 101
Н. Маркевичу («Бандуристе, орле сизий!») . 106
На незабудь (В. И. Штернбергу) . . . 108
Гайдамаки (поема) 109
Інтродукція 117
Галайда [Ярема] . . 119
Конфедерати . . . 123
Титар 127
Свято в Чигирині . . . 134
Треті півні 148
Червоний бенкет 153
Гупалівщина 159
Бенкет у Лисянці (Старосвітський будинок) . 163

Стор.
Лебедин . . . 173
Гонта в Умані . . 177
Епілог . . . 187
Передмова 191
Панове субскрибенти! 192
«Вітер з гаєм розмовляє» (Човен) . 194
Мар'яна-черниця 195
Утоплена 209
Песня караульного у тюрьмы (из драмы «Невеста») 216
Слепая (поэма) . . 217
Гамалія 253
Тризна (Бесталанный) . 260
Розрита могила . . . 277
«Чигринс, Чигрине» 279
Сова 283
Дівичії ночі 291
Сон (комедія) («У всякого своя доля») . 293
«У неділю не гуляла» (Хустина) . . . 312
«Чого мені тяжко, чого мені нудно?» . 316
«Заворожи мені, волхве» 317
Гоголю («За думою дума роєм вилітає») . 319
«Не завидуй багатому» 321
«Не женися на багатій» 322
Єретик (Іван Гус) (Шафарикові) . 323
Сліпий (Невольник) (поема) . 336
Великий льох (містерія) . . 359
Три душі . . . —
Три ворони . . 365
Три лірники 373
«Стоїть в селі Суботові» . 379
Наймичка 381
Кавказ 399
І мертвим, і живим, і ненарожденим землякам моїм в Украйні і не в Украйні моє дружнеє посланіє 405
Холодний Яр . . . 414
Давидові псалми 417
1. («Блаженний муж на лукаву») —
12. («Чи ти мене, боже милий») . . 418
43. («Боже, нашими ушима») . . . —
52. («Пребезумний в серці скаже») . 420

Стор.
53. («Боже, спаси, суди мене») . 421
81. («Між царями-судіями») . . 421
93. («Господь бог лихих карає»). . . 422
132. («Чи є що краще, лучче в світі») . 424
136. («На ріках круг Вавілона») . 425
149. («Псалом новий господеві») . 426
Маленькій Мар'яні 427
«Минають дні, минають ночі» 428
Три літа («І день не день, і йде не йде») . 430
Заповіт («Як умру, то поховайте») . . . 434
Лілея 436
Русалка («Породила мене мати») . 439
Відьма (поема) 442
В казематі 460
«Згадайте, братія моя» . . —
I. «Ой одна я, одна» . 461
II. «За байраком байрак» . . 462
III. «Мені однаково, чи буду» . 464
IV. «Не кидай матері! — казали» 465
V. «Чого ти ходиш на могилу?» . 467
VI. «Ой три шляхи широкії» 470
VII. Н. Костомарову («Веселе сонечко ховалось») 472
VIII. «Садок вишневий коло хати» (Вечір) . 474
IX. «Рано-вранці новобранці» . . . 475
X. «В неволі тяжко, хоча й волі» . 477
XI. Косар («Понад полем іде») . 478
XII. «Чи ми ще зійдемося знову?» . 480
«Не спалося,— а ніч, як море» . . . 481

Примітки 484

Редактор *О. С. Дяченко*
Художник *К. К. Калуїн*
Художн. редактор *К. І. Золотарьова*
Техн. редактор *О. М. Соколов*
Коректори: *А. М. Іваненко,*
А. Л. Шиманська

Тарас Григорьевич Шевченко. Стихи, т. 1.

(На украинском языке)

БФ 11850. „Радянський письменник". Здано на виробництво 25/IV 1955 р. Підписано до друку 30/VII 1955 р. Папір 70×92/$_{32}$ — $7^{20}/_{32}$ паперових арк., 18,5 друк. арк., 20,6+1 вклейка обл.-вид. арк. Зам. № 390. Тираж 50 000. Ціна в оправі 7 крб. 25 коп.

Друкарня науково-технічної книги Головвидаву
Міністерства культури УРСР,
Львів, Чайковського, 27.